Sorsdöntő történelmi napok
8.

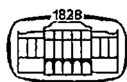
Szerkeszti

Szakály Ferenc

Magyar Történelmi Társulat

Kristó Gyula

Az augsburgi csata

Akadémiai Kiadó • Budapest 1985

ISBN 963 05 3838 5

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
Felelős szerkesztő: Tárnok Irén — Műszaki szerkesztő: Érdi Júlia
A fedélterv Killer Marcella munkája
Terjedelem: 6,3 (A/5) ív + 16 oldal melléklet — AK 2203 k 8487
HU ISSN 324—5047
Akadémiai Kiadó és Nyomda — Felelős vezető: Hazai György

Printed in Hungary

Tartalomjegyzék

Előszó 7
Magyar kalandozások 13
A Kárpát-medence a X. század első felében 41
Az augsburgi ütközet előzményei 67
A Lech-mezei csata 81
Augsburg következményei 103
Irodalmi tájékoztató 112
Képek jegyzéke 123

Előszó

Több mint ezer évvel ezelőtt, 955. augusztus 10-én a magyarok serege súlyos vereséget szenvedett német földön, Augsburg közelében a Lech folyó mellett. Ismer az emberiség története olyan csatákat (mint pl. a catalaunumi ütközet), amelyeknek győzteséről és veszteséről évszázadok óta eldöntetlen vita folyik, olyan hadjáratokat (mint pl. Napóleon oroszországi akciója), ahol a katonai győzelem politikai vereséggel ért fel. A 955. évi augsburgi ütközet nem tartozik a bizonytalan kimenetelűek közé. Kétség sem fér a magyarok vereségéhez. És mégis, azt lehet mondani, ezer éve tart a polémia Augsburg körül. A vitát már a középkori krónikairodalom elkezdte. A keleti frank (német) évkönyvek a valóságnak megfelelően, az eseménnyel közel egykorúan tájékoztatnak bennünket arról, hogy a magyarok hatalmas tömege Ottó király seregétől oly súlyos vereséget szenvedett, mint amilyent a „mieink" (a németek) korábban még nem mértek a magyarokra. A csata korszakos jelentősége szinte már az ütközet pillanatában világos volt a németek számára, de igazán csak akkor tudatosodott, amikor kiderült — amint egy forrás írja —, e csapás következtében a hunok (= magyarok) vakmerősége annyira megszűnt, hogy többé nem mentek Germániába. Egy másik német kútfő szerint Ottó király oly súlyosan megverte a magyarok népét, hogy az nemcsak nem mert többé az országra (Németországra) támadni, hanem reménytelenségében cölöpökkel és karókkal erősítette meg a mocsaras

helyeket a „mieink" (a németek) ellen. Egy további forrás már egyenesen arról szól, hogy Ottó király a magyarok feletti győzelmével nem csupán saját országát, hanem az egész Nyugatot megszabadította azok szolgaságától. A nyugati krónikairodalom X. század második felében keletkezett alkotásaitól a későbbi (XII—XIII. századi) termékekig jól nyomon követhető az augsburgi ütközet korszakos jelentőségűvé válása a Nyugat (mindenekelőtt Németország) számára, amely végét jelentette az őket sok évtizede sújtó magyar inváziónak.

A magyar krónikairodalom — későbbi indulása és a némethez képest elenyésző terjedelme miatt — nem teszi lehetővé, hogy lépésről lépésre felderíthessük a középkori magyarok Augsburgról alkotott véleményének alakulását. Természetesen nem volt mód magát a vereséget győzelemmé változtatni, de annak mértékét kisebbíteni lehetett. Részint azáltal, hogy az egyik magyar monda a már fogságba esett magyar seregvezér, Lél által pusztítja el Konrád császárt, részint azáltal, hogy a magyar krónika az augsburgi vereséget egy magyar seregrészhez köti, s elregéli, hogy ugyanakkor egy másik magyar sereg nagy győzelmeket aratott, a császár győztes hadinépének nagyobb részét fogságba vetette, sőt még az Augsburgnál elfogottakat is kiváltotta, s így diadallal tértek meg a magyarok országukba.

A polémia nem szorítkozik a középkorra. Máig eltérőek a vélemények abban a vonatkozásban, hogy a magyar sereg szenvedett-e vereséget a Lech mezején, vagy pedig csak *egy* magyar sereg. Nincs egységes vélemény a tekintetben sem, hogy korszakos jelentőségű-e az augsburgi csata a későbbi magyar történelem szempontjából, ez idézte-e elő a magyarság életformaváltását, áttérését a földművelésre, vagy pedig nem. Vita tárgya továbbá annak az egész korszaknak a megítélése, amelyet „kalandozások kora" néven ismerünk, s amelynek kétségtelenül legismertebb politikai eseménye az augsburgi csata. Vitatott ugyanis, hogy miért kalandoztak a magyarok, hogy kik kalandoztak, hogy miközben a kalandozások tartot-

tak, milyen politikai keretekben milyen élet folyt a Kárpát-medencében. S végső soron nincs egyetértés abban sem, hogy miként függ össze a kalandozások lezárulta a magyar állam kialakulásával. Az Augsburghoz kapcsolódó viták legtöbbjének arcvonala ma már nem a magyar és a német történészek között húzódik, hanem — úgy is lehet mondani — a magyar történészek „belügye". Nem igazán „belügy" azonban, hiszen nem kevesebbről van szó, mint annak megállapításáról, hogy egy keletről jött nép miként illeszkedik Európához, miként kerüli el az előtte a Kárpát-medencét birtokukban tartó népek, a hunok, az avarok sorsát, s miként tud rálépni az államalakuláshoz vezető útra, amely a fennmaradás egyetlen reális esélyét nyújtja. S ennyiben a X. századi magyar történelem esettanulmány, analógiát jelentő példatár, amely önmagában is eurázsiai érvényű tanulságokat hordoz. S a magyar X. század elemzése azért több egy nép története meghatározott korszakának önelvű és önmagába záródó bemutatásánál, mert a keletről jött népek közül a magyaroknak egyetlenként sikerült létüket biztosítani, s politikai pozíciót kiépíteni a Volgától nyugatra. A hunok, az avarok a magyarok előtt, a besenyők, a torkok (úzok), a kumánok (kunok) a magyarok Közép-Duna-medencei megtelepedése után torzóban maradt történelmet hagytak hátra. A magyar történelem ezzel szemben végigélt, végigharcolt történelem, amelynek széles íve egy eurázsiai alapozású ősi korszaktól kezdve az Európa közepén való otthonteremtés fázisán át az Európához való lankadatlan felzárkózási igyekezetig húzódik. A magyar X. század egyszerre évszázada a végleges hazában való berendezkedésnek és az e hazából sok száz kilométerre vezetett kalandozó hadjáratoknak. Egyszerre korszaka a keleti tradíciók Kárpát-medencei meggyökereztetési kísérletének és a nyugatra történő nyitásnak csakúgy, mint az államnélküliségnek és az alakuló államiságnak.

Önmagában az a körülmény, hogy bonyolult összetevők kusza rendben hatnak egymásra, indokolttá teszi a korszakkal szembeni megítélések eltérő voltát. Éppen azért, mert a magyar

X. század sokféle arccal rendelkezik, a megannyi nézőpont a korszak új és új arcát villantja fel. A hangsúlyok áthelyezése gyökeresen új tónust adhat a X. század üzenetének. Mindennek egyszerre oka és okozata (megint csak bonyolult összefüggések rendszerén át) az a körülmény, hogy a század forrásadottságai rendkívül mostohák. Csak a század utolsó éveiben és a következő, a XI. század elején jut a magyarság társadalmi fejlettségének arra a szintjére, amikor az állam kialakulásával együtt létrejön az az idegen (görög és latin) nyelvű írásbeliség, amely immár belülről, a Kárpát-medencéből szól a magyarságról, s amelyet olvasni, értelmezni tudunk. Ha volt is a magyarságnak ősi írása, ezt megbízhatóan nem ismerjük, és esetleges emlékeit még elolvasni sem vagyunk képesek. A X. századi magyar történelem tanulmányozásához éppen a magyarországi írott forrásokat nem tudjuk — ilyeneknek szinte teljes hiányában — felhasználni. Az írott források terén tehát csak olyan információk állnak rendelkezésünkre, amelyeket idegenek rögzítettek írásban. Még ezek sorában is fehér holló ritkaságú az olyan kútfő, amelyik konkrét Kárpát-medencei tapasztalat vagy onnan származó tudósítás alapján íródott. A nagyszámú írott forrás túlnyomó többsége Nyugat- és Dél-Európából maradt ránk, azokról a területekről, ahol a kalandozó magyarok megfordultak. Ezek a híradások tehát egy keletről jövő, arctalan, ellenséges tömeg képzetének jegyében fogantak. Mi sem állt távolabb a nyugat-európai évkönyvírók vagy a bizánci históriaszerzők mentalitásától, mint őszinte érdeklődést mutatni ennek a rettegett ellenségnek az igazi kilétét illetően. Megelégedtek a készen kapott sablonokkal: a hunok vagy az avarok keltek új életre, illetve jobb esetben egy addig ismeretlen és nem hallott nép lépett a korábbi, szintén keletről jött, dúló-pusztító barbárok helyébe. Az írott források szempontjából tehát a X. századi Kárpát-medence a Vénusz bolygóhoz hasonlítható, amelynek felszínét köztudottan a földi ember számára átláthatatlan felhőtakaró fedi. Vajon van-e a történésznek olyan szondája, amelyet e „felhőtakaró" mögé juttatva bepillantást

nyerhet a felhőtakarón túli „titokba"? Van és még sincs. Van, mert szakadatlan áramban növekszik a X. századi Kárpát-medencei régészeti emlékanyag. Nincs, mert ez az anyag ma még időrendi, etnikai megítélés szempontjából problematikus, illetve mert egy sor izgalmas (mindenekelőtt politikatörténeti, valamint számos más jellegű) kérdésre a régészeti emlékek természete, jellege miatt nem érkezik, nem érkezhet válasz. Nem csupán a X. századot át- meg átszövő problémák bonyolultsága, sokarcúsága, hanem a forrásadottság korlátai, egyoldalúsága miatt sem beszélhetünk értelmezésbeli, megítélésbeli egységről az egyes kutatók között. Nem vállalkozhat tehát a nem létező uralkodó közvélemény (a szakemberek communis opiniója) tükröztetésére e könyv sem. Bevallottan *egy* álláspontot képvisel a lehetséges és jogosult álláspontok közül, tiszteletben tartva mások ettől eltérő koncepcióit.

Megítélésünk szerint a „sorsdöntő történelmi nap" ugyan egyetlen napot jelent, s ez esetünkben 955. augusztus 10-e, a Lech-mezei csata napja, de sorsdöntő jellege éppen abban rejlik, hogy mintegy fókuszként magába gyűjti és visszasugározza a megelőző és követő évek, évtizedek problematikáját. Az augsburgi ütközet nem érthető a magyar kalandozások nélkül, s jelentősége nem értékelhető a 955 utáni fejlemények ismeretének híján. Ebben az értelemben az augsburgi csata napja a X. századi magyar történelem „sorsdöntő történelmi napja", s így e könyv szükségképpen a X. századi magyar történelemről az augsburgi csatát központba állító, egy lehetséges megoldást nyújtó összegzés.

Magyar kalandozások

Hogy az eltérő nézőpontok mennyire különböző megítélést tehetnek lehetővé és bizonyos szempontból szükségessé, azt mindenekelőtt a X. század küszöbén a magyarság életében bekövetkezett szállásváltás, a honfoglalás értékelése mutatja. Ha a IX. század oldaláról közelítünk a honfoglalás felé, az nem mutatkozik többnek, másnak olyan szállásváltásnál, mint amilyent a IX. századi magyarság története már nem is egy ízben felmutatott. A Kárpát-medence birtokbavétele hasonlónak tekinthető tehát akár Levedia, akár Etelköz elfoglalásához. Ha azonban saját korunk irányából tekintünk erre a szállásváltásra, azt kell mondanunk: mégsem csak egy volt a magyarság honszerző kísérletei közül, hanem ez volt *a* honfoglalás, mert hiszen ezzel a szállásváltással került népünk a máig általa lakott területre (tehát nem ideiglenes, hanem végleges hazája lett), ezáltal került olyan földrajzi, politikai viszonyok közé, amelyek későbbi történelmének alakulására döntő hatást gyakoroltak. Mert ha igaz is (persze más előjellel) az a „vád", amellyel a szláv történetírók František Palacký óta gyakorta illették a magyar honfoglalókat, hogy ti. Kárpát-medencei betelepedésünkkel szétszakították a közép-európai szláv világ egységét, s jóvátehetetlen területi éket vertek az egyes szláv csoportok közé, legalább annyira igaz, hogy a magyarok megjelenése döntő hatást gyakorolt a szláv népek sorsára is. Miközben a IX. század második felében a keleti frank állam fennhatósága az egész Dunántúlon érvényesült, s ádáz harcokat folytatott fennhatóságának a Kárpát-medence más, a Dunától északra

eső területeire való kiterjesztése érdekében, s mindezek az expanziók szláv népeket és államképződményeket fenyegettek, addig a magyarok megjelenése gyökeresen új helyzetet eredményezett, a keleti frank államiság keleti határa sok száz kilométerrel nyugatabbra csúszott vissza, a Kárpát-medencét hosszabb ideig nem fenyegette a keleti frank (bajor—német) uralom. A magyarok tehát a Kárpát-medence és közvetlen környéke térségében elhárították a szláv népek feje felől a német alávetés veszélyét, ezzel hozzájárultak a X. század folyamán a Kárpát-medencén kívül kibontakozó szláv államiságok megerősödéséhez.

Ugyanakkor azáltal, hogy a magyarság tartósan megvetette lábát a Közép-Duna medencéjében, valamint Erdély földjén, lényegében kiszakadt abból a nomád—félnomád steppei környezetből, ahol 895 előtt élt, s ezzel a fejlődés új perspektívái nyíltak meg számára: az államisággal rendelkező keleti frankok, valamint a földművelő szlávok közvetlen szomszédsága nem maradt hatás nélkül a magyar társadalomra. Ha természetesen nem is gondolhatunk arra, hogy a magyar állam kialakulásában akár német, akár szláv (akár más) államiságok meghatározó szerepet játszottak (ilyenre már csak azért sem gondolhatunk, mert hiszen az állam a belső fejlődés eredménye és a tartós fennállás reményében nem importálható), azt elvitatni, hogy bizonyos geopolitikai helyzetnek igenis volt szerepe a magyar fejlődés irányainak megszabásában, nem lehet. Elsősorban az egyházi viszonyok terén követhető ez jól nyomon. A Kárpát-medence a magyar honfoglalás előestéjén mind politikai, mind egyházi tekintetben megosztott volt. A Kárpát-medencének a későbbi időkben — főleg irredenta célzattal — annyit hangoztatott természetes egysége éppen a IX. században a legcsekélyebb mértékben sem érvényesült. A Dunántúlt a frankok, a Dunától északra, Nyitra körül elterülő régiót a morvák, Dél-Erdélyt és a Dél-Alföld egy részét a bolgárok uralták, s nem szabad kizártnak tartanunk, hogy valahol az Al-Duna vidékén egy további morva (nagymorva) képződménnyel számolha-

tunk. A Kárpát-medence közbülső területein, illetve a vázolt alakulatok alattvalóiként bizonnyal avarok és onogurok éltek. Egyházi vonatkozásban a Dunántúl a római egyházhoz, 865 után a bolgár fennhatóság alatti terület a keleti egyházhoz számított, s azzal, hogy 880-ban Nyitra püspöki székét a frank Viching foglalta el, az is eldőlt, hogy a Kárpát-medence északnyugati része szintén Róma befolyása alá került. A magyar honfoglalás pillanatában tehát a Kárpát-medencében egyazon világvallás, a kereszténység két (egymástól távolódó) központja bírt fennhatósággal, s nagyjából a Duna észak—déli irányú folyásvonala képezte a határt a két egyház befolyási övezete között. Más szavakkal: Róma és Bizánc akciórádiuszai a Kárpát-medence közepe táján metszették egymást. Nos, a magyarság ebbe a politikai-egyházi értelemben felszabdalt Kárpát-medencébe érkezett. Ha megérkezésük egyelőre le is vette a napirendről azt a kérdést, hogy e — vallási értelemben — barbár, a kereszténységet legfeljebb csak távolról és felszínesen ismerő nép melyik egyház hatósugarába kerül, a kérdés és főleg a válasz csak elodázódott. Mindenesetre azáltal, hogy az addig különböző uralmi szférák és hatalmi körzetek által megosztott Kárpát-medencét politikai értelemben egyetlen erőtényező, a magyar törzsszövetség foglalta el (amelyben ugyan etnikailag a magyaron kívül még sok más nép is képviselve volt), a kibontakozás útja bonyolultabbá vált, többféle lehetőség vetődött fel. A Duna vonala megmaradhatott volna Róma és Bizánc akciórádiusza szilárd határának, s ez a magyar törzsszövetség kétfelé hasadásával, két, egymástól nagyon sokban eltérő érdekszféra alá kerülésével járt volna együtt. Ez nyilván a magyar törzsszövetség belső kohéziós erejének függvénye volt elsősorban. S ha ez a kohéziós erő ellenállt minden megbontási kísérletnek, még akkor is nyitott maradt a kérdés, hogy Róma terjeszti-e ki fennhatóságát a Keleti-Kárpátok gerinceiig, vagy pedig Bizánc a maga fennhatóságát az Alpok keleti nyúlványaiig. Ezekre a kérdésekre a honfoglalással előállt új helyzetben a X—XI. századi magyar történelem volt hivatott választ adni.

Ugyancsak a nézőpontok eltérő volta magyarázza azt a megítélésbeli különbséget, ami a honfoglalás értelmezésében megnyilvánul. Míg egyfelől a korabeli források nem hagynak kétséget afelől, hogy a magyarok IX. század végi honfoglalása két irányból, a bolgárok és a besenyők oldaláról bekövetkezett magyar katonai összeomlás eredménye, amelynek okai egy Közép-Ázsiából kiinduló népvándorlási hullámra, illetve a Balkánon folyó bizánci—bolgár hatalmi versengésre vezethetők vissza. Ugyanakkor már közvetlenül a honfoglalást követő évszázadokban megindult ennek a történelmi ténynek az átértékelése, s ennek során a honfoglalás dicső katonai akciók sorává vált.

A korábbi kutatás meglehetősen éles határvonalat húzott a honfoglalás és az arra következő kalandozások közé, s ebből az alapállásból adódóan minősítette a kalandozásokat is. A kezdeti magyar marxista történetírás a szállásváltással, az új hazába került magyarság legelőterületének összeszűkülésével, elégtelen voltával magyarázta a kalandozásokat. Az újabb évtizedek kutatásai azonban kimutatták, hogy a kalandozó hadjáratok nem a honfoglalás után kezdődtek el, hanem már a IX. század nagyobbik részében (a magyarok írott forrásban való 830-as évekbeli első előfordulásától kezdve) folytak. Amikor az arab források a IX. századi magyarokról írva a szlávok és oroszok elleni portyáikról szólnak, amikor nyugati kútfők említést tesznek a magyarok 862., 881., 892., 894. évi hadjáratairól a Kárpát-medencébe és azon túlra, kétségtelenül a magyarok kalandozó hadjáratainak meglétéről tanúskodnak a 895. évi honfoglalást megelőző időben. S ebből teljes bizonyossággal lehet arra következtetni: a X. századi magyar történelem felszínen jelentkező legjellemzőbb eseménysora, a meg-megújuló kalandozó hadjáratok nem függenek össze a honfoglalással, vagyis nincsenek kapcsolatban a IX. század végi szállásváltással. Mielőtt azonban még a kalandozások hátteréről, okairól szólnánk, célszerű „emberközelbe" hozni a portyázó akciókat. A 899 — ugyanis az első, honfoglalás utáni kalandozásra 899-

ben került sor — és 955 (az augsburgi csata éve) között eltelt 56 év alatt hozzávetőlegesen 42 hadjárattal számolhatunk, ezek zöme (38) nyugat, kisebbik része (4) dél felé irányult. Ezek a számok azonban csak azokat a hadjáratokat foglalják magukban, amelyekről konkrét ismereteink, illetve meghatározott évhez köthető információink vannak. Könnyen elképzelhető, hogy a forrásokban általánosságokban említett katonai akciók számunkra közelebbről ismeretlen hadjáratokra is utalhatnak. Így nem szabad kizártnak tartanunk, hogy ezen idő alatt 42 portyázásnál többre került sor; elsősorban a déli irányú akcióknál gondolhatunk a hadjáratszám növelésére. Nincs itt természetesen mód és szükség sem arra, hogy valamennyi hadjáratról — akár csak röviden is — szóljunk, elégedjünk meg azzal, hogy a kalandozó akciók jellegének illusztrálása céljából a 42-ből négyet emelünk ki, elsősorban olyanokat, amelyekről viszonylag részletes tudósítások állnak rendelkezésünkre: a 926., a 934., a 937. és a 942. évieket, s ezeket bemutatva alkotunk képet a magyar kalandozásokról.

A 926. évi katonai akció a magyar szállásterülettel nyugatról szomszédos Bajorországot érte el elsőként, s — mint egykorú forrás írja — a barbár, pogány nép e provinciát a Boden-tóig körbekerítette, sokakat megölt, a falvak összes épületeit tűzzel elpusztította. Majd Svábföldre rontottak, senki nem állt ellent ott nekik. A ma Svájcba eső Sankt Gallen apátja, Engilbert a magyarok közeledtének hírére egy, monostorához közeli helyet megerősített, majd követeket küldött a monostor mellett remetéskedő Wiboradához, s maga is elment hozzá, hogy a fenyegető veszedelemre figyelmeztesse, de remetelakából eltántorítani nem tudta. Ugyanakkor a remete azt tanácsolta az apátnak: mivel „bizonyos, hogy holnap az egész völgy a barbárok vad sokaságával lesz tele", a monostor kincstárát szállíttassa át még az éjjel az erősségbe. Az apát hallgatott a tanácsra, s Sankt Gallen kincseit, könyveit, aranyát, ezüstjét, ruháit átvitette oda. Másnap a magyarok valóban megérkeztek, a szűz hajlékát fel akarták gyújtani, de ez nem sikerült nekik, majd

bejáratot kerestek, de azt sem találtak. Így a tetőn át ereszkedtek le hozzá, s az Istenhez imádkozó Wiboradát ruháitól megfosztották, fején három sebet ejtettek, félholtan hátrahagyták. A remete meghalt, utóbb szentté avatták. Engilbert apáttal az élen az erősebb barátok maguk is fegyvert öltöttek, a cselédséget is megerősítették. Bár a szerzetesek kételkedtek abban, hogy a magyarok Sankt Gallent megtámadják, mégis őrszemek portyáztak a környéken, hogy figyeljék az ellenség mozdulatait, s a barátok még időben az erődítménybe juthassanak. Maga az apát sem hitt igazában a magyar támadás bekövetkeztében, ezért szinte csak az utolsó pillanatban szállíttatta el a monostor kincseit az erősségbe, de még így is maradt ott egy-egy darab, ami a magyarok kezére került.

„Az ellenség ugyanis — írja a Sankt Gallen-i szóbeli hagyományokat felhasználó becses forrásunk — nem egy tömegben portyázott, hanem csapatonként rohanta meg a városokat és falvakat, és mivel senki sem állt ellen, azokat kifosztva felgyújtotta, és így váratlanul rohanta meg a készületlen lakosságot, amerre csak akarta. Az erdőkben is százas, vagy néha még kisebb csoportok rejtve előtörtek, mégis a füst és a tüzektől vöröslő ég jelezte, hol vannak az egyes csapatok." Május 1-én jelentek meg a magyarok Sankt Gallenben. A támadás bekövetkeztében hitetlenkedő barátok majdnem megkésve menekültek el a kolostorból, ahol csak egy Heribald nevű félkegyelmű és együgyű barát maradt hátra. Őt nem tudták kimozdítani a kolostor falai közül, mivel a kolostor gazdája még tartozott neki az arra az évre járó, saruhoz való bőrrel, s távozását a bőr megkapásától tette függővé. Persze, hogy kívánságát nem teljesítették a végveszély óráiban, így hát Heribald ott maradt. Neki köszönhetjük, hogy a kalandozások források révén ismert közel másfél száz éves története időszakából legalább egy olyan esetünk van, amikor közvetlen közelről van módunk szemlélni a kalandozó magyarokat. Heribald éppen nyugodtan sétálgatott, amikor „végre azok berontanak tegzesen, megrakodva fenyegető hajítódárdákkal és nyilakkal.

Minden helyiséget gondosan átkutatnak, s bizonyos, hogy nem kegyelmeznek sem a nemnek, sem a kornak. Őt egyedül találják csak ott a középen rendületlenül állva. Csodálkoznak rajta, mit akarhat, miért nem menekült el. A tisztek eközben megparancsolják gyilkolásra kész embereiknek, hogy ne használják fegyvereiket, és tolmácsok segítségével kifaggatják őt. Amikor észreveszik, hogy félkegyelmű szörnyszülöttel van dolguk, mindnyájan nevetnek rajta és megkímélik életét. Szent Gál kőoltárához hozzá sem nyúlnak, mivel előbb már gyakran csalódtak az ilyesmiben, mert csontokon és hamvakon kívül semmit sem találtak bennük. Végre megkérdezik bolondjukat, hová rejtették el a helység kincstárát. Midőn ez serényen a kincseskamra rejtekajtajához vezette őket, feltörik azt, de mivel itt csak gyertyatartókat és aranyozott koronákat találtak, amelyeket a sietős menekülés közben otthagytak, pofonokkal fenyegetik meg őt, mivel rászedte őket. Kettő közülük felmászik a haranglábra abban a hitben, hogy a csúcsán levő kakas aranyból való . . . Miközben az egyik erősebben kihajlik, hogy lándzsájával lefeszítse, a magasból lezuhan az udvarba és szörnyethal. A másik ezalatt Isten szentélyének a meggyalázására a keleti homlokzat tetejére mászott, és miközben hozzákészülődött, hogy a hasát ott kiürítse, hátrazuhant és teljesen összetörte magát. Amint később Heribald elbeszélte, amikor e kettőt ajtószárnyak között égették, és a lángot okádó máglya már hevesen nyaldosta a szemöldökfát és a berakott mennyezetet, bár dorongokkal többen versengve élesztették a tüzet, mégsem tudták felgyújtani Gallus templomát."

A kolostor átvizsgálása és a zsákmány begyűjtése után a magyarok kémeket küldtek ki a környékre, hogy az erdőket és a rejtekhelyeket átkutassák. A kolostorban maradottak közül az udvart „a tisztek veszik birtokukba és bőségesen lakmároznak. Heribald is velük együtt úgy belakott, hogy mint utóbb maga mondogatta, soha jobban. S minthogy azok, szokásuk szerint, székek nélkül a zöld fűre ültek az étkezéshez, Heribald magának és egy foglyul ejtett klerikusnak székeket hozott.

Azok pedig, miután az áldozati barmok lapockáit és a többi részeit félig nyersen, kések nélkül, csupán fogaikkal marcangolva lerágták, a lerágott csontokat tréfából egymáshoz hajigálták. Bort, amelyet tele csöbrökben a középre helyeztek, annyit ivott mindenki, különbség nélkül, amennyi jól esett. Miután pedig a bortól nekihevültek, mindnyájan elkezdtek rettenetesen kiáltozni isteneikhez, a klerikust pedig és a bolondjukat arra kényszerítették, hogy ugyanezt tegyék. A klerikus pedig, minthogy jól tudta a nyelvüket, s ezért is tartották meg életben, velük kiabált, ahogy csak tudott. Amikor pedig már eleget esztelenkedett az ő nyelvükön, elkezdte könnyezve a szent keresztről szóló, »Szentelj meg minket« kezdetű antifonát — másnap volt a kereszt feltalálásának ünnepe [május 3.] —, amelyet maga Heribald is vele énekelt, bár rekedt volt a hangja. A foglyoknak szokatlan énekére mindnyájan, akik ott voltak, összecsődülnek, és vidámságukat szabadjára engedve, táncolnak és birkóznak a főemberek előtt. Némelyek fegyverrel is összecsapva bemutatták, mennyire járatosak a hadi tudományban." Eközben érkeztek meg a kémek, s elmondták, hogy a közelben egy erődítményre bukkantak, amelyet fegyveres csapatok védenek. Erre a magyarok valamennyien kivonultak a kolostorból, csak a klerikust és Heribaldot hagyták ott, s igen gyorsan harckészültségbe helyezték magukat. Megtudván azonban, hogy az erődítmény igen nehezen megközelíthető helyen fekszik, ahová csak nagy veszteségek árán juthatnának el, lemondtak az ostromról, s a Konstanzba vezető úton távoztak. Mivel már erősen esteledett, a falu néhány házát felgyújtották, hogy lássanak. Az erődítményben levők pedig azt hitték, hogy a monostor ég, s miután értesültek a magyarok távozásáról, kijőve az erősségből, üldözőbe vették őket, felderítőik közül néhányat megöltek, egyet pedig sebesülten fogságba hurcoltak (utóbb e magyar megkeresztelkedett, megnősült és fiai születtek). A megtámadott felderítők kürtjelekkel figyelmeztették a sereget a veszélyre. „Azok pedig, amilyen gyorsan csak tudták, elfoglalják a mezőket és a síkságot, és a lehetőséghez mér-

ten felállítják serényen az arcvonalat, s miután a kocsikat és a többi málhát körben elhelyezték, felváltva őrködnek az éjszakán át, a többiek pedig a fűben elterülve, hallgatagon borozgatnak és alszanak. Kora reggel pedig megrohanják a közeli falvakat, felkutatják és elrabolják, ha valamit az elmenekülők otthagytak, és minden épületet felgyújtanak, amely mellett csak elhaladnak."

Amikor pedig Heribald és a klerikus is megérkezett az erődítménybe, ahonnan aggódva figyelték az ég alját éjjel és nappal vörösre festő tüzeket, a magyarok közeli pusztításainak jeleit, a szerzeteseket a félelem és a remény között nagyban erősítette Heribald és a klerikus folytonos elbeszélése a magyarokról. „Amikor pedig pihenőidő alatt megkérdezték Heribaldtól, hogyan tetszettek neki Sankt Gallen nagyszámú ellenségei: »Hát — szólt — a lehető legjobban. Higgyétek el nekem, nem emlékszem, hogy valaha is vidámabb embereket láttam volna a mi kolostorunkban. Ételt és italt ugyanis a legnagyobb bőséggel adtak. Amire ugyanis én azelőtt a mi hajthatatlan pincemesterünket alig tudtam megkérni, hogy akár csak egyszer is inni adott volna, ha szomjaztam, azok bőségesen adtak nekem, ha kértem.« A klerikus pedig közbeszólt: »És ha nem akartál volna inni, pofonokkal kényszerítenek rá.« »Nem tagadom — mondta Heribald —, az az egy dolog nekem nagyon nem tetszett, hogy annyira neveletlenek voltak. Az igazat mondom nektek: Szent Gál kolostorában én sohasem láttam még ilyen neveletlen embereket. Sem a templomban, sem a kolostorban nem viselkedtek vadabbul, mintha kinn a mezőn lettek volna. Mert mikor egyszer a kezemmel jelt adtam nekik, hogy az Istenre gondolva legalább a templomban viselkedjenek csendesebben, hatalmas csapásokat mértek a nyakamba, de tüstént bort adtak, és így tették jóvá azt, amit ellenem vétettek, amit közületek senki sem tett volna meg velem.«" Nem véletlen, hogy amikor az a hír terjedt el: a magyarok visszatértek a kolostorba, „a bolond állhatatosan könyörgött, hogy bocsássák őt ki, hogy az ő kedves magyarjaihoz mehessen".

Néhány napon keresztül az erődítménybeliek meg a wasserburgiak is hajókon töltötték az időt, s így várták az ellenség elvonulását, mivel ugyanis a magyaroknak hajóik nem voltak. Május 8-án értesültek az erősség védői a magyarok távoztáról, s visszatértek a kolostorba.

A magyarok Sankt Gallenből Konstanz ellen fordultak, külső falait felégették ugyan, de a várost elfoglalni nem tudták. Hasonlóan ellenállt nekik a Rajna szigetén levő Reichenau kolostora is. A magyarok a Rajna mentén nyugat felé haladtukban a folyó mindkét partját elözönlötték. A Bázeltől keletre levő Säckingennél egy kis csoportjukat kellemetlen meglepetés érte. Amikor a säckingeni Szentkereszt helységét akarták megrohanni, az a csapat, amely Sankt Gallenben is járt, különválva a Rajna tulsó, északi partján levő egységtől, a Rajna egy szűk helyén hidat verve letáborozott. A két magyar sereg tagjai a folyón keresztül szólongatták egymást, s az innenső (déli) oldalon tartózkodók már egészen gondtalanul viselkedtek, éjszaka lévén az álom és a bor is elnyomta őket, amikor egy Hirminger nevű ember hat fiával és összegyűjtött emberekkel három oldalról támadást intézett ellenük, „megrohanta őket, és azok kivételével, akik a Rajnát futva átusztatták, csaknem valamennyiüket vagy megölte, vagy vízbe fojtotta ... Társai pusztulását a folyón túli ellenség tétlenül szemlélte, és haragjukban fegyveresen a folyó partjára futnak dühösen, és dühüknek eleget téve, számos nyilat kilőnek, és kutyaszerű üvöltéssel rettenetes kiáltozást csapnak. De Hirminger az embereivel az ellenség szeme láttára összeszedvén a zsákmányt, diadalmasan a bazilikába vitte azt, és szétosztotta a környéken levő összes erődítmények között." Hirminger a Rajna jobb partján is folytatni kívánta az ütközetet a magyarokkal, de azok gyorsabban cselekedtek nála. A Feketeerdőből (Schwarzwald) sok hajót szereztek, s Hirmingeréket megelőzve átszállították csapataikat a Rajna bal partjára, Elzászba. Itt a vidék leghatalmasabb embere, Liutfred háborúba bocsátkozott ugyan velük, de vereséget szenvedett tőlük, igaz, a magyaroknak nagy vesz-

teségeket okozott. A magyarok Elzászt, amerre mentek, mindenütt felégették és elpusztították, majd a Vogézek hegységén átkelve Besançonba érkeztek. Innen a magyarok — vagy legalábbis egyes seregrészeik — észak felé fordultak. A Rajna bal partján haladva egészen a mai Belgium déli részén levő Ardennekig jutottak. Átvonultak a magyarok Lotaringián, és pusztították azt. Megkezdődött a magyarok előli menekülés. Szent Remigius és más szentek relikviáit a monostorokból a biztonságos Reims városába vitték. Reims közelében a magyarok egy templomot akartak felgyújtani. A templom közelében levő nagy mennyiségű termést felégették, s jóllehet a lángok már az egyház tetejét nyaldosták, de az végül is nem fogott tüzet, s így megmenekült. Gallia északi részén, Belgica Galliában a magyarok borzalmas pusztítást vittek véghez, mindenki biztonságos helyek után kutatott, ahol védelmet remélhetne ellenük. Trier város szerzetesei is ezek közé tartoztak. A magyar sereg — vagy annak egy másik része — nyugat felé fordult. Ellenállástól itt alig kellett tartaniuk, mivel Rudolf király és Heribert gróf hadsereggel Nevers városától Aquitániába, a Loire-on túlra vonultak vissza. Ha hinni lehet egy forrásunk 926-ra tett hírének, a magyarok már ez évben Franciaországon át eljutottak a tengerhez, amin az Atlanti-óceánt kell értenünk. Nemcsak nagy területek bejárása utal a 926. évi kalandozó hadjárat elhúzódására, hanem az a körülmény is, hogy egy másik kútfőnk még július 29-i dátummal is a magyarok keleti frank birodalmon belüli pusztításairól ad hírt.

Ami a 934. év katonai akcióit illeti, itt előre kell bocsátanunk, hogy ez az év a 933. évi riadei (merseburgi) csatavesztést közvetlenül követő esztendő. 933-ban a magyarok két irányban, délnyugatra Itáliába, valamint északnyugatra Szászországba indítottak hadat. Az itáliai kalandozásról részletesebb információ nem maradt ránk, a szászországi viszont azért nevezetes, mert a portyázások eddigi történetében talán ekkor szenvedték el a magyarok a legsúlyosabb vereséget. Egyes nyugati források a magyarok elképesztően nagy ember-

veszteségéről szólnak (36, 50 ezres, sőt százezres szám is olvasható a kútfőkben), de mégis inkább arra kell hajolnunk, amit egy igen megbízható író, Widukind hagyományozott ránk: a magyarok úgy megfutamodtak a nehézfegyverzetű szász katonaság elől, hogy nyolc mérföldön keresztül is csak alig néhányat lehetett levágni vagy fogságba ejteni közülük. Ilyenformán a riadei vereség nem elsősorban emberáldozatokban volt súlyos, hanem ama puszta tény folytán, hogy a magyarok alulmaradtak Henrik királlyal szemben, akit így nem tudtak rendszeres évi adó fizetésére kényszeríteni, továbbá a vereség következtében elmaradt az idegen területek feldúlása, kirablása, valamint a zsákmányolt foglyok hazavitele. Hogy emberáldozatokban nem követelt túlságosan sok veszteséget e kudarc, közvetve abból is látszik, hogy nem vette el még egy évre sem a kalandozásoktól a magyarok kedvét, ellenkezőleg, 934-ben szintén két irányban vezettek katonai akciót. Igaz, a Nyugat-Európa elleni portyáról csak egyetlen szűkszavú — jóllehet megbízható — forrás szól, amely szerint a magyarok legalábbis a ma Franciaország keleti részén található Metzig hatoltak, de a másik, déli irányú 934. évi hadjáratról részletesebb tudósítást hagyományozott ránk két forrás, egy görög és egy arab kútfő.

Maszúdí arab utazó és tudós elmondja, hogy az általa egyaránt türknek nevezett besenyők és magyarok éppen harcban álltak egymással, amikor az arab szövegben W.l.n.d.r néven szereplő város bizánci lakói a türkök szállásaira törtek, sok gyermeket fogságba hurcoltak, az állatokat pedig elhajtották. W.l.n.d.r-t egyébként — amelynek neve megegyezik a dunai bolgárok nevével, amelyet a magyar nyelv nándor alakban őrzött meg — Maszúdí a bizánciak országának határára helyezi, s a város érdemének tudja be, hogy rendre megakadályozta a türkök útját Bizánc felé. Nos, most, amikor W.l.n.d.r támadott, a türk népek kölcsönösen kiegyeztek egymással, s a város ellen vonultak 60 ezer lovassal, amit „nagyobb toborzás és csapatösszevonás nélkül állítottak ki, egyébként százezer

lett volna a számuk". A város kitartott addig, amíg meg nem érkezett Konstantinápolyból a Romanosz császár által küldött 62 ezer fős segédcsapat, amelyben a bizánciakon kívül keresztény lett mohamedán lovasok is voltak. A csata első menetében a bizánci sereg tett szert előnyösebb pozícióra. Másnap a türk sereg vezetését a besenyő király vette át, aki „sok lovasosztagot rendelt a jobb szárny mellé, mindegyik osztag ezer lovast számlált, ugyanígy a bal szárny mellé is. Mikor aztán felsorakoztak a csatasorok, a jobb szárny lovasosztagai a bizánciak derékhadára törtek, és nyílzáport zúdítottak rá, miközben átmentek a bal szárnyra. A bal szárny lovasosztagai is felvonultak, és nyílzáport zúdítottak a bizánciak derékhadára, miközben odáig jutottak, ahonnan a jobb szárny lovasosztagai kiindultak. A nyilazás így állandóan folyt, a lovasosztagok pedig forogtak, mint a malomkerék... Mikor pedig a kereszténnyé lett mohamedánok és a bizánciak látták, hogy miként bomlanak fel soraik, s hogy hogyan tér rájuk vissza állandóan a nyílzápor, rendezetlen soraikkal támadásba mentek át, s az eddig mozdulatlanul álló türk [fő]sereget rohanták meg. A [türk] lovasság utat is nyitott nekik. Utána azonban egyetlen hatalmas nyílzáporral borították el őket. Ez a nyílzápor lett az oka a bizánciak megfutamodásának: a türkök ugyanis a nyílzápor után rendezett sorokban végrehajtott támadásukkal megszerezték a győzelmet. Az ő soraik ugyanis rendezett állapotban maradtak és nem bomlottak fel. A lovasosztagok jobbról és balról száguldoztak. Előkerültek a kardok is. Elsötétült a láthatár, és sűrűn hangzott a lovasok kiáltása. A bizánciak és a kereszténnyé lett mohamedánok közül mintegy 60 ezren estek el, úgyhogy a türkök az ő holttesteiken át hágtak fel a város falára. A város elesett, s a kard nem nyugodott benne napokig, népét fogságba vitték. A türkök három nap múlva vonultak ki belőle, Konstantinápoly irányába. Megművelt földek, mezők és tanyák között vonultak át, miközben gyilkoltak, embereket ragadtak el és vittek fogságba. Konstantinápoly falai alá érve 40 napig táboroztak ott. Közben a nőket és a gyermekeket

eladták szövetdarabokból készült ruhákért, valamint brokát- és selyemruhákért. A férfiak között azonban nagy öldöklést vittek végbe, és egyet sem hagytak élve közülük, bár néha leöldösték az asszonyokat és a gyermekeket is. Ezután kiterjesztették portyáikat ezen a vidéken." Erről a kalandozásról, annak utolsó, Konstantinápolyig elérő fázisáról egy bizánci kútfő tájékoztatása is ránk maradt. Innen tudjuk, hogy az általa szintén turkoknak nevezett magyarok e támadása a rómaiak (bizánciak) ellen 934 áprilisában következett be, akik egészen a fővárosig (Konstantinápolyig) száguldván, minden thrákot elfogtak. A bizánciak Theophanész patríciust küldték ki, hogy egyezséget kössön velük. Theophanész ravasz diplomáciával, leleményességgel mindent elért náluk, amit akart (ezen valószínűleg a további dúlás pénzen való megváltását kell értenünk). E görög kútfő „megdicséri" Romanosz császárt nagylelkűségéért és emberszeretetéért, amiért nem kímélte a pénzt a foglyok kiszabadításáért (más szóval: a kalandozó magyarok foglyaik kiváltásakor újabb bevételhez jutottak).

A 937. évi kalandozó hadjárat nem csupán méreteiben, hanem dokumentáltságában is messze az átlagos portyázó akciók fölé emelkedik. Előzményeiül bízvást tekinthetünk olyan, egész Nyugat-Európa sorsát befolyásoló, illetve meghatározó változásokat, amelyek éppen 936-ban Németországban (a keleti frank birodalomban), valamint Franciaországban mentek végbe. A Rajnától keletre és nyugatra egyaránt új uralkodó került a trónra. A németeknél az elhunyt I. Henriket fia, Ottó váltotta fel. A nyugati frankoknál a Karolingok és a Robertinusok ellentéte osztotta meg hosszú évek óta az erőket. A Robertinus ellenkirály, Radulf 936-ban meghalt, az uralomban a Karoling családbeli Lajos váltotta fel. A 937. évi portyázásnak közvetlenül is van összefüggése a nyugati személyi változásokkal. Amint a szász ügyekben jól értesült Widukind közli, a „régi ellenség, a magyarok eljöttek, hogy kipróbálják az új király [Ottó] vitézségét. Betörtek a Frankföldre, és elhatározták, hogy ha lehetséges, a nyugati égtáj felől megtámadják Szász-

országot. Amikor pedig erről Oddo [Ottó] király értesült, késedelem nélkül eléjük sietett erős hadsereggel, megfutamította és határaiból kiűzte őket." Természetesen a magyarok nem lovagi tornát akartak vívni Ottóval, hogy azon mérjék meg az új király bátorságát, hanem azt akarták kipuhatolni, hajlandó-e Ottó annak a rendszeres adónak a megfizetésére, amelyet apja, Henrik sok éven át fizetett a magyaroknak. (Ugyancsak Widukindtól tudjuk, hogy 932-ben „a magyarok követei a király [Henrik] elé járultak a szokásos ajándékokért".) Más forrásainkkal is egybevág, hogy a magyarok, mielőtt még Szászországra zúdultak volna, előbb Frankoniát és Alemanniát (Svábföldet) dúlták. Ekkor eshetett a magyarok pusztításának áldozatul Fulda monostora, amelyet a portyázók felperzseltek. Így hát valóban nyugatról, délnyugatról támadtak Szászországra, miután a riadei győző fia, Ottó nem akarta a rendszeres adó fizetését vállalni. A magyarok azonban súlyos kudarcot vallottak, mint egy forrásunk elmondja, az új német király egészen a ma Kelet-Franciaországban levő (akkor a német királysághoz tartozó) Metz városáig űzte őket. Az a körülmény, hogy a magyarok balsikerű szászországi akciójuk után nyugat felé futottak Ottó elől, megint csak arra mutat: támadásuk is nyugati irányból indult. Nem zárhatjuk ki, hogy Fulda felégetése nem megelőzte, hanem követte a szászországi próbálkozást. Ezt az a körülmény gyámolíthatja, hogy a Rajnán a Fuldához viszonylag közeli Wormsnál keltek át.

A Rajnán túl Lotaringiára zúdultak. Egykorú forrás szerint a ma belgiumi Namurban mindenkire rátört a magyaroktól való félelem. Reims környékén a magyarok a verzyi Szent Basol monostorára támadtak, a szerzetesek a védőszent ereklyéivel a városba futottak, így pusztán a kolostor épülete jutott birtokukba. Itt állították fel táborukat, zsákmányolásaikból ide tértek haza. Az egyik magyar a templom tornyán aranyozást vélt felfedezni, felmászott hát oda, de hirtelen a földre zuhant és meghalt. Egy másik magyar — nyilván kincset keresve — az egyház Szent Márton tiszteletére szentelt oltárára

akart felhágni, míg azonban kezét az oltár sarkára helyezte, keze úgy odatapadt a márványhoz, hogy semmilyen módon nem tudta onnan elvenni. Mivel társai nem akarták így hagyni, a márvány körülvágásával kezét a márvány egy részével együtt szabadították ki. Ugyancsak Reims vidékén megkísérelték felgyújtani a fîmes-i Szent Macra-monostort. Elfogtak egy Bouvancourt-ba való plébánost, akit a bourges-i mezőre hurcoltak, onnan azonban az csodálatos módon megszökött. Ő mesélte el, hogy a fogságban látta az orbayi monostor egyik szerzetesét, akit a magyarok gyakran meg akartak ölni, de húsába nem tudtak bevágni, ezért istennek gondolták. Másvalakit meztelenül nyilaztak, de testét nem fogta a nyíl. A nyugati szerzők sötét tónusú leírásokkal ecsetelik a magyarok franciaországi pusztításait. Az egyik szerint a magyarok elpusztították a falvakat és a földeket, felgyújtották a házakat és a templomokat, a foglyok sokaságát hurcolták el. A másik szerint az ég egy része égni látszott, a magyarok támadása következtében falvak és földek néptelenedtek el, házak és bazilikák hamvadtak el. Március 24-én érték el a Párizstól délkeletre fekvő Sens városát. Az itteni források azt emelik ki, hogy a magyarok barbársága féktelen vadsággal, tűzzel és vassal irtani és pusztítani kezdte a franciaországi területek határait. Sens városához érkezvén Szent Péter kolostorát gyújtották fel. Az apát és a szerzetesek sietve menekítették ereklyéiket az apátságnak a városfalakon belül épült Szent Péter templomába. A környező népek a város védelme alá helyezték magukat. A város ostromakor az egyházak és a birtokosok sok kárt szenvedtek. Szent Péter csodás művű bazilikáját lángok emésztették el, a különféle felszereléseket a kegytárgyakkal együtt elragadták. Egy reimsi pap keseregve adja elő, hogy a magyarok gyors támadása Gallia ellen városok, falvak, földek, egyházak elpusztítását eredményezte. A magyarok temérdek foglyot szedtek. A frissen trónra lépett Lajos királynak nem volt hatalma, vagyona, hogy megfékezze a barbár pusztítást, s alattvalóitól elhagyatva volt kénytelen elviselni a gyalázatot.

A bourges-i mező említése arra mutat, hogy a magyarok tovább mozogtak nyugatra, a tenger felé. Orléans-nál a châteauroux-i Ebbo fordult szembe velük, de tőlük kapott sebeibe belehalt. Több forrás is említi, hogy a magyarok eljutottak az Atlanti-óceánig. Visszaútjukban Burgundiát dúlták fel. Ide július hónapban érkeztek. Számos becses, egykorú forrás szól burgundiai pusztításaikról. Az egyik elmondja, hogy amikor a népes magyar sereg Burgundiára támadt, a lakosok korra való tekintet nélkül az életösztöntől hajtva a hegyek gerinceire, a völgyek mélyére, a sziklák repedéseibe rejtőztek el. Üresen találták így a portyázók Szent Deicolus monostorát is. Itt „szokott esztelenségük szerint" mindent fel akartak égetni, de – mint a kútfő írja — az isteni kegyelem jobbára hiábavalóvá tette fáradozásaikat. Távozásuk után kevés lakos, puszta földek maradtak hátra. Egy másik forrás elmondja, hogy amikor a magyarok igen vad népe a harcosok megszámlálhatatlan csapatával előtört, s Burgundiára rontott a népes sereg, Luxeuilt elpusztította, az apátot és a szerzeteseket megölte. A magyarok ugyancsak Burgundiában felégették Szent Marcell monostorának faluját, és elragadtak mindent, amit ott találtak. Ellenben Szent Apollinaris egyházát nem sikerült felgyújtaniuk.

A kalandozók Franciaországból Itáliába mentek. Az itáliai kútfők sem mulasztják el hangoztatni, hogy a magyarok itt is „barbárságuk és vadságuk szerint" köröskörül gyökerestül mindent elpusztítottak. Végigszáguldottak Itálián, s a félsziget déli részén, Capua környékén tett dúlásaikról maradt fenn részletes tudósítás. Egy Monte Cassinó-i szerzetestől tudjuk, hogy „megszámlálhatatlan sok magyar jött Capua ellen, és ennek környékén mindent elpusztítottak és felprédáltak. Hasonlóképpen jártak el Beneventóban, Sardónál és Nolánál, és egész Liburiát [a mai Terra di Lavoro] beszáguldozva és elpusztítva, mivel senki sem akadt, aki ily tömeggel szembeszállhatott volna, ismét visszatértek Capuába, és 12 napon keresztül a Galliano mezőn tanyáztak." A Monte Cassinó-i apátság magyar fogságba került embereinek kiváltására igen sokat fordított: ezüsttár-

gyakat, aranypénzt, miseruhákat, oltárterítőt, szőnyegeket, szövetet, posztót kellett feláldoznia. A magyarok Capua környéki gyilkolásai, rablásai a nápolyiakat is városuk megerősítésére serkentették. A falakat sok helyütt kijavították, éjjel-nappal fegyveresek vigyázták Nápolyt, de végül is a város magyarok általi ostromára nem került sor. Ugyancsak részletes híradás áll rendelkezésünkre a magyarok Dél-Itáliából való visszatértéről: „Ezután a [Capua környéki] nagy győzelem miatt elbizakodva és ekkora zsákmánnyal megrakodva a marsusok vidékére vonultak, és ott hasonló dolgokat kezdtek művelni, gyújtogatva és pusztítva mindent. És ezért a Mindenhatónak az akaratából és segítségével a marsusok és pelignusok egybegyűltek, és a szorosok vidékén csapdákat állítva vitézül reájuk rohantak, és csaknem valamennyit leöldösve, az aranyból, ezüstből és palástokból, valamint különfélefajta állatokból álló szerfölött nagy zsákmányt kicsikarták kezeik közül. Ahányan csak el tudták közülük kerülni a marsusok kardjait, azok szétszéledve és futva térnek vissza hazájukba." A 937. évi kalandozó hadjárat bizonnyal közel egy évnyi időt vett igénybe. Ha március végén már Párizs közelében tartózkodtak (hátuk mögött egy sikeres frank- és svábföldi, valamint egy sikertelen szászországi akcióval), akkor a Kárpát-medencéből bizonnyal még télvíz idején, legkésőbb 937 első heteiben el kellett indulniuk. Ha viszont júliusban értek csak Burgundiába (amikor még előttük volt a csaknem egész Itáliát átfogó portya), hazájukba az őszi hónapoknál korábban aligha térhettek meg.

Végezetül adjunk rövid képet a magyarok 942. évi kalandozásáról, amelynek tényleges tanulságain túl tudománytörténeti jelentősége is van! Mert amíg a magyar kalandozásokra vonatkozó írott források túlnyomó többsége immár évszázadok óta a tudomány rendelkezésére áll, addig egyáltalán arról, hogy 942-ben a magyarok a távoli Ibériai-félszigetre vezettek portyát, a legutóbbi időkig nem volt biztos és alapos információnk. Magáról a tényről persze tudtunk, de Liudprand alapján ennek dátumát korábban 943-ra helyeztük. Az arab Maszúdí is fel-

hívta figyelmünket, hogy a magyarok portyázó alakulatai 934 után Andalúziáig és az Ibériai-félsziget északnyugati csücskében levő Galíciáig eljutottak. A nemzetközi tudományosság csak 1976-ban, a magyar pedig 1979-ben szerzett tudomást egy korábban ismeretlen és nem hasznosított adatról, amely a 942. évi magyar kalandozó hadjáratról ad részletes képet. Ennek a katonai akciónak az első felvonásáról Liudprand szolgál híradással. Eszerint Hugó itáliai király „tíz mérő pénzt adva, békét kötött a magyarokkal, és túszokat kapva tőlük, kikergette őket Itáliából, és vezetőt adván nekik, Spanyolországba küldte". A szépítő kifejezés mögött az van, hogy Hugó pénzen vásárolt magának és országának békét a magyaroktól, s természetesen éppen ebből a körülményből adódóan aligha volt abban a helyzetben, hogy a magyarokat kikergethette volna Itáliából. Sokkal inkább arra kell gondolnunk, hogy felhívta a zsákmányra éhes magyarok figyelmét a spanyol föld gazdagságára, s ilyen módon szabadult meg tőlük. Magáról a spanyolországi akcióról Liudprand csak egészen elnagyolt és felületes tudósítást örökített ránk: „Hogy pedig Spanyolországba és abba a városba . . ., Kordovába nem érkeztek meg, annak az volt az oka, hogy három napon keresztül víztelen és szomjúságtól gyötört vidéken haladtak keresztül. Azt gondolván tehát, hogy lovaik és ők maguk is szomjan pusztulnak, a Hugótól rendelkezésükre bocsátott vezetőt halálra korbácsolva, gyorsabb ütemben térnek vissza, semmint elindultak."

S ezen a ponton lép be és ad teljesen új információt a magyarokról a csak néhány éve ismert arab forrás, Ibn Ḥayyān munkája. Ez nemcsak megerősíti azt, hogy ténylegesen volt magyar kalandozás az Ibériai-félszigeten, hanem becses részletekkel is megismertet bennünket. Innen megtudjuk, hogy a magyarok támadása erős lovas hadsereggel a frankok országa felől következett be, és ott mindenkit levertek, aki mellett csak elhaladtak. Az arab szerző által is turknak nevezett magyar nép az andalúziai mohamedánok ellen lépett fel, fogságba ejtette Barbastro városának arab urát. A magyarok kiterjesz-

tették portyáikat az arab várak ellen, majd hirtelen nagy erőkkel Lerida városára törtek. Július 7-én táboroztak le Lerida városkapujánál, de előőrseik Cerdagna és Huesca városokig jutottak. Lerida ostroma nyolc napig tartott, de nem járt sikerrel, a támadókat visszaverték saját táborukba. Azonban szűkében voltak az élelmiszernek és az abraknak, emiatt kellett Andalúziából eltávozniuk. Barbastro urát 33 napi fogvatartás után váltságdíj fejében engedték szabadon. Természetesen a hadjárat során a magyarok is szenvedtek veszteségeket emberben. Öt „turk" fogoly sorsáról forrásunk beszámol: őket a fogságban is meghagyták eredeti külsejükben és ruhájukban, s így vezették őket a kalifa elé: utóbb megtértek az iszlámra, s a kalifa testőrei közé kerültek. Az arab forrás a hazatérő magyarok sorsáról is közöl — nem feltétlen hitelű — információt. Eszerint a frankok olyannyira legyőzték őket, hogy csak néhány magyarnak sikerült visszajutnia országába.

Úgy hisszük, ez a négy év eseményeit bemutató összeállítás alkalmas arra, hogy ha nem is eseménymenetében, nem is részleteiben, de jellegében, legfontosabb ismérveiben képet adjon a magyar kalandozásokról. Nem tagadjuk: nem minden évben jutottak el a magyarok az Atlanti-óceánig vagy a Márvány-tengerig, nem minden évben vezettek több ezer kilométeres utat jelentő portyákat. Olykor közelebbi területekre: „csak" Szászországba, Bajorországba, Itáliába irányultak a katonai akciók. A magyar portyázások rendszerességükkel (hogy ti. szinte minden három év közül kettőben hadra keltek) és vállalkozásuk monumentalitásával kápráztatnak el. Még amikor „kisebb" távra indultak el, akkor is irdatlan utakat kellett megtenniük, amikor pedig Európa „széleiig" jutottak el akár nyugaton, akár délkeleten, sport- (lovas-) teljesítményként is bravúrosat produkáltak. A magyar kalandozásokról a csaknem tíz emberöltővel későbben élt Anonymus nagyon találó jellemzést adott: „a magyarok lelke abban az időben semmi mást nem áhított, csak földeket foglalni, népeket hódítani és hadimunkát végezni. Tudniillik a magyarok akkor úgy

örültek az embervér kiontásának, mint a nadály." Hasonlót ismétel meg a névtelen jegyző a kalandozó vezérekről szólván is: „harcias és bátor lelkű férfiak voltak, akik semmi másra nem viseltek gondot, csak arra, hogy ... népeket hódítsanak és más országokat pusztítsanak". Valamennyi kalandozó hadjáratnál szembeszökő az a vitalitás, ami élteti ezeket az akciókat, továbbá az a brutalitás, ami ezek elkerülhetetlen velejárója, még akkor is, ha a ránk maradt leírások mindegyike a magyarokkal ellenséges érzületű író tollából való, s így a magyarok iránt eleve rosszindulatúan elfogult. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy még a szinte expresszionisztikus leírásban ránk maradt Sankt Gallen-i táborozáson is átüt a magyarok bárdolatlansága, amit a jámbor szerzetes a neveletlenségnek, a jólneveltség hiányának tulajdonít. Nem lehet más az első kérdésünk a magyar kalandozások elemzésekor, mint az: magyar sajátosságok-e a kalandozó hadjáratok vagy pedig más népekre is jellemző általános jelenségek?

A magyar portyázások abban a konkrét módjukban, ahogyan lezajlottak, természetesen magyar sajátosságok, ám maga a cselekvés e formája, az életmegnyilvánulás ilyen szimptómája nagyon is általános jelenség. Anélkül, hogy időben előre és hátra távoli példákra (az időszámításunk utáni első évszázadok germánjaira, vagy az ezer évvel későbbi mongolok példájára) hivatkoznánk, időben (és térben) a magyarhoz közel eső analóg jelenségekre is bukkanhatunk. A VI—VII. századi szlávok a Visztula vidékéről viharos gyorsasággal haladtak végig észak—déli irányban Közép-Európán, hogy egészen a Peloponnészosz-félszigetig eljussanak, s közben tartósan megvetették lábukat a térség számos pontján, a Cseh-medencében, az Adria partján és másutt. Az arabok Elő-Ázsiából indultak három világrészt érintő portyázásaikra, hogy Afrikán és az Ibériai-félszigeten át csaknem a Loire folyóig jussanak. A magyarokkal kortárs vikingek (normannok) Skandináviából kiindulva nem csupán Normandiát, Britanniát, Dél-Itáliát érték el, hanem keleten a varégoktól a görögökhöz vezető nagy út mentén Novgorodot

és Kijevet, nyugaton pedig az amerikai földrészt. Természetesen nagyok a különbségek akár a szlávok, az arabok, a vikingek, a magyarok, akár más, időben és térben egymástól távoli, de hasonló tüneteket felmutató népek között. Nem azonosítható társadalmi berendezkedésük, eltérnek politikai viszonyaik, az általuk vezetett kalandozó hadjáratok pedig a lovas portyától a vízi-tengeri expedícióig számos, egymástól erősen különböző formát ölthetnek. Mégis közös valamennyi esetben az, hogy az osztálytársadalmat (a felsoroltak esetében a feudalizmust) közvetlenül megelőző időszakban általános nyugtalanság lesz úrrá a társadalmakon, megerősödik berendezkedésük katonai jellege. Hogy nem egyetlen foglalkozási ág került itt válságba (mint ahogy egy időben szívesen hangoztatták a magyarok esetében a pásztoréletmód, a pásztortársadalom válságát), azt jól mutatja az: a vikingek és a szlávok nem voltak pásztorok, továbbá az arabok is másként voltak pásztorok, mint a magyarok.

A válságtünetek mélyebbek, semmint azt egyetlen foglalkozás állítólagos krízisével meg lehetne magyarázni. A társadalom került válságba, az a társadalom, amely kívülről még a szinte csorbítatlan jogi egység képét nyújtja. A társadalom tagjainak túlnyomó többsége jogi értelemben még egyformán szabad volt; az egyenlőtlenség gazdasági téren keletkezett. A kezdetben hajszálvékony repedések áthidalhatatlan szakadékká öblösödtek. A tehetősebbek kiemelkedtek, az elszegényedők lassan lesüllyedtek. Előbb-utóbb azonban eljött annak az ideje, amikor a társadalmi-politikai helyzetnek hozzá kellett igazodnia a tényleges gazdasági viszonyokhoz. A gazdag politikai vezető szerepre tett szert, főnök lett, a szegény pedig valamilyen módon politikai értelemben tőle függővé vált. A társadalomnak ez a mélyben már régóta folyó átrétegződése nem egyszerre termi meg a kétpólusú, egymással antagonisztikus ellentétben levő osztályokra tagolt társadalmat. Ellenkezőleg: nagyon sokáig nem is két-, hanem hárompólusú társadalom létezik. Szűk felső és hasonlóan vékony alsó rétege (a főnök és a gazdasági-jogi értelemben vett alávetett) között egyelőre a

társadalom zömét az a közbülső réteg teszi ki, amely egyszerűen szabad. Sem ő nem vet alá másokat, sem őt nem vetik alá pillanatnyilag. Rendelkezik mindazokkal a jogokkal, amelyek a szabadot természettől fogva megilletik: a közösség tagjaként teljes jogú résztvevője a közügyek intézésének, van fegyverviselési joga. Noha egyelőre széles a szabadok tábora, keskeny az út, amelyen haladnak. A mélyben a társadalmat vastörvényszerűséggel megosztó, továbbosztó erők (olykor a vakvéletlen, olykor az erőszak) legkevésbé őt, a szabadot kímélik. További függetlenségét gazdasági tényező, a tehetősség biztosíthatja. Tehetőssé saját társadalmában azonban aligha válhat, mert ott, ahol nagyon sokan akarják ugyanazt a csaknem lehetetlent elérni, ez nagyon keveseknek sikerülhet. Nem marad más hátra a szabadnak, mint más társadalom rovására biztosítani a maga szabad jövőjét. Ebbeli törekvése találkozik a meggazdagodott főnök, a társadalom fölé bizonyos magasságig kiemelkedett vezető igényével. Ő tovább gazdagodni hasonlóan csak idegen társadalom kárára tud. Természetesen nem egymaga, hanem annak a szűk (ám egy bizonyos határig egyre bővülő) csapatnak a segítségével, amelyet az úr kíséretének nevezünk.

A kíséret tagjai eredetileg szintén szabadok, paradox módon előrelátásukkal, ügyességükkel biztosították helyüket az új körvonalakat öltő társadalomban. Noha elvesztették (vagy éppen elvesztik) szabadságukat, mégis fényesebb jövő vár rájuk, mint a szabadságukra kényesen büszke, a kíséretbe nem álló magányos szabadokra. A kalandozások forrásvidékén vagyunk. A differenciálódó, megtévesztő jogi egységét lehántó társadalom tömegesen bocsát ki embereket — senkitől nem függő szabadokat és a főnök kíséretét alkotó, egyre inkább hivatásossá váló fegyvereseket egyaránt —, akik különböző utakon saját boldogulásuk útját keresik. Nincs még ekkor éles határvonal a kíséret és a kíséreten kívül rekedt vagy kívül maradt szabadok között. A kíséretnek inkább csak a magja van meg, a külső pályán bolygók hol csatlakoznak ehhez a maghoz, hol elválnak attól, s önállóan cselekednek. Nemzetközi analógiák jól mu-

tatják egyfelől a szabadság tűzön-vízen át való őrzését és mindenféle függőség elutasítását, másfelől a formálódó királyi (főnöki) hatalom fellépését mindazokkal szemben, akik a szabadságot az egyenlőséggel összetévesztik. Amikor a X. század végén az Észak-Franciaországot dúló dán vikingeket megkérdezték, ki az uruk, büszkén válaszolták: „Nincs felettünk úr, mert mi valamennyien egyenlők vagyunk!" Pedig a dán vikingek szabadsága nem jelentett ekkor már vagyoni (és lassan politikai) egyenlőséget sem a főnökökkel. A másik esetre, a főnöki hatalom lehetőségeire a soissons-i váza esete szolgáltat klasszikus és sokat idézett példát. Amikor a frankok főnökének, Chlodwignak (481—511) a serege „sok egyházat kirabolt, mert még a sötét tévelygések rabságában élt" — mennyire egybecsengenek ezek a szavak a magyar kalandozásokról adott leírásokkal —, egy bizonyos egyháztól más egyházi kincsekkel együtt egy csodás nagyságú és szépségű vázát vittek el a harcosok. Az egyház püspöke Chlodwigot kérte, hogy legalább a vázát kaphassa vissza. A frank király így válaszolt: „»Jöjj velem Soissons-ba, mert ott fogják mindazt szétosztani, amit zsákmányul nyertek. Ha pedig a sors amaz edényt nekem juttatja, a pápa [a püspök] kérését teljesíteni fogom.« Ezután Soissons-ba érkezve, miután az egész prédát középre hordották, így szólt a király: »Kérésemet meg ne tagadjátok, ó vitéz harcosok, hogy legalább ezt a vázát — azt amaz edényre értette — külön tenni ne terheltessetek.« A király e szavaira azok, kik épebb elméjűek voltak, így szóltak: »Mindazok, miket láttunk, dicsőséges király, a tiéid, de mi magunkat is hatalmad alá bocsátjuk. Most, ami neked jól esik, tedd, mert senki sem képes hatalmadnak ellentállni.« Midőn ezt mondották volna, egy könnyelmű, irigy és meggondolatlan ember nagy szóval a vázába vágta felemelt csatabárdját, mondván: »Semmit innét el nem viszel, csak amit az igazságos sors neked juttat.« Mindenki ámulatára a király szelídséggel megfékezte felindulását e jogtalanságon, és átvéve a vázát, az egyházi küldöttnek átadta, de keblére rejtve őrizte e sebet. Egy év elteltével pedig, teljes

fegyverzettel egybehívta az egész sereget, hogy a Mars-mezőn megmutassák fegyvereik kifogástalanságát. Amint körben járva eljutott ahhoz, ki a vázára sújtott, így szólt hozzá: »Senkinek sem oly gondozatlanok a fegyverei, mint neked, mert sem lándzsád, sem kardod, sem bárdod nem jó semmire.« És megragadván amannak csatabárdját, a földre dobta. Midőn pedig ez kissé lehajolt, hogy felvegye, a király, kezét felemelve, bárdját fejébe vágta. »Így tettél te is Soissons-nál ama vázával« – szólott. S hogy ez meghalt, a sereget elbocsátotta, és tettével nagy félelmet ébresztett maga iránt."

A kalandozások, portyázások egy, az osztályellentétektől gyötört, az állam kialakulása küszöbére érkezett társadalom mély válságának megoldására szolgáltak. Ezek a katonai akciók azonban — amelyek népenként változóan zsákmány-, fogoly- vagy területszerző, de mindenképpen javakat harácsoló hadjáratok voltak — belső lényegükből következően alkalmatlannak bizonyultak a válság megoldására. Egyfelől, mivel ezeket a portyázásokat már társadalmi értelemben eléggé differenciált népesség hajtotta végre, a megszerzett javak elsősorban a vezető réteg, a főnökök további gazdagodását szolgálták, s ennyiben maguk is hozzájárultak a társadalmi tagozódás elmélyüléséhez. Másfelől, mivel ezekben a kalandozásokban igen nagy számban vettek részt történelmileg lesüllyedésre ítélt szegény, illetve szegényedő szabadok, akik főleg a sikerrel végződött hadjáratok eredményeként nem csekély zsákmányhoz jutottak, pillanatnyi megerősödésükkel visszafogták a társadalmi tagozódás elmélyülését, az osztályellentétek további élesedését. A kalandozások, amelyek mindenütt a társadalmi válság megoldására lettek volna hivatva, sehol nem tudták betölteni eredeti rendeltetésüket, konzerválták a válságtüneteket, késleltették a válság igazi megoldásának (az állam kialakulásának) bekövetkeztét, de ugyanakkor maguk is ilyen irányban hatottak, anélkül, hogy a kalandozások mint társadalmi életforma feltételei között az állam létrejötte felé ható mennyiségi változások minőségi változásba csaptak volna át.

A magyar kalandozások is ezeknek az — itt röviden vázolt — törvényszerűségeknek a vonalába esnek. A magyar portyázások elsősorban és mindenekelőtt zsákmány- és fogolyszerző akciók, még akkor is azok, ha egyik-másik katonai akciónál világos, hogy a magyarok idegen hatalmak szövetségében, még pontosabban: azok által felbérelve jártak el pillanatnyi fegyverbarátaik ellenségeinek megsemmisítésében, kirablásában. De még ha ki is mutatható idegen hatalom felbujtó szerepe a magyar kalandozások néhány akciója mögött, arra, hogy a magyarok állhatatosságot tanúsítottak volna szövetségi rendszerükben, nem szabad gondolnunk. Jól mutatja ezt IX. század végi kalandozásaik „szövetségi" bázisa. 881-ben Szvatopluk morva fejedelem felkérésére a keleti frankok ellen hadakoztak. 892-ben éppen a keleti frankok bérelték fel a magyarokat Szvatoplukkal szemben, 894-ben pedig minapi ellenfelük, Szvatopluk oldalán vonultak hadba a keleti frankok ellen. Ugyanezt X. századi példák is megerősítik. Amíg 895-ben bizánci felkérésre harcoltak a bolgárok ellen, addig 917-ben már bolgár szövetségben indultak harcba Bizánc ellenében, hogy azután 924—925-ben megint Bizánc táborába tartozzanak Bulgáriával szemben. A magyarok egykori rettegett ellenfelei, a besenyők éppen 924—925-ben a magyarokkal együtt egyazon szövetségi rendszer tagjai voltak, sőt 934-ben közösen kalandoztak Bizánc ellen. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyarok külkapcsolatait a IX. század végén, a X. század első felében az állhatatlanság jellemzi. Ez is azt erősíti meg, hogy a magyarok nem politikai meggyőződésből, nem bajtársi hűség vagy fegyverbaráti szövetség erkölcsi parancsszavának engedve vettek részt a kalandozásokban, hanem saját belső indítékaik alapján, a zsákmány- és fogolyszerzés vágyától űzve, s ennek érdekében bárkivel bárki ellen hajlandók voltak szövetséget kötni, ha ez anyagilag kifizetődő, nyereséges volt, illetve annak ígérkezett számukra.

A magyarok Kárpát-medencébe történt beköltözése új földrajzi keretbe helyezte a kalandozásokat. Meghatározóvá

a nyugati irány vált, s a portyázó hadjáratok időrendjéből jól nyomon követhető a szállásterülettől mind messzebbre történő merészkedés. Amíg a IX—X. század fordulóján a magyarok még csak a velük közvetlenül vagy csaknem közvetlenül szomszédos országokat támadták (Észak-Itáliát, Karintiát, Morvaországot, Bajorországot), addig 906-ban első ízben Szászországot, 909-ben Svábföldet (Alemanniát), 910-ben Frankföldet (Frankoniát) támadták, 911-ben keltek át először portyázó magyarok a Rajnán, 915-ben a dán határig, 926-ban és 937-ben az Atlanti-óceánig hatoltak. Nem ment ekkor már ritkaságszámba az Appennini-félsziget végignyargalása sem. 942-ben elvetődtek a magyarok az Ibériai-félszigetre is. Nem vitás, a nyugati irányú kalandozásokban a fénykor a 910-es évektől a 940-es évek elejéig tart. A magyar kalandozások másik fontos iránya Bizánc. A 899—970 közti időben lebonyolított — dátumát és körülményeit illetően ismert — mintegy 47 kalandozó hadjárat közül kilenc irányult dél, délkelet felé, s ezeknek túlnyomó többsége a 930-as évek közepe után vezetett katonai akció volt. Források elszórt utalásai arra mutatnak, hogy növelhető a déli irányú portyázások száma, s bizonnyal már a X. század első évtizedeiben is érték magyar támadások Bulgáriát, illetve Bizáncot. Van adatunk arra, hogy a magyarok a X. század első éveitől kezdve rendszeres adót kaptak Bulgáriától és Bizánctól. 917-ben bolgár szövetségben a Balkánon harcoltak. 924 táján bizánci forrásból értesülünk arról, hogy a bizánciak a besenyőknek, a türköknek (= magyaroknak) és más népeknek ajándékot adtak, és azok hadi segítségét kérték. 927-ben a magyarok a horvátok és más népek társaságában a bolgárok ellen hadjáratot készültek indítani. A nyugati és déli (délkeleti) irány mellett még egy irány figyelhető meg a X. századi magyarok kalandozásában. Sajnos, erről Konsztantínosz Porphürogennétosz bizánci császár becses művében megőrzött utaláson kívül más híradást nem ismerünk. Ez viszont azt mondja el, hogy Nagy- vagy Fehér-Horvátországot folytonosan fosztogatják a frankok, a türkök (= magyarok) és a

besenyők. Más helyütt e munkában arról olvashatunk, hogy e kereszteletlen fehér horvátok összeházasodnak a türkökkel és velük jó barátságban élnek. A fehér horvátok valahol a mai Lengyelország déli felében, a Kárpátok északi oldalán élhettek (a tudós császár szerint a hegyek felé a horvátok határosak a türkökkel, illetve e horvátok 30 napi járóföldre élnek a sötét — nyilván a Balti — tengertől). A magyarokkal való viszonyuk változó, hol szövetséges, sőt baráti, hol ellenséges lehetett. A tudósítás azonban nem hagy kétséget abban a vonatkozásban, hogy alkalmanként a magyarok északi irányban is vezettek fosztogató hadjáratot.

Bizonyos tehát, hogy a magyarok a X. század első felében elsősorban nyugatra, de eléggé gyakran délre, délkeletre, olykor-olykor pedig északra is indítottak kalandozó akciókat. A kalandozások X. századi történetében hat olyan évről tudunk, amikor egyazon évben különböző irányban jártak portyázni a magyarok. 917-ben Franciaország és Bizánc, 919-ben Szászország, Franciaország és Itália, 924-ben Dél-Franciaország és Szászország, 933-ban Itália és Szászország, 934-ben Lotaringia és Bizánc, 943-ban pedig Bajorország és Bizánc volt támadásaik végső pontja. Figyelembe véve azt, hogy számos déli, valamint egyetlen északi irányú hadjáratot sem tudunk pontos évszámhoz kötni, ennélfogva nem alaptalan arra gondolni, hogy hatnál több — esetleg jóval több — olyan év lehetett, amikor különböző irányú magyar portyázások zajlottak le. Ez pedig azért érdemel nagy figyelmet, mert hiszen világos, hogy az egyazon időben eltérő irányokban vezetett katonai megmozdulásokban különböző katonai egységek, csapatok vehettek részt. E ponton vetődik fel az a kérdés, hogy a kalandozó hadjáratok az egész magyarságnak, vagy pedig csak egyes részeinek katonai akciói voltak-e.

Ennek megválaszolása azonban megköveteli, hogy alaposabban vizsgálódjunk a Kárpát-medence belső viszonyairól a X. század első felében.

A Kárpát-medence a X. század első felében

A magyarság Kárpát-medencei honfoglalása törzsszövetségi keretben zajlott le, s a magyar törzsszövetség élén a kendének nevezett szakrális fejedelem, valamint a tényleges hatalmat gyakorló gyula állt. A honfoglalás előtti évtizedekben a magyarságról becses információt adó arab kútfők szerint „a magyar pedig a türkök egyik fajtája. Főnökük 20 ezer lovassal vonul ki. Főnökük neve K.nde [Künde vagy Kende]. Ez azonban csak névleges címe királyuknak, minthogy azt az embert, aki királyként uralkodik fölöttük, Dzs.la-nak [Dzsila vagy Dzsula, Gyula] hívják. Minden magyar a Dzsila nevű főnökük parancsait követi a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben." Ebből a megfogalmazásból azt is ki lehet olvasni, hogy a honfoglalás előtti kalandozó hadjáratok törzsszövetségi vállalkozások voltak. Ezt közvetlenül két adat alátámaszthatja. Amikor a magyarok 881-ben Bécs környékén kalandoztak, nyilván ugyanennek a katonai akciónak a részeseként szintén ott voltak a magyarokhoz katonai segédnépként csatlakozott kabarok, vagyis a magyar törzsszövetség hadereje és a törzsszövetségbe nem sorolt kabarok együtt portyáztak. Amikor pedig 895-ben a bolgárok ellen a bizánci követ a magyaroktól segítséget kért, ennek a — magyarok szempontjából — kalandozó hadjáratnak az előkészületeiről a követ a magyar törzsszövetség két vezetőjével, Árpáddal és Kuszánnal (Kurszánnal) tárgyalt, akik közül az előbbi lehetett a kende, az utóbbi pedig

a gyula. Egy ideig még a honfoglalás után sincs olyan gyanút keltő mozzanat, amely arra utalna, hogy a kalandozások törzsszövetségi jellege megszűnőben lenne. Az első, ilyen jellegű adat 906-ból való, tehát egy évtizeddel későbbi a honfoglalásnál. A Widukindnál keltezetlen, de 906-ra tehető esemény ekként történt: „A dalamancok [Meissen környéki szlávok] nem tudták feltartóztatni Henriknek, Szászország hercegének a támadását, és ezért felbérelték ellene az avarokat, ezt a háborúban igen kemény népet, akiket most magyaroknak hívunk ... A magyarok ... serege ..., miután Szászországban nagy öldöklést vitt végbe és mérhetetlen zsákmányt szerzett, visszatérve Dalamantiába, szembe találta magát a magyaroknak egy másik seregével. Ezek azzal fenyegetőztek, hogy háborút indítanak [szláv] szövetségeseik ellen, mivel azok nem vették igénybe az ő segítségüket, míg az előbbieket oly nagy zsákmányhoz juttatták. Így történt azután, hogy a magyarok másodszor is végigpusztították Szászországot, és ... az első sereg Dalamantiában várta be a másodiknak a visszatértét." Nem lehet vitatni, hogy a két magyar sereg között erős volt az együvé tartozás. Ezt bizonyítja az, hogy az egyik bevárta a másikat, illetve hogy az is a szláv dalamancok szövetségesének tekintette magát, amely nem volt felkérve a dalamancok részéről a Szászország elleni támadásra. Ugyanakkor világosan kiderül a történetből, hogy a magyar törzsszövetségen belül volt immár olyan katonai erő, amely a törzsszövetségtől függetlenül önállóan is vállalkozott külországi hadi cselekmény véghezvitelére, és volt ereje vállalása teljesítésére.

Az olyan jellegű adatok, amelyek arra mutatnak, hogy nem a törzsszövetség, hanem annak egyes alkotó elemei folytattak kalandozásokat, 917 után sűrűsödnek meg. 917 az első olyan esztendő, amikor magyar seregek két irányban jártak hadakozni egyazon évben. Az ilyen típusú, 917-től 943-ig ismert adatok, továbbá a 943—955 közti időszakra vonatkozó utalások a törzsszövetségi jelleg háttérbe szorulásáról tanúskodnak a kalandozásokban. Nem szabad azonban arra gondolnunk, mintha a

törzsszövetségi együvé tartozás érzése ezekben az évtizedekben — amelyek, legalábbis a nyugati irányú portyázások történetében, a kalandozások fénykorának számítanak — teljesen háttérbe szorult volna. Amikor Konrád király meghalt és Henrik került a keleti frank trónra, a magyarok — amint Liudprand írja — „egymás között ilyen beszélgetésbe kezdtek: »Az új király talán új szokásokat akar bevezetni. Tehát nem kis csapatot gyűjtve szálljunk lóra, és vizsgáljuk meg, vajon Henrik király hajlandó-e a nekünk járó adót megfizetni.«" Nagyon valószínű, hogy az efféle tanácskozás nem törzsi, hanem törzsszövetségi keretek között bonyolódhatott le. Konsztantínosz császár 950 körüli időkre érvényesen írja azt a türkökről, vagyis a magyarokról: nyolc törzsüknek megegyezésük van arra nézve, hogy „a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal együtt harcolnak". Mindezen, a magyarok együvé tartozását bizonyító adatok ellenére is ténykérdésnek kell tekintenünk, hogy a magyarok a X. század nagy részében törzsszövetségi egységnél kisebb keretekben is hadakoztak.

Úgy hisszük, ez a kisebb keret a törzs volt. A törzsek létének vagy nemlétének megítélése igen ellentmondásos az újabb idők kutatóinál, holott mind általános megfontolások, mind konkrét adatok eléggé egyértelműen szólnak törzsekről a X. század első felében. Önmagában aligha szabad olyan törzsszövetségi, tehát mesterségesen megszervezett politikai alakulatot feltételeznünk, amelynek alkotó elemeit ne törzsek képeznék. Természetesen ezek a törzsek nem vérségi köteléken alapuló egységek, hanem a törzsszövetséghez hasonlóan mesterségesen létesített politikai képződmények voltak. A honfoglalás kori magyar törzsszövetségnek Hétmagyar volt a neve, aminthogy a steppe gyakorlata szerint törzsszövetségeket az őket alkotó törzsek számáról és a vezető törzs etnikumáról neveztek el. Ugyanennek a hét törzsnek a neve őrződött ránk Konsztantínosz császárnál a Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér és Keszi nevekben, továbbá a Kárpát-medence több száz,

törzsnévből képzett vagy törzsnévvel alakilag egyező földrajzi nevében. A magyarsághoz csatlakozott katonai segédnépek (kabarok és mások) kívül maradtak a Hétmagyar törzsszövetségen, Konsztantínosz is külön tünteti fel a kabarok három — de a magyar törzsszövetség vonzáskörzetében eggyé szervezett — törzsét. Ugyancsak a hajdani hét törzs emléke maradt meg abban a magyar krónikás hagyományban, amely a honfoglaló magyarok hét kapitányáról tud. Nem szólhat a magyar törzsszervezet X. századi megléte ellen az a körülmény, hogy a magyarok történeti emlékezete nem őrizte meg a törzsek nevét, egyáltalán a magyar hagyományból hiányoznak a törzsiségre utaló mozzanatok. Ennek megítéléséhez tudni kell, hogy a magyar történeti írásbeliség legkorábbi emlékei — amelyek legelőször őrizhették volna meg a törzsek emlékét — a XI. század végénél aligha korábbiak. Ugyanakkor ennek az erősen egyházias ihletésű történetírásnak sem ekkor, sem még hosszú évtizedeken át (egészen a XIII. század elejéig) nem az volt a rendeltetése, hogy a pogány múlt emlékeit megőrizze, hanem az, hogy a maga eszközeivel az új társadalmi rendet segítse. Amikor 1200 táján immár mód lett volna a törzsek nevének lejegyzésére, ez a több évszázaddal korábbi ismeretanyag feledésbe merült, hasonlóan a honfoglaló törzsek vezetőinek nevéhez, így hát még a IX. század végi törzsi főnökök nevét is csak nagy nehézségek árán, kétes értékű és hitelű kombinációk eredményeképpen „sikerült" valamennyire is rekonstruálni a XIII. század folyamán (méghozzá különböző kísérletezőknek különböző eredménnyel). Amikor a X. század első felében a magyar kalandozások irányainak vizsgálatakor három irány rajzolódik ki, s dokumentálható, hogy a magyarok háromfelé jártak kalandozni, természetesen nincs elégséges okunk azt mondani, hogy minden esetben csak törzsi alapon felépült seregek keltek hadra, könnyen lehet, hogy egyik-másik akcióban több törzs együttesen vett részt, a lényeg azonban az, hogy a X. századi kalandozó akciók legtöbbje nem törzsszövetségi, hanem annál kisebb keretekben bonyolódott le.

Nincsenek igazán konkrét és megbízható adataink arról, hogy kik vettek részt a magyar kalandozó hadjáratokban. A portyázásokról szóló beszámolók általában személytelenül, egyéni jellemvonások nélkül szólnak a magyarok tömegeiről, így éppen ezeknek a minősítéseknek általános jellege adta meg a lehetőséget arra, hogy e kérdésben egymásnak ellentmondó nézetek alakulhattak ki. Az egyik felfogás szerint a kalandozásokban a termelésből kiszorult szabad pásztorok vettek részt. Mivel a legelőterület összeszűkült — vallja ez az elmélet —, ez a körülmény a „nomád pásztor rendes megélhetését nem biztosíthatta... Azok tehát, akik a hagyományos munkakörből kiszorultak, magával a termelő munkával is felhagytak és a fegyverforgatásban kerestek megélhetést... Egyrészük idegen hatalmak szolgálatába lépett... Másrészük pedig a magyar főnökök, különösen leggazdagabbjaik, a törzsfőnökök katonai kíséretébe lépett, tovább gyarapítva a társadalom függő elemeinek számát." A másik nézet szerint „a kalandozók hada a főemberek katonai kíséretéből, a nagyobb állatvagyonnal, legelővel és szállással rendelkező »bőség« ifjaiból és a katonai segédnépekből állt össze". Érdekes, hogy mindkét elmélet a maga igazolását látja a magyar kalandozó hadjáratok azon rendjében, hogy általában kora tavasszal indultak és csak ősszel fejeződtek be. Az előbb említett nézet szerint „ez is mutatja, hogy bennük nem termelők, hanem a termelésből kiszorultak vettek részt". A Kárpát-medencében a „földművelés nehéz munkáját a főnökök kíséretébe lépett magyarok helyett és számára a rablott idegen munkaerő végezte el". A másik elmélet viszont azzal számolván, hogy a „magyar köznép földet is művelt", a mezőgazdasági munkák idején kalandozókat megkülönbözteti a földművesektől: „a félnomád állattartó és földművelő köznép nem azonos a harcosok rétegével". Nem vallanak egyértelmű bizonyossággal a magyar kalandozások résztvevőiről a Kárpát-medencéből ismert X. századi nyugati, illetve bizánci pénzek sem, amelyek mind a középrétegbe tartozók, mind a köznép sírjaiban előfordulnak. Úgyszintén

nem adnak perdöntő érveket a forrásokban a kalandozókkal kapcsolatos különféle adatok sem. Egyrészt a kútfők hangoztatják a portyázók fegyverekkel, lóval, személyes díszekkel való jó felszereltségét. Ezekből a leírásokból bizonyos, hogy a kalandozók zömét nem a termelésből kiszorult szabad pásztorok, az elszegényedett vagy közvetlenül elszegényedés előtt álló elemek alkották, vagyis aligha szabad arra gondolni, hogy e katonai akciók a szegénység hadjáratai voltak. Másrészt nemritkán nagy létszámú magyar sereg vonult ki, s aligha gondolhatunk arra, hogy a hadjáratban részt vevők kivétel nélkül az ún. harcos középréteg tagjai lettek volna. Európai analógiák alapján úgy látjuk: a kalandozó hadjáratokban elsősorban a magyar társadalom szabad, fegyverrel rendelkező és fegyverforgatási joggal szabadságuk révén bíró elemei vettek részt, akik között ekkor már nem csekély gazdasági-vagyoni különbségek lehettek. Közülük számosan állandó jelleggel egy-egy főnök kíséretében állhattak, mások csak alkalmilag csapódhattak a szerveződő hadjárathoz. Ugyanakkor nem kevesen lehettek azok a szabadok, akik már annyira előrehaladtak az elszegényedésben, hogy képtelenek voltak magukat felfegyverezve kalandozó hadjárathoz csatlakozni. Nem osztjuk tehát azt a nézetet sem, hogy a portyázásokban a termelésből kiszorult szabad pásztor vett volna részt, sem azt, hogy e vállalkozásokat a harcos középréteg éltette, hanem a társadalom szabad elemeinek részvételét hangoztatjuk, azt, hogy a kalandozások nem egy-egy társadalmi (vagyoni, foglalkozási) csoport, hanem egy egész nép akciói voltak.

A kalandozások résztvevőinek és általában a kalandozások egészének megítélésében fontos mozzanat annak tisztázása, hogy milyen élet folyt a X. század első felében a Kárpát-medencében, milyen életforma uralkodott itt. Míg a korábbi nézet egyoldalúan a magyarság nomád voltát hangoztatta, újabban előtérbe került az életmód félnomád jellegének kidomborítása. A félnomád állapot küzbülső lépcsőfok a nomád (vándorló) és a helyhez kötött (letelepült) életmód között.

Ez a félnomádság a mindennapok gyakorlatában akként érvényesülne, hogy a félnomád életmódot folytató ősztől tavaszig állandó lakhelyen élt, míg tavasztól őszig legelőről legelőre vándorolt. Ennélfogva télen „házban", illetve házszerű építményben, nyáron pedig sátorban lakott. Feltételezik, hogy a félnomád a téli szállás körül földet művelt, gabonát, kendert termesztett. Ezt a jobbára a VIII—IX. századi viszonyokból (a szaltovo-majaki kultúra anyagi műveltségéből, a IX. századi arab források magyarokra vonatkozó tudósításából) előre vetített, illetve a XI. századi állapotokból (az első törvények és oklevelek tanúságtételéből) visszakövetkeztetett képet a X. század közepére vonatkozó írott források kevéssé támogatják. Konsztantínosz szerint – egyik lehetséges értelmezés alapján – a türkök (= magyarok) „nomád életet" élnek. A 942. évi kalandozásról is beszámoló, újonnan ismertté vált arab forrás szerint a turkok (= magyarok) a „Duna folyó mellett laknak és nomádok, mint az arabok. Se városuk, se házuk nincsen, nemezsátrakban élnek, szétszórt településeken". A lényegében egyazon korra utaló, egymástól teljesen független görög és arab kútfő egybehangzó tudósítása megengedi annak feltételezését, hogy a X. század közepi magyarok talán még nem jutottak el a félnomádság szintjére. Ugyanakkor bizonyosra vehető, hogy egészen nomádnak sem lehet már tekinteni őket. Mindenesetre a IX. század végi magyarokkal kapcsolatban Dzsajhání szántóföldjeik sokaságát említi. Hogy azonban az általuk folytatott földművelés nem lehetett nagy hatékonyságú, onnan derül ki, hogy ugyancsak Dzsajhání írja: a szlávokra súlyos élelmiszeradókat vetnek ki. Van továbbá még egy X. század közepi arab forrásunk (Maszúdí munkája), amely szintén említést tesz az általa egységesen türk népnek nevezett magyarok és besenyők életmódjáról. Eszerint ezek „részben nomádok, részben letelepültek", viszont „királyaik nomád életet folytatnak". A honfoglaló leletanyagban szórványosan előkerülő munkaeszközök (sarló, kasza, kapa, ásópapucs stb.) szintén bizonyos mérvű földművelésre utalnak.

Meg merjük kockáztatni: a X. századi Kárpát-medencében alkalmasint nem elsősorban a magyar etnikum képviselte a földművelést. A magyar nyelv földműveléssel kapcsolatos szókincsének bolgár-török és szláv jellege megengedi annak feltételezését, hogy ezt elsősorban bolgár-török és szláv etnikumhoz kössük. A honfoglaló magyarok bizonnyal sodortak a Kárpát-medencébe olyan török népességet, amely a szaltovo-majaki régészeti kultúra keretében a Fekete-tenger északi partvidékén esetleg már több generáción keresztül földet művelt, s félnomád életmódot folytatott. Ugyancsak tudjuk, egyebek között a fehér ló mondájából, amely szerint Szvatopluk a honfoglaló magyarokat az ő földjét megművelő telepesekként üdvözölte, hogy a Kárpát-medencei szlávok körében ismert volt a földművelés. A teljes letelepüléshez közel álló vagy már letelepült, lóval nem rendelkező népességet a magyarok aligha kényszeríthették kalandozó hadjárataikban való részvételre, viszont szívesen vehették, ha megszokott foglalkozásukat és életmódjukat folytatják a magyar uralom alatt is, miközben a nagyállattartó, az igazi nomád állapottól még túlságosan messze nem jutott magyarok évtizedeken keresztül lakóhelyüktől nagy távolságra jártak zsákmányt és foglyokat szerezni. A foglyok tekintélyes részét megölték, más részüket hadjárataikba magukkal vitték, „ismét másokat pedig — írja az évszázadokkal később élt magyar krónikás, Kézai Simon — sátraik körül tulajdonukként szoktak megőrizni különböző szolgálatok teljesítésére". Kevés kétségünk lehet a vonatkozásban, hogy ezek a jobbára nyugatról behurcolt, ott földműveléssel foglalkozó foglyok a Kárpát-medencében patriarchális rabszolgai állapotba kerülve a magyarok alattvalóiként korábbi foglalkozásukat folytatták. Úgy hisszük, a X. századi magyarok földművelésének a magyarok honfoglalás előtt elsajátított primitív földművelése mellett még három összetevője van: a szaltovo-majaki műveltség földműves kultúrájának a honfoglalás előtt kezdődött, s kisebb mértékben bizonnyal még a honfoglalás után a Kárpát-medencében is folytatódó hatása,

valamint az itt talált szlávság és az ide fogolyként behurcolt idegen (elsősorban nyugat-európai) népesség földművelése. A magyar nyelv török és szláv jövevényszavai – mint említettük — tükrözik azt a hatást, amely a finnugor nyelvű magyarságot a földművelés, valamint a nem nomád jellegű állattenyésztés vonatkozásában részben a honfoglalást megelőzően, de döntően a honfoglalást követően érte.

Úgy véljük, a X. század közepi magyarok alapvetően nomád jellegű (de tisztán nomádnak már nem minősíthető) életmódjának fontos bizonyságát jelenti kalandozó hadjárataik lebonyolítási módja. Fontos hangoztatni, hogy a portyázó katonai akciók puszta ténye önmagában nem alkalmas a kalandozó nép életmódjának minősítésére. Az i. sz. I. század végén a germánokról, akik e tájt élték társadalmuk erősen katonai jellegű korszakát, Tacitus azt írja, hogy „amikor nem háborúznak, néha vadászattal... töltik az időt", de más nyomok békésebb (ház körüli, földdel kapcsolatos) foglalkozások űzésére utalnak náluk. A magyarokkal egyazon időben kalandozó viking katonai akciókban a kíséret tagjai mellett a szabadok, a bondok is nagy számban vettek részt. Márpedig e bondok, amikor nem hadakoztak, állattartók, vadászok, halászok, tengerészek voltak. A Skandináv-félsziget mostoha időjárási viszonyai nem tették lehetővé a vikingek számára a földművelés intenzív űzését. A szlávoknál viszont az i. sz. I. évezred második felében előretört a földművelés. A kalandozó hadjáratok formája tehát nagy biztonsággal enged visszakövetkeztetni az életmódra. A viking kalandozások útja tengereken, folyókon vezetett, jól mutatva ezzel a viking szabad népesség erős összefonódását a vízzel, s azt, hogy jelentős részük békés időszakban is a tengerből élt mint halász vagy vadász. A magyar kalandozások központi szereplője az ember mellett a ló volt. Már Regino, a honfoglaló magyarokkal kortárs nyugati krónikás kiemeli, hogy a magyarok „lovaikon szoktak járni, gondolkodni, álldogálni és beszélgetni". Összecseng ezzel a IX—X. század fordulóján uralkodott Bölcs Leó bizánci császárnak a VI. századi türkökről szóló,

de kora magyarjaira vonatkoztatott leírása (akiket ő szintén türköknek nevez): „Türk ellenfeleinknek hátrányos a legelő hiánya, tekintve a magukkal vitt lovak sokaságát. Ütközet idején főleg a hadirendben álló gyalogos alakulat fog nagy kárt tenni bennük, amely ártalmukra van nekik, akik lovasok és lóról le nem szállnak, mert gyalogosan nem képesek helytállni, minthogy lóháton nőttek fel". Gyakran utalnak a magyarok lovaira az egyes kalandozó hadjáratokat leíró szerzők is. Egy-egy portyázásra lovak nagy számát vitték magukkal. Ezt onnan következtethetjük, hogy amikor a 899—900. évi itáliai katonai akció során a magyarok szorult helyzetbe kerültek, mindenüket felajánlották az ellenségnek, még lovaikat is, „csupán egyet tartva meg belőlük, hogy azon hazamehessenek". A 938. évi szászországi kalandozás kapcsán arról értesülünk, hogy a magyarok lovainak nagy tömegét fogták el. A kalandozásoknak lóháton való lebonyolítása a kalandozásban részt vevő nép lovas (lovasnomád) jellegéről tanúskodik. Ugyanakkor a földművelő (köles termelő) szlávokról a IX. századi arab források azt jegyzik meg, hogy teherhordó állataik kevéssé vannak, hátaslóval pedig csak főnökük rendelkezik.

Ugyancsak nomádos jellegűnek mondható a kalandozó magyarok fegyverzete. Már Regino arról tudósít (pedig ő 915-ben halván meg, nem is volt módja megérni a magyarok 920—940-es évekbeli nagy nyugat-európai portyázásait), hogy „karddal csak keveseket, de sok ezereket ölnek meg nyilaikkal, amelyeket olyan ügyesen lőnek ki szaru-íjaikról, hogy lövéseik ellen alig lehet védekezni". Modenában a X. század elején Istenhez fohászkodtak a magyarok nyilai miatti féltükben. Ez a körülmény világosan mutat a magyarság steppei kapcsolataira, hiszen a magyarok az eurázsiai elterjedtségnek örvendő reflexíjat használták. Ugyancsak a steppei könnyűlovas harcmodor jellegzetes fegyvere a szablya, amely honfoglaló magyar sírokban gyakran fordul elő, bár egyenetlen területi megoszlásban. Ezzel szemben a kard nem a steppéről, hanem Észak- és Nyugat-Európából, a normannoktól és a frankoktól jutott el

a magyarokhoz. A VI. századi nomád türkök jellemző vonásait Bölcs Leó saját kora magyarjaira vitte rá. Így ír arról, hogy „fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, s így a harcokban legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják. Üldöztetés közben azonban inkább íjukkal szerzik meg az előnyt. De nemcsak ők maguk viselnek fegyvert, hanem az előkelők lovainak szügyét is vas vagy nemez fedi. Sok gondot fordítanak rá, hogy gyakorolják magukat a lóhátról való nyilazásban is". Bölcs Leó azonosnak ítélte a VI. századi türkök és a vele kortárs magyarok tipikusan lovasnomád haditaktikáját is. Eszerint „jobbára a távolharcban, a lesbenállásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és a szétszóródó harci alakulatokban lelik kedvüket. Hogyha pedig megfutamították ellenfeleiket, minden egyebet félretesznek és kíméletlenül utánuk vetik magukat, másra nem gondolva, mint az üldözésre. Mert nem elégednek meg, miként a rómaiak [= a bizánciak] és a többi nép, ideig-óráig való üldözéssel és zsákmányszerzéssel, hanem mindaddig szorítják, amíg csak teljesen fel nem morzsolják az ellenséget, minden eszközt felhasználva e célból."

Keleties jellegűnek tűnik a X. század közepi magyarok társadalmának politikai felépítménye is. Már említettük, hogy a magyarok a honfoglalás körüli évtizedekben törzsszövetséggé egyesült törzsi kötelékekben éltek. A steppei berendezkedés konzervativizmusára mutat, hogy a – feltehetőleg a IX. század első harmadának végén — hét törzsből megszervezett és a steppe névadási szabályai szerint Hétmagyarnak nevezett törzsszövetségi rendszert és elnevezést később — a törzsszövetségi intézmény egész fennállása alatt — sem adták fel. Pedig közben érték a magyarokat érzékeny veszteségek, amikor néprészek szakadtak le a magyarság testéről, s arra is akadt példa, amikor korábban a magyaroktól független népelemek csatlakoztak hozzájuk, a törzsszövetségi rendszer hetes elve azonban nem változott. Konsztantínosz császár 950 táján

ugyanúgy hét törzset sorol fel, mint ugyanebben az időben az az arab krónikás, aki szerint a magyarok hét vezér alatt álltak. A beosztás alapját képező elv és az elnevezés változatlansága mögött — csak a IX. század végétől a X. század közepéig eltelt évtizedek alatt is — nagyon lényeges változások húzódtak meg. A honfoglaló magyarság erős törzsszövetségi kötelékkel volt egybefűzve. Erre mutat kalandozó hadjáratainak törzsszövetségi keretben történt lebonyolítása. A 910-es évek végétől azonban megszaporodnak az adatok, amelyek úgy értelmezhetők, hogy a törzsszövetség integráló szerepe háttérbe szorult, s a bomlásnak indult törzsszövetségi rendszer méhében megindult a törzsek önálló szerepének erősödése felé vezető folyamat. Fentebb ilyenként említettük azokat az eseteket, amikor egyazon évben a magyarok eltérő irányokban vezettek hadjáratokat, vagyis amelyek már aligha törzsszövetségi, hanem sokkal inkább törzsi (vagy néhány törzs összefogásán alapuló) vállalkozások lehettek. Ezt a tendenciát további tények is megerősítik. Mindenképpen elgondolkodtató, hogy a magyar hagyomány nem őrizte meg a X. század első fele Árpád-házi nagyfejedelmeinek nevét. Bizánci forrásból Árpád nagyfejedelemsége után Levente (Liüntika) tisztségviselésére kell gondolnunk, a magyar történeti emlékezet azonban a külországi forrásokban ismeretlen Zolta nevét hagyományozta ránk. A 950 körül biztosan a törzsszövetség élén álló Falicsi (Fali) fejedelemségének a magyar hagyományban semmiféle nyoma nem maradt. Ez a kínzó hiány szabad teret nyújt a kombinációk számára (így felmerült Tarhos, Üllő, Jutas, Szabolcs nagyfejedelemsége, sőt a legújabban ismertté vált arab forrás alapján Csanád, Csaba, Sana tisztségviselése, illetve az a lehetőség is, hogy 940 táján nem Árpád-házi töltötte be a törzsszövetség első számú méltóságát). Szempontunkból ez mindenekelőtt annak bizonyságául szolgálhat, hogy a törzsszövetségi vezetők hatalma a X. század első felében hanyatlott, tiszteletük megcsappant. Háttérbe szorulásuk, nevüknek a történeti emlékezet rostáján való kiesése a törzsszövetségi integráció kötelékeinek

lazulására mutat. Ezt Konsztantínosz 950 tájának viszonyait tükröző egyik megjegyzése fényesen igazolja. A tudós császár arról ír, hogy a magyarok nyolc (azaz hét magyar és egy kabar) törzse „nem engedelmeskedik a maga fejedelmeinek". Ezeken a fejedelmeken a magyar törzsszövetség vezető tisztviselőit, a nagyfejedelmet, a gyulát és a karchát kell értenünk.

A magyar törzsszövetségi hatalom hanyatlására két, egymástól fél évszázadnyi távolságra levő adat összevetése szolgáltat fontos bizonyítékot. Bölcs Leó bizánci császárnak a X. század első éveiben készült munkája élesen szembeállítja egyfelől a szkíta népeket, másfelől a bolgárokat és az általa türknek nevezett népet. Igaz, a bizánci uralkodó elsősorban a VI. századi belső-ázsiai türköket érti ez utóbbi nép alatt, de bizonyos, hogy volt ismerete az általa ugyancsak türknek nevezett és a VI. századi türkökkel azonosnak tekintett magyarokról. Így hát van alap arra, hogy az eredetileg a VI. századi türkökre vonatkozó információkat e helyütt is vonatkoztathassuk a magyarokra. Nos, Leó szerint a szkíta népek sok fő alatt állanak. Ezen azt kell értenünk, hogy nincsenek szilárd törzsszövetségi keretbe foglalva. Ezzel szemben a bolgárok és a türkök népe egy fő uralma alatt áll. Ez bizonnyal arra vonatkozik, hogy ezeknél a népeknél a törzsszövetségi keret erőssége biztosította politikai struktúrájuk egyeduralmi (törzsek feletti) jellegét. Munkája egy későbbi helyén Leó császár megismétli azt az információt, hogy a türkök népe „egy fő alatt áll". Fél évszázaddal későbbi időből, a 952—959 közti évek valamelyikéből maradt ránk Konsztantínosz császár egy feljegyzése, amely arról tudósít bennünket, hogy a bizánci uralkodók a türkök és a besenyők fejedelmeihez, viszont Kazária kagánjához címezik leveleiket. Ebből világos, hogy amíg Kazária élén egyszemélyi vezető, a kagán állt, addig a besenyő és a magyar társadalmat fejedelmek irányították. Hogy e fejedelmek (a görög szövegben arkhónok) nem lehetnek a magyar törzsszövetség élén — ekkor egyre inkább formálisan — álló három tisztség, a nagyfejedelmi, a gyulai és a karchai méltóság viselői,

azt az mutatja, hogy Konsztantínosz a besenyőkkel kapcsolatban is ezeket az arkhónokat említi, márpedig tudjuk, hogy a besenyőknek nem voltak törzsszövetségi vezetőik. Eszerint tehát a türkök arkhónjai a magyar törzsek főnökeivel azonosak. Vagyis Konsztantínosz e tudósítása perdöntő tanú abban a vonatkozásban, hogy a X. század eleje óta eltelt fél évszázad alatt a magyarok az egy fő alatt álló népek közül kiválva visszacsúsztak a sok fő alatt álló népek csoportjába. Azt kell mondanunk, nincs egyetlen adatunk sem, amely amellett tanúskodhatna, hogy a IX—X. század fordulójára következő ötven év alatt nőtt volna a nagyfejedelem hatalma, erősödött volna a magyar társadalom életében a központi irányítás, még akkor sem, ha az utóbbi évtizedekben — elsősorban helynévi adatbázison — számos ezt bizonygató állásfoglalás született. A helynevek jellegüknél fogva alkalmatlanok arra, hogy velük az Árpádok X. századi hatalmának kiterjedését bizonyítani lehetne. Alkalmatlanok több ok miatt is. Részint azért, mert írott forrásból a X. századból egyetlen Kárpát-medencei helynevet sem ismerünk, erősen kétséges tehát, hogy a bizonyításba bevont és X. századinak gondolt helynév egyáltalán létezett-e a X. században. Részint azért, mert a helynévadást nem társadalmi-történeti törvények motiválják, hanem a csoportlélektan szabályai határozzák meg, ennélfogva egy-egy helynév a lehetséges névadási indítékok sokaságából (törzsi, etnikai hovatartozás, tulajdonos, telepes neve, lakói szolgáltatása, a telephely földrajzi környezete stb.) általában csak egyet örökít meg saját neveként, s korántsem mindig ugyanazt a típusú szempontot részesíti előnyben (tehát pl. nem minden esetben a foglalkozást vagy a szolgáltatást). Általában azt mondhatjuk, hogy a helynevek forráskritika alkalmazása nélkül nem használhatók fel a korai magyar történelem problémáinak megoldására. Forráskritika alkalmazásán pedig adott esetben a helynév keletkezési korának meghatározását, a névadási indíték lehető tisztázását, az esetleges névváltás kimutatását, névtípusba való tartozásának megállapítását stb. kell értenünk.

A honfoglaló magyarok, amikor a IX. század végén a Kárpát-medencébe érkeztek, itt nem leltek olyan államiságra, amelynek központja, hatalmi centruma magában a Kárpát-medencében lett volna. A honfoglalás kori Kárpát-medence viszonyairól — hírének minden rövidsége ellenére — a legmegbízhatóbb tudósítást a kortárs nyugat-európai krónikás, Regino adta. Arról ír, hogy a magyarok „először a pannónok és avarok pusztaságait kóborolták be, vadászattal és halászattal keresvén meg mindennapi élelmüket, majd a karantánok, morvák és bolgárok határait rohanják meg gyakori ellenséges becsapásokkal". Bizonyosra kell vennünk, hogy a honfoglaló magyarok találtak új hazájukban avarokat. A „kettős honfoglalás" ismert elmélete azonban nem tudott meggyőző bizonyságokat felsorakoztatni állítása igaza mellett, hogy ti. ezek az itteni avarok a 670 táján a Kárpát-medencébe behatolt, finnugor nyelvű (vagyis magyarul beszélő) népesség leszármazottai lennének. Az avarok 567—568. évi megjelenését a Kárpát-medencében mintegy évszázad múlva újabb nép ide történt behatolása követte. E 670 körüli honfoglalók a Kuvrat vezette onogur birodalom felbomlása után a szélrózsa minden irányába szétszóródó onogurok egy csoportját alkották. Kuvrat onogurjainak ismertebb ágai közül a Volga-könyök táján jelentős politikai képződményt, a volgai Bolgárországot létrehozó onogurokat, valamint az Al-Dunától délre önálló államot, a dunai bolgárok — ma is fennálló — államát megalkotó onogurokat említhetjük. A kétség árnyéka sem fér hozzá: az onogurok török nyelvű népek voltak. Minden okunk megvan azt hinni, hogy a 670 táján ide bejövő onogurok is török nyelven beszéltek. Itteni jelenlétüket nem csupán a régészeti emlékanyagban lehet megragadni, hanem elszórt írott források is említést tesznek róluk. Amikor a VIII–IX. század fordulóján nyugati források a Nagy Károly által az avarok ellen vezetett hadjáratokról szólnak, nemegyszer Wandali néven említik az avarokat. Jogos az a szövegjavítás, amely a Wandali helyett Wangarival számol, ahol a Wangari névalak az onogur népnév

szabályos, nyelvészetileg jól megmagyarázható alakja. Ugyanakkor egy 860. évi keleti frank királyi oklevél a hajdani nyugatmagyarországi (ma burgenlandi) területről szólva a vangarok határait említi. Ezek a 670 körül a Kárpát-medencébe került onogur-vangarok alapvetően nevük azonossága okán lennének kapcsolatba hozhatók a magyarsággal. Ismeretes, hogy a magyarokat idegen nyelveken olyan nevekkel illetik (ungar, venger, hungar, vengr stb.), amelyek kivétel nélkül az onogur névre mennek vissza. A kérdés tehát az: szabad-e a 670 körüli bevándorlókat pusztán azért magyarnak tekinteni, mert nevük megegyezik a magyarokra idegenek által használt elnevezéssel? A kora középkori nevek változékonyságának ismeretében bízvást nemmel felelhetünk. Elég csak arra hivatkozni, hogy a magyarokat a honfoglalás körüli időkben a külországi források hol türknek (turknak), hol hunnak, hol ungrnak, hol baskírnak, hol avarnak, sőt még szavárdnak is nevezték, anélkül hogy a magyarokat az elnevezés okán türknek, hunnak, onogurnak, baskírnak, avarnak vagy szabirnak kellene tekintenünk. Természetesen oka van annak, hogy a magyarokat ennyi névvel illették — ennek taglalása nem tartozik ide —, mint ahogy oka van annak is, hogy a magyarokat miért nevezték az onogurok nevén. Ennek magyarázatául — részletes kifejtés híján — legyen elég itt most annyi, hogy a honfoglalás előtti időszakban a magyarok két helyütt is, a Volga-könyökhöz közeli Nagy-Magyarországban (Magna Hungariában), illetve a Fekete-tengertől északra elterülő vidéken találkozhattak, illetve találkoztak onogurokkal, s történelmi együttélésük emléke a magyarokra alkalmazott, az onogur népnévből eredő elnevezés. A lehetőségek határaiig bizonyosak lehetünk tehát abban, hogy a IX. század végén a Kárpát-medencébe érkező magyarok nem találtak már kétszáz év óta itt élő magyar nyelvű népességet, viszont igenis találtak avarokat, valamint onogurokat, akiknek összeolvadása — amint ezt az avarokra alkalmazott Wandali népnév mutatja — előrehaladhatott. Nagy Károly frank uralkodó, majd később Krum és Omurtag bolgár kánok

Kárpát-medencei támadásai szétzúzták az avarok addig létrehozott politikai felépítményét, s megteremtették az alapját a Kárpát-medence IX. századi uralmi viszonyai újjárendezésének.

Regino nemcsak akkor ír igazat, amikor a pannónok és avarok pusztaságairól szól, hanem akkor is, amikor a karantán, morva és bolgár határokról (végekről) emlékezik meg. A Kárpát-medence nyugati fele frank (Reginónál ez szerepel karantánként) uralom alá került. Frank fennhatóság alatt volt a morváktól menekült és a mai Zalavár elődjében, Moosaburgban megállapodott Pribina uralmi körzete, amelyet fia, Kocel örökölt. Egyik frank forrásunk világosan megmondja, hogy II. Lajos keleti frank király „hűbérbirtokul Priwinának adta Alsó-Pannóniának egy részét a Sala nevezetű folyó környékén". A magyar honfoglalás előestéjén Arnulf császár Pannónia védelmét Moosaburggal együtt Brazlavra, a Dráva—Száva közének szláv fejedelmére, hűbéresére bízta. Sokáig nem állhatott ellen a Dunántúlt legkésőbb 900-ban birtokukba vevő magyaroknak, akik — miként az orosz őskrónika írja — „elűzték a frankokat". A Kárpát-medence nyugati felének magyar birtoklását végérvényesen a magyarok és bajorok között 907-ben — talán Pozsonynál — megvívott és magyar győzelemmel végződött csata biztosította. Sokkal több problémát vet fel a morva és a bolgár uralom kiterjedésének, mértékének megállapítása a magyar honfoglalás időszakában. Nem vitatható el, hogy a Kárpát-medence északnyugati részén, bizonnyal a Kárpát hegyvonulata, a Duna és a Garam által közbezárt területen morva államiság létezett, amely azonban nyugati irányban túl terjedt a Kárpátokon, s első számú központja, Staré Město is a Kárpát-medencén kívülre, mai morva területre esett. Ennek az államképződménynek egy másik centruma Nyitrán volt. Nyitráról űzte el Pribinát a morva egység megteremtője, I. Mojmir, hogy azután Nyitra a IX. század későbbi évtizedeiben mint morva részfejedelemségi székhely szerepeljen. A morvák hosszú évtizedeken át elkeseredett harcokat

vívtak a keleti frankokkal, s ezekben a küzdelmekben — mint fentebb utaltunk erre — hol az egyik, hol a másik fél oldalán részt vettek a magyarok is. Ennek az északi Morvaországnak részint a Szvatopluk halála (894) utáni belviszályok, a frankokkal vívott háborúk, döntő mozzanatként pedig a Kárpát-medencét elfoglaló és onnan nyugat felé kalandozni induló magyarok inváziója vetettek véget. Újabb kutatások számolnak azzal a lehetőséggel, hogy az északi Morvaország mellett a IX. század végén még egy Morvaország létezhetett, a Konsztantínosz császár által Nagynak nevezett Morávia, amelyet a Kárpát-medence déli részére (eredetileg bizonnyal az Al-Dunába ömlő Morava folyó vidékére és a Kárpát-medence Al-Dunával szomszédos vidékeire) helyezhetünk. Konsztantínoszon kívül Szent Naum legrégibb legendája is bizonnyal e déli morvákról szól, s földjüknek a magyarok általi elpusztításáról, a morva népnek pedig a bolgárok és horvátok közé meneküléséről hagyományozott ránk tudósítást. Nyitott kérdés a Kárpát-medencei bolgár uralom sorsa. Nagyon valószínű, hogy Dél-Erdély, valamint az Alföld egyes déli részei a magyar honfoglalás pillanatában bolgár fennhatóság alatt álltak. Figyelembe véve a magyar krónika egy XI. század elejére vonatkozó tudósítását, amely Keánnak, a bolgárok és szlávok fejedelmének Szent István magyar király által történt legyőzetéséről szól, nem kizárt, hogy a Kárpát-medence délkeleti szegletére, a dunai bolgár állam perifériáját jelentő kicsiny területre kiterjedő bolgár fennhatóság egészen az új évezred első évtizedeiig fennmaradt.

Mindent egybevéve valószínűnek látszik, hogy a magyaroknak – talán egy kis bolgár területet leszámítva — egyetlen politikai hatalommal sem kellett osztozniuk a X. század elejétől kezdve a Kárpát-medence birtokában. Más szavakkal: 900 után a Kárpát-medence egyetlen szervezett — még ha törzsszövetségi szinten is szervezett — politikai intézményével a magyarok rendelkeztek. Azért szükséges ezt taglalni, mert a szomszédos országok történetírásában ettől eltérő nézetek

uralkodnak, illetve kapnak fokozatosan lábra. A román történetírás immár hosszú ideje a dákoromán kontinuitáselmélet alapján állva úgy tekint Erdélyre — méghozzá nyugatról a trianoni országhatár által körülhatárolt, s ebben a formában történeti képződménynek egyáltalán nem tekinthető Erdélyre —, mint amelyben a magyar honfoglalás pillanatában sok évszázada ott élt a római és dák nép szimbiózisából kialakult románság. Készpénznek fogadva el a XIII. század eleji Anonymus egyéni koholmányait a honfoglaló magyarok ellenfeleiről, úgy vélekedik, hogy három politikai alakulat (vajdaság) létezett Erdélyben: Menumoruté Bihar központtal, Gladé Keve centrummal, valamint Gelué Kolozsvár környéki központtal. E három politikai alakulatot „hercegek", vagyis hatalmas vajdák vezették, akiknek további hűbérurak, kenézek és ispánok voltak alávetve. Még azt sem tartja a román történetírás kizártnak, hogy Anonymustól nem említett más vajdaságok is léteztek a IX. században Erdély területén. Gyulafehérvár szláv eredetű Bălgrad neve, ennek közelében a Țeligrad név, továbbá az itt folyó — egyébként jobbára közöletlen — régészeti ásatások a magyarok Erdélybe való hatolása előtti román—szláv népesség létére engednek szerinte következtetni, s így a Maros völgyében a Geluétól különálló vajdaság léte feltételezhető. Ezen kívül vajdaságok voltak még a Barcaságban, Fogarasban, Szeben, Hátszeg vidékén, valamint Máramarosban. A román őslakosság — vallja a román történetírás — az erdélyi magyar benyomulás után is ugyanúgy élt tovább, mint korábban, faluközösségi szervezetekbe tömörülve. A magyar törzsek X. század első felében bekövetkezett erdélyi támadásai nyomán átmenetileg ugyan meggyengültek a román—szláv vajdaságok, de a magyarok visszavonulását követően — akik a só megszerzése után többségükben elhagyták Erdélyt — ezek nem csupán helyreálltak, hanem területileg, politikailag és a gazdasági hatalom tekintetében még jobban megerősödtek; előrehaladtak a feudalizáció útján. Menumorut esetében a faluközösségi szövetségek valószínűleg örökölhető jellegű tartós államszer-

vezetekké alakultak át. Ahtum (akit a magyar történetírás Ajtonynak nevez) Glad leszármazottja, vagyis szintén bennszülött vajda, Gyula is a birtokolt terület tekintetében Gelu utóda. Gyula ugyanis — akár Tétény leszármazottja, akár a hasonló nevű besenyő törzs feje — beolvadt a helyi lakosságba, azonosította magát annak érdekeivel, és síkraszállt azok védelmében. Nem folytatjuk a román történetírás gondosan kimívelt tételeinek ismertetését a Kárpát-medence keleti felének IX—X. századi viszonyairól: a tendencia érzékeltetése bizonnyal sikerült. A mai román történetírás megfellebbezhetetlen dogmaként kezeli a dákoromán kontinuitás elméletét, s ennek igazát bizonyítandó évszázadról évszázadra újabb és újabb „érveket" produkál a román lakosság folytonos jelenlétéről az erdélyi térségben. Ezeket hol félreértelmezett régészeti leletek, hol önkényesen megválasztott néprajzi párhuzamok, hol — mint adott esetben — több mint kétes források segítségével próbálják előráncigálni. Így válnak a IX. század végi Kárpát-medence feltételezett őslakosságának vezetőivé az Anonymus regényes fantáziája révén életre keltett figurák, s így lesz a magyar törzsszövetség egyik vezető tisztségviselőjéből, a gyulából a helyi román lakosság érdekeinek első számú exponense.

Nem e könyv feladata pontról pontra haladva cáfolatát adni a román elképzeléseknek, de két dolgot nem haszon nélküli megállapítani. Az egyik: a dákoromán kontinuitáselmélet olyan kornak a terméke, amikor még nem ismerték a modern forráskritikát, így azt nem is alkalmazhatták. Miközben egy sor európai nép a történeti forráskritika kialakulását és fegyverei tökéletesedését követően leszámolt még oly kedves (ám velejéig hamis) eredettudatával, így a francia a trójaival, a magyar a hunnal, a románság körében a kontinuitáselmélet dogmává kövült, tabuvá merevedett, amelyet nem érhetett el a forráskritika szikéje. A másik (ami ugyanakkor az elsővel a legszorosabban összefügg): a dákoromán kontinuitáselmélet esetében persze nem csupán megkövült kőzetről, tudati anakronizmusról van szó, hanem ennél sokkal többről. Ez az elmélet politikai

kérdéssé vált, s így kiesett, ki kellett esnie a tudományos vizsgálódás illetékességének köréből. Magunk ismerve azokat az álérveket, tévadatokat, amelyeket a román történetírás a maga igazát bizonyítandó csatasorba állít, továbbá ismerve azokat a valódi adatokat, amelyek nem szólnak románokról a Kárpát-medencében egészen a XIII. század elejéig, csak egy következtetésre juthatunk: a X. század első felében a Kárpát-medencében sem román államalakulatokkal, sem román népességgel nem számolhatunk.

A dákoromán kontinuitáselmélet mellett egy másik kontinuitáselmélet is hódít a Kárpát-medencében: a szlovákok ősszláv, illetve morva kontinuitását valló felfogás. Nagy meggyőződéssel hangoztatják, hogy a szlovák történetírásnak elegendő meggyőző bizonyítékai vannak Szlovákia megtelepedésének folyamatosságáról, a szláv törzsek V—VI. századi érkezésétől kezdve. Ebben a bizonyítási folyamatban kulcsszerepet játszik a IX. századi (északi) Morvaország. Nem véletlen, ha a mai szlovák történetírásban efféle nézetek kapnak hangot e Moráviáról: „Nagy Morávia az ősi államalkotó tradíciókra támaszkodva olyan politikai közösséget alkotott, amelynek fejlett társadalma előkelő helyen állt Európában, s csak a kedvezőtlen történelmi sors akadályozta meg abban, hogy ez a szövetség ne fejlődjék erős szláv állammá, amely a jövőben Közép-Európa életét irányította volna". A morva államiság erejének mértéket nem ismerő felmagasztalása természetesen abban leli magyarázatát, hogy a mai szlovák történetírás a szlovák nemzetiség közvetlen történelmi előzményét a morva államiság szláv népességében leli fel, s így közvetve saját egykori államiságának állít minden józan határt felülmúló emléket. A szlovák történetírásnak egyfelől a történetiség síkján kell bizonyítania saját etnikuma autochton jellegét a középkorban, ami a morva kor után abban a beállításban nyer hangot, hogy Szlovákia — már a kifejezés is egy modern fogalom történetietlen visszavetítése! — kora középkori történeti fejlődése a morva tradíciókon (pl. a morva alapon létesült vármegyeszervezeten vagy szolgáló-

népi rendszeren), illetve helyi társadalmi-gazdasági feltételeken alapult. Felhasználják a kora feudális magyar állam egyik területi intézményének, a nyitrai hercegségnek 1048 tája—1107 közti létét annak igazolására, hogy a történeti Szlovákia (!) egészen a XII. század közepéig szerves egységet képezett Nyitra székhellyel. A szlovák történetírás másfelől a politikumnak tesz kétségtelen engedményt, amikor messze a régmúltba kívánja visszavetíteni a XX. században egy államot alkotott csehek (és morvák), valamint szlovákok történeti együvé tartozását. Néhány idézet jól igazolja ezt: „már a 6. század elején Csehországot, Morvaországot és Délnyugat-Szlovákiát a területi tagozódás és bizonyos értelemben vett kulturális-történeti hagyományok ellenére is egységként archeológiai értelemben vett azonos törzsi csoport (törzsszövetség) népesítette be". A szlovák történetírás fennen hangoztatja Morvaország és Nyugat-Szlovákia IX. századi „magasabb kulturális egységét". Kinyilvánítják, hogy az általuk „nagymorva birodalomnak" nevezett államalakulat volt az az első politikai közösség, amelyben a csehek, morvák, szlovákok együtt éltek, mégha a csehek „az első adott lehetőséget felhasználva ki is bújtak a morvák és a szlovákok közös államából". Nincs számukra olyan tény, amely megakadályozná a szlovák történetírást a maga politikai sugallatú légvárai építésében. Úgy látják, hogy a „nagymorva birodalom" szétesése után Csehszlovákia népei viszonyának története mint két szomszéd emberi együttélésének történelme jelenik meg, akik békében, háború nélkül, kölcsönös megértésben élnek. A magyar feudális urak és a magyar állam tesz meg mindent annak érdekében, hogy a népet szétválasszák, s kialakítsák határukat a maguk országa és a formálódó cseh állam között. A cseh és a szlovák nép összetartozására jellemző, hogy milyen gondot jelentett a magyar uralkodóknak az új határ kiépítése. A kunok, polovecek és székelyek hordáit kellett ehhez segítségül hívni, és ezeket telepítették le a morva—szlovák határon. Ezek lettek az új magyar állam kezesei azért, hogy a morvák és szlovákok ne egyesüljenek az

új politikai konstelláció ellenében. A feudális állam — vallják — így vált történelmi akadályozójává a két szomszédos szláv nép kapcsolatainak, amelyek eredetileg egy közös szláv gyökérből nőttek ki. Ami pedig a X—XI. századi magyar fejlődést illeti, arról akként vélekedik a mai szlovák történetírás, hogy a magyar állam jól felhasználta a Duna menti szlávok által kialakított óriási civilizációs örökséget, a földművelő szlávoktól képes volt gyorsan elsajátítani a letelepült életformát. Ennek eredményeképpen „a nomádok keleti erkölcsei már rég eltűntek és Magyarország európaizálódott. Ott folytatta, ahol Nagy Morávia abbahagyta."

Aligha szükséges a további idézetek citálása: a szlovák történetírás tendenciája világos. Mindenáron igazolni egyfelől a cseh—szlovák történeti kapcsolatokat mint a XX. században megteremtett csehszlovák államiság képzelt történelmi bázisát (hasonló törekvés hatja át a román történetírást is, amikor a románság egész történetét a három „román" fejedelemség, Erdély, Havasalföld és Moldva egyesülési vágyának fonalára fűzi fel), biztosítani másfelől a szlovákság történeti folytonosságát és önálló állami létét a magyarokat megelőző időkben, végezetül pedig messze valós mértékén felül kiemelni azt a hatást, amely a nyugati szlávok részéről a magyarokat érte. A tényleges adatok, a megbízható, mérvadó források nem hagynak kétséget abban a vonatkozásban, hogy — talán Dél-Erdélyt leszámítva — egyetlen Kárpát-medencei szláv államalakulat sem élte túl a magyarok honfoglalását, áldozatul estek a magyarok Kárpát-medencei berendezkedésének, illetve e régióból induló kalandozásainak, ennélfogva az állami élet, a politikai szervezet terén semmi olyan hatást a magyarságra nem fejthettek ki, mint amilyennel a szlovák történetírás számol.

Látszólag messze kanyarodtunk a magyar kalandozások és az augsburgi csata problematikájától, de a X. század első fele Kárpát-medencéjéről nem lehet képet rajzolni anélkül, ha nem szólunk azokról a doktrínákról, amelyek politikai indíté-

kokból táplálkozva, bizonyításelméleti botlások és forráskritikai tévedések során át a reálistól nagyban eltérő módon vázolják fel a Kárpát-medence politikai és etnikai viszonyait a X. század első felében. Míg azonban a román nép Kárpát-medencei jelenlétét (még pontosabban: jelen nem létét) illetően biztos ítéletet alkothatunk magunknak, s bizton kizárhatjuk őket a X. század első fele Kárpát-medencei népei közül, némileg más a helyzet a szlávokkal. Hogy szlávok sokfelé éltek a X. században a Kárpát-medencében, annak elsősorban nyelvészeti bizonyítékai vannak. A probléma itt inkább abban a vonatkozásban merül fel, hogy e szlávok még aligha tekinthetők szlovákoknak. Egyes etnikumok, népek kialakulása történeti folyamat, részint a szláv nyelvek viszonylag későn bekövetkező differenciálódása, részint pedig a szlovák nép körében az együvé tartozás tudatának aránylag kései kialakulása jó okkal engedi meg annak kijelentését: a X. század első fele Kárpát-medencéjében nem szlovákok, hanem szlávok laktak. S ha már hosszú oldalakat szenteltünk olyan népeknek és államalakulatoknak, amelyek nem éltek és nem léteztek itt a magyar honfoglalást követő évtizedekben, tartozunk az igazságnak annak elmondásával, hogy a magyarság különféle török és iráni eredetű népekkel, néptöredékekkel (kazárokkal, kabarokkal, volgai bolgárokkal, alánokkal stb.) együtt érkezett a Kárpát-medencébe. E tarkaságot tovább fokozta a részint itt talált népek (szlávok, avarok, frankok), részint ide fogolyként behurcolt etnikumok (bajorok, szászok, svábok, itáliaiak, dunai bolgárok, görögök, franciák stb.) sokfélesége. A magyarok törzsszövetségének politikai képződménye eleve — részint steppei tradíciók folyományaként, részint a honfoglalás és a kalandozások folytán előállt bonyolult etnikai helyzet következtében — soknyelvű népet foglalt magában, amely többféle erkölcsnek és vallásnak engedelmeskedett. Szent István fiához, Imre herceghez intézett Intelmeinek egy mondata minden, ezzel kapcsolatos aggályt eloszlathat. A magyarok első királya nem véletlenül teszi vezető elvvé örököse számára: „az egynyelvű

és egyszokású ország gyenge és esendő". A magyar törzsszövetség tehát a hét törzset alkotó, finnugor nyelvű magyarokból és török ajkú onogurokból álló népességet foglalt magában, katonai segédnépeiként iráni és török nyelvű népek egész sorát fűzte magához, míg az itt talált, illetve ide fogolyként behurcolt népeket saját szolgálatára kényszerítette. Ez a hallatlan etnikai tarkaság csak a ma embere számára szokatlan. A középkorban, amikor az államok és főleg a nagy birodalmak népek és nyelvek tucatjait olvasztották (legtöbbször persze csak időlegesen) magukba, amikor a testőrséget tudatosan idegen etnikumok tagjai közül választották, megszokott jelenség ez. Szó sincs még ekkor nemzeti ellentétekről, nyelvi türelmetlenség sem tapasztalható. A kalandozó magyarok egyik vezérét Bogátnak hívták, neve szláv eredetű, de a többi név szerint ismert kalandozó vezér közül Szalárd nevének is van szláv etimológiája, míg a Súr név egyaránt értelmezhető törökből és szlávból. Közismert, hogy az Árpád-család személynevei többségükben török, kisebb mértékben finnugor eredetűek. Összecseng ezzel Konsztantínosz azon híre, hogy a kabarok a kazárok nyelvére (vagyis egy török nyelvre) megtanították a magyarokat, s maguk is tudják a magyarok (finnugor) nyelvét.

Milyen képet alkothatunk hát magunknak összefoglalóan a X. század első fele Kárpát-medencéjéről? Politikai vonatkozásban a térség a magyar törzsszövetség uralma alatt állott, bár a törzsszövetségi egység kötelékei oldódóban voltak; a korábbi itteni államalakulatok, illetve azok Kárpát-medencébe benyúló perifériái a magyar honfoglalással bekövetkezett etnikai váltás áldozatául estek. Rendkívül sokszínűvé, kevertté vált a Kárpát-medence etnikai képe, ahol finnugor, török, iráni, szláv nyelvű népek éltek egymás mellett, különböző lépcsőfokain a történeti fejlődésnek. Hasonló heterogenitást mutat a társadalmi tagozódás és az életforma is. Egyaránt jelen lehetett a nomád és a letelepült életmód, a nagyállattartás és a földművelés, valamint a kezdetleges kézműipar. Az alávetett helyi lakosság és a külföldről behurcolt foglyok patriarchális rabszolgai hely-

zetbe kerültek. A társadalom számra nézve döntő többségét a szabad elemek tették ki, míg egyre határozottabb körvonalakkal különült el a gazdaságilag megerősödött és a politikai hatalmat kézben tartó főnökök szűk csoportja, valamint a körülöttük kialakuló katonai kíséret. Alapvetően ez a társadalmi struktúra határozta meg, hogy a magyar kalandozások a X. század közepén is folytatódtak.

Az augsburgi ütközet előzményei

A 940-es évektől kezdve megsokasodnak és bizonyosabbakká válnak a magyar kalandozó hadjáratok két, sőt három irányba történő vezetésére vonatkozó információk. Mint ismeretes, az északi irányú, a fehér horvátok ellen folyó akciókról csak Konsztantínosz 950 körüli tudósítása tájékoztat, így erről több mondanivalónk a már korábban leírtnál nincs. Részletesebb adatok állnak viszont rendelkezésre a déli, bizánci irányú portyázásokról. Görög nyelvű életrajz (ifjú Baszileiosz élete) ad hírt arról, hogy a magyarok meghatározatlan időben — talán 941 táján — megpróbáltak átkelni a Dunán, de a legtöbben belefulladtak a vízbe, s csak kevesen tértek vissza országukba, azok is üres kézzel. 943-ról két bizánci forrásunk is magyar kalandozásról számol be. Egy életrajz (Lukasz élete) szerint a türkök (= magyarok) népe végigszáguldozta Hellaszt, s előlük az életirat hőse, Lukasz is egy szigetre volt kénytelen menekülni. A korszak egyik legfontosabb bizánci forrása (Szümeón Logothetész munkája) áprilist jelöli meg a magyarok betörésének dátumául, s elmondja, hogy Theophanész patrikiosz előkelő kezeseket kapva tőlük, békét kötött velük. A forrásszöveg szerint a békét öt éven át sikerült a türkökkel megőrizni. Másként és a további fejleményeket illetően számos új mozzanatról írva tudósít bennünket Szkülitzész bizánci történetíró. A 943. évi esemény után jegyzi fel, hogy „a türkök sem hagytak fel betöréseikkel és szüntelenül pusztították a rómaiak [= bizánciak] területét, míg csak vezérük, Bulcsú, színleg a kereszt-

tény hit felé hajolva, Konstantinápolyba nem jutott. Megkereszteltetvén Konsztantínosz császár lett a keresztapja, és a patrikioszi méltósággal megtiszteltetvén, sok pénz uraként tért vissza hazájába." E tudósítás azt sugallja, hogy a 943. évi magyar betörés után kötött ötéves békét mégsem sikerült a magyarokkal megőrizni, hiszen ezt követően Bulcsú (akit Konsztantínosz 950 táján Turkia, azaz Magyarország harmadik fejedelmének, karchájának nevez) többször is betört bizánci területre. Bulcsú megkeresztelkedésének dátumát nem ismerjük, a források egyeztetéséből a legnagyobb valószínűséggel 945—946-ra gondolhatunk. Újszerű, de nem párját ritkítóan egyedi mozzanat, hogy Bizánc keresztséget ajánl az ellenséges magyar vezérnek. Konsztantínosz elejtett megjegyzéséből tudjuk, hogy Bulcsú nem egyedül járt a császárvárosban, hanem elkísérte őt Termacsu, Árpád nagyfejedelem dédunokája. Ebből a mozzanatból a magyar törzsszövetség bizonyos előkelőinek és vezetőinek bizánci irányű tájékozódására gondolhatunk. Termacsu 945—946 táján az Árpád-ház fiatalabb tagjai sorába tartozhatott, a nagyfejedelmi méltóságot egy nemzedékkel idősebb nagybátyja, Falicsi (Fali) töltötte be 950 táján. Bulcsú azonban vitathatatlanul törzsszövetségi vezető volt, ezt nem csupán Konsztantínosz információjából tudjuk, hanem Bulcsút a hét vezér (minden bizonnyal a hét magyar törzsfőnök) egyikeként említi a 942. évi spanyolországi kalandozásról beszámoló arab nyelvű krónika. Ugyancsak Szkülitzésztől tudjuk, hogy Bulcsú nem tartotta meg a keresztséggel együtt vállalt kötelezettségét, hiába kapott ráadásul a béke megváltásáért Konstantinápolyban nagy összegű pénzt, „sokszor egész népével a rómaiak ellen vonult". Eszerint tehát Bulcsú nem őszinte meggyőződésből, hanem pusztán politikai érdekből keresztelkedett meg, s a keresztelkedése utáni években (talán még a 950-es évek első felében) is háborgatta beütéseivel a bizánci birodalmat.

Úgy tűnik, Bulcsú érdekcsoportjának (törzsének?) bizánci összeköttetése mellett még egy másik magyar törzsi vezető

létesített kapcsolatot Bizánccal. Arról a személyről van szó akinek keresztnevét nem ismerjük, forrásaink csak méltóságnevén Gyulának említik. Konsztantínosz a gyula (jila) méltóságot a karcha tiszt elé helyezi, tehát a magyar törzsszövetség IX. század végi katonai vezetőjéből, az arab források Dzsilájából a X. század közepére a magyar törzsszövetség második számú elöljárója, a nagyfejedelem és a karcha között álló vezetője lett, aki — a karchához hasonlóan — bírói tisztséget viselt. Ibn Ḥayyān a 942. év kapcsán említett magyar vezérek sorában - úgy tűnik — a második helyen szintén a Gyulát szerepelteti. Szkülitzész bizánci historikustól arról értesülünk, hogy nem sokkal Bulcsú konstantinápolyi megkeresztelkedését követően „Gyula is, aki szintén a türkök fejedelme volt, a császári városba jön, megkeresztelkedik, s ő is ugyanazon jótéteményekben és megtiszteltetésekben részesül. Ő magával vitt egy jámborságáról híres, Hierotheosz nevű szerzetest, akit Theophülaktosz Turkia püspökévé szentelt, s aki odaérkezvén, a barbár tévelygésekből sokakat kivezetett a kereszténységhez. Gyula pedig megmaradt hitében, ő maga nem intézett soha betörést a rómaiak [= bizánciak] területére, és az elfogott keresztényekről sem feledkezett meg, hanem kiváltotta azokat, gondja volt rájuk és szabaddá tette őket." Bulcsú és Gyula konstantinápolyi megkeresztelkedését egy XIV. századi szláv forrás is megerősíti. Eszerint „a paeon [= magyar] nép két vezére (fejedelme) isteni sugallat következtében összes hadokkal egyetemben elhatározá, hogy teljes szeretettel és alázattal Konstantinápolyba mennek, óhajtván a szent keresztség felvételét s az isteni bölcsesség szavaitól való megvigasztaltatást, mire méltóknak is találták őket. És felvévén a keresztséget s a Krisztus evangeliomát, övéikhez visszatértek. De minekelőtte a görög püspökök jóformán országokba jöhettek és őket az írás szavaival megoktathatták volna, legott egyike a két vezérnek, az István nevű, igaz keresztyén hittel eltöltve meghala, ki sok, Istennek tetsző cselekedetet mívelvén, békén tért a mennyei birodalomba." Kétség sem férhet hozzá, hogy az itt István néven említett magyar fejedelem

Szkülitzész Gyulájával azonos. Ő tehát már nem politikai érdekből vagy számításból vette fel a kereszténységet, hanem azért, mert úgy ítélte meg, a kereszténység és annak intézményrendszere, a területén létrejövő térítőpüspökség reális funkciót képes ellátni. Ez a felismerés összefüggésben van tehát a Gyula területén fennállott belső viszonyokkal. Erről, sajnos, nagyon keveset tudunk. Szkülitzész szövege arra enged következtetni, hogy Gyula megkeresztelkedése előtt maga is vezetett portyázó hadjáratokat (bizonnyal bizánci területre), legalábbis az elfogott keresztények kiváltásának emlegetése biztos nyomjelző ebben a vonatkozásban. Így hát a bizánci historikus azon kitétele, hogy Gyula nem intézett soha betörést a bizánciak területére, csak Gyula megkeresztelkedése utáni időre lehet érvényes, s éles ellentétben van a szintén Szkülitzész által hitszegőnek minősített Bulcsú viselkedésével. Gyula megkeresztelkedésének dátumát szintén nem ismerjük, csak annyit tarthatunk valószínűnek, hogy erre Bulcsú (és Termacsu) konstantinápolyi útját, azaz a 945—946. éveket követően kerülhetett sor. Gyula megkeresztelkedéséhez köthető az első magyarországi püspökség megalapítása. Ha lehet is helye a vitának a Gyula-törzs pontos földrajzi elhelyezését illetően (magunk Észak-Erdélyre gondolunk), hogy ez a Kárpát-medence keleti felére helyezhető, az bizonyosnak tűnik. Ez pedig azt jelenti, hogy Gyula bizánc kapcsolatfelvételével azt a IX. század végi tradíciót folytatta, amely a Kárpát-medence keleti felét a bizánci egyház befolyási övezetévé tette. Felsorolt adataink tehát közvetlenül (a 941. és a 943. évre nézve) és közvetve (Bulcsú és Gyula nem keltezett bizánci betöréseiről szólva) amellett vallanak, hogy egy, sőt még valószínűbben két magyar hatalmi csoportosulás (törzs?) is vezetett katonai akciókat Bizánc ellen, illetve tanúsított különböző indítékból fakadó érdeklődést Bizánc iránt.

A meg-megújuló déli hadjáratokkal egy időben továbbfolytatódtak a nyugati irányú magyar kalandozások is. Azok a változások, amelyek elsősorban a nyugati (keleti frank, illetve német) ellenfél jóvoltából érezhetőkké válnak már a 940-es

években, voltaképpen egy-két évtizeddel korábban alapozódtak meg. A magyar kalandozások — s ezzel párhuzamosan a normann és az arab támadások — az állami élet szétforgácsolódásának mélypontján érték Nyugat-Európát. Egész Nyugat-Európára nézve érvényes az a frappáns megfogalmazás, amely egy magyar egyháztörténésztől való: „A Karoling-birodalom IX. századi bomlása a X. századra érlelte meg káros gyümölcseit. Általánossá vált az ököljog, mely előtt nem voltak szentek sem az isteni, sem az állami törvények; nem a jog és igazság írott és íratlan szabályai, az üdvös szokások, az illem követelményei, szóval az erkölcsi és társadalmi normák tisztelete és uralma. Mindenki a maga önzésének útját járta. Az egyéni vagy közösségi javak elragadása napirenden — a gyengébbek elnyomása, kifosztása szinte törvény —, az emberi élet kioltása sem számít különösebb bűnnek. Így lettek a Nagy Károly birodalmának felbomlása és a Nagy Ottó kezdődő császársága közé eső évek (843—963) talán a legsötétebb időszaka Európa történetének." Európa nyugati részének politikai térképét megannyi apró államocska szabdalta szét, elsősorban a Rajnától nyugatra. Itt a teljes állami széttagolódás ülte diadalát. A nyugati frank (francia) királyok legfeljebb elsők voltak az egyenlők között. Az igazi hatalom a főurak (a pairek) kezében volt. A hadüzenet, a békekötés, a pénzverés, az igazságszolgáltatás jogát, az állami szuverenitás megannyi fontos kellékét ők tartották kezükben.

Kezdetben alig különbözött a nyugati frank viszonyoktól a Rajnától keletre eső frank terület helyzete. Egy német történész szavait idézhetjük erről: „Nagy Károly utódainak gyengesége folytán minden tökéletesen széthullott, amit hatalmas keze alkotott . . . Ahol az önzés és a hatalmaskodók felelőtlensége mindenütt és újra meg újra lehetőséget látott, valamint azt ki is használta, hogy a Karoling-birodalom romjait kifossza, ott természetesen a széttagoltság és ájultság a külső ellenséget északon és keleten is arra csábította, hogy kivegye a részét a zsákmányból. Már a normann veszélyt sem tudták leküzdeni, mennyivel kevésbé volt a magyarok hatalmas és erős csapatai-

val szemben egy szilárd hatalom, amely képes lett volna kikerülni a romlást. Minden rendes és biztosító kötelék összeomlása természetesen az egyes törzsek áldozatkész bevetését is kudarcra ítélte hosszú távon, elsősorban a legközvetlenebbül érintett bajorokét, még akkor is, ha ez a bevetés derék és önzetlen emberek vezetése alatt fejlődésnek is indult. A németek régi nemzeti hibájának, a viszálykodásnak újra volt táptalaja, amelyen annak minden mérges gyümölcse képes volt megérni, minden jó erő zűrzavara és bénultsága, bizalmatlanság és kölcsönös ellenségeskedés, önzés, amely csak a saját előnyt látta és követte. A nép világos koponyái nem áltatták magukat; látták, milyen vége kell hogy legyen annak az útnak, amely eléggé szerencsétlenül kezdődött, amikor a német királyi trónon egy hatalom és segítség nélküli gyermek ült, és körös-körül ez a viszálykodás és irigykedés minden törzset szembeállított egymással, miközben önzés és kevélység és bosszúvágy, amely a hatalmasokat jellemezte, nem engedte a belső viszály megszüntetését, és a magyarok tartományról tartományra haladva akadálytalanul pusztítottak felégetéssel és fosztogatással."

A keleti frank történelem menete azonban a Gyermek Lajos (899—911) alatti mélyponthoz képest sokban ellentétes irányba fordult, mint a Rajnától nyugatra. Ott az erők szétforgácsolódása, a vég nélküli belső viszályok folytatódtak, itt, a Rajnától keletre viszont megállt ez a folyamat és kezdett visszájára fordulni. Ennek az irányváltásnak egyaránt voltak objektív és szubjektív okai. Amíg a nyugati frank területen a feudalizáció folyamata lényegében a IX. században lezárult, s kialakultak az egymással szemben álló osztályok, a már korábban feudalizált társadalom nem igényelt erős központi hatalmat, addig a keleti frank területen (főleg annak keleti felén) még nem történt meg a feudális viszonyok létrejötte szempontjából a frontáttörés, vagyis itt a formálódó uralkodó osztálynak jövőbeli uralma és annak szilárdsága érdekében erős központi hatalomra volt szüksége. A feudalizációs folyamat egyenetlensége mellett ebbe az irányba hatott a magyarok képében jelentkező külső

veszély. Mindez megkövetelte a belháborúk korlátozását, a királyi hatalom erősítését. Ugyanakkor Németország nyelvi-etnikai egységének hiánya, a törzsi jellegű hercegségek beépülése az alakuló német államba, az egyes előkelőket megillető mentességek (immunitások) az állam (a király) illetékessége, joghatósága alól egyaránt e folyamat ellenében, a széttagolódás elmélyítése és konzerválása irányában hatottak. Németországban sem spontán módon, maguktól érvényesültek a történelem vakon ható erői, hanem azokon az embereken keresztül, akik felismerték a történelem irányát. Ezek a X. században keleti frank birodalomból Németországgá formálódó államterületen uralkodó szász dinasztiabeli királyok voltak. Gyermek Lajossal 911-ben kihalt a Karolingok német ága, s néhány évre a frank Konrád került az állam élére, majd 919-ben I. Henrik révén a szász hercegi család foglalta el több mint egy évszázadra a német királyi, utóbb a német—római császári trónt.

Henrik nagy erőfeszítéseket tett a belviszályok lecsendesítésére és a magyarok elleni védelem biztosítására. Henriknek sikerült megtörnie a trónra törő Arnulf bajor herceg ellenállását, alávetette a svábokat, visszahódította a korábban elszakadt Lotaringiát, a magyaroktól pedig 924-ben rendszeres évi adó (ajándék) fejében kilenc évre békét vásárolt. Widukind írja le, hogy „először is a földműves katonák közül kiválogatta minden kilencediket, és ezeket a városokba [várakba] telepítette le, hogy ez ott a többi nyolc részére szállást építsen, minden termény egyharmad részét begyűjtse és megőrizze. A többi nyolc pedig vessen és arasson és gyűjtse be a terményeket a kilencedik számára, és raktározza el azokat a számukra előkészített helyiségekben. Azt akarta, hogy minden gyűlést, összejövetelt, sőt a lakomákat is a városokban tartsák: ezeknek az építésén fáradoztak éjjel-nappal, hogy a béke idején tanulják meg, mit kell tenniük szükség esetén az ellenséggel szemben. A városok körül vagy csak hitvány, vagy semmiféle védőfalak nem voltak." Fontos feladata volt Henriknek, hogy begyakorolt nehézlovas katonaságot tudjon harcba vezetni a magyarok ellen.

Henrik tehát jól használta ki azt a közel egy évtizedes nyugalmi időt, amelyet a maga számára biztosított. 924 és 933 között mindössze egyetlen magyar támadás érte Németország területét, a fentebb már tárgyalt 926. évi, ez is azonban messze elkerülte a király törzsterületét, Szászországot, s csak Bajorországot és Svábföldet érintette. A 933. évi riadei (merseburgi) csata Henrik nagy győzelmével és a magyarok súlyos vereségével végződött. A német király nehézfegyverzetű katonasága bizonyságot tett arról, hogy sikerrel tud szembeszállni a könnyűlovas, portyázó harcmódot folytató magyarokkal. A riadei kudarc nem vette el ugyan a magyarok kedvét a kalandozásoktól, a következő években is vezettek nyugati irányban katonai akciókat — 934-ben Metzig jutottak, 935-ben Burgundiában és Aquitániában jártak —, de szemmel láthatóan kerülték az összeütközést a német hercegségek, mindenekelőtt pedig Szászország fegyvereseivel.

Hogy erre 937 elején mégis sor került, az — mint fentebb tárgyaltuk — azzal kapcsolatos, hogy 936-ban meghalt Henrik király, s a magyarok az új királytól, Ottótól annak a rendszeres évi adónak a fizetését akarták kicsikarni, amelyet az új király apjától, Henriktől sok esztendőn át élveztek. A magyarok azonban óvatosak voltak, nem közvetlenül, vagyis délről és délkeletről támadtak Szászországra, hanem délről megkerülve Szászországot, Frankonia és Svábföld dúlása után, nyugatról, délnyugatról rontottak Szászországra. Próbálkozásuk azonban súlyos kudarcot vallott, Ottó — mint Widukind írja — „késedelem nélkül eléjük sietett erős hadsereggel, megfutamította és határaiból kiűzte őket". Ha lehet hinni egy másik forrásnak, a király egészen Metzig üldözte a magyarokat. Ez a bátor királyi fellépés megmentette a 937. évben a németeket a magyar pusztítástól, hiszen e kudarc után a magyar támadások nem a szorosan vett Németországot érték, hanem Lotaringia mellett Galliát, Aquitániát és Burgundiát, vagyis a Rajnán túli területeket, továbbá Itáliát. A 937. évi sikertelen szászországi akció bosszúra sarkallta a magyarokat, akik a következő évben újra Szászország ellen támadtak. A magyarok Türingia feldúlása

után rontottak Szászországra. E vállalkozásukról Widukind így tájékoztat bennünket: „hirtelen betörtek Szászországba, és tábort ütve a Bode folyó partján [Merseburg vidékén], innen az egész vidéket elárasztották. A táborból a hadsereg egyik részével kiküldött vezér ezen a napon, esetefelé indította el hadtestét ama város felé, amelyet Steterburgnak hívnak. A városiak pedig, meglátván az ellenséget, amely részint a megtett úttól, részint a hatalmas esőzés miatt igen lomhán mozgott, bátran kitörtek a kapukon, és előbb lármájukkal rémisztgették őket, végül hirtelen megrohanták ellenfeleiket, és miután közülük igen sokat levágtak, és elfogták lovaik nagy tömegét néhány hadijelvénnyel együtt, a többieket futásra kényszerítették. Amikor pedig azok a városok, amelyek [a menekülő magyaroknak] útjukba estek, észrevették, hogy ezek menekülnek, fegyvereikkel mindenütt szorongatták őket, és miután nagy részüket leterítették, vezérüket valami iszapos vízgyűjtőbe beszorítva, ott megsemmisítették őt. A seregnek a másik része észak felé indult, és egy szláv — cselből — arra a helyre vezette őket, amelyet Drömlingnek neveznek, ahol a nehéz helyi viszonyok következtében és fegyveres csapatoktól körülzárva ezek elpusztultak, és szerfölötti rémületet keltettek a többiekben. Ennek a seregnek a vezére néhányadmagával elmenekült ugyan, de elfogták, a király elé vezették, és nagy váltságdíj fejében váltották ki. Ennek hallatára az ellenség minden táborát felforgatták, és azok futásban kerestek menekülést, és harminc éven keresztül többé nem is mutatkoztak Szászországban." Widukind, a X. században élő történetíró nem tudhatta: a 938. évi magyar vereség Szászországban nem csupán harminc évre, hanem egyszer s mindenkorra biztosította a szászok számára a mentességet a magyar kalandozók támadásaitól. 938-ban, no meg a megelőző években kemény leckéket kaptak a magyarok a szászoktól, ezek hatására többé nem is próbálkoztak Szászország megtámadásával. Sokat jelentett királysága megszilárdulása szempontjából, hogy Ottónak 939-ben sikerült Hermann sváb herceg támogatásával megfékeznie a vele szem-

beforduló német hercegek — Eberhard frank, Giselbert lotaringiai herceg, valamint saját testvére, Henrik – lázadását.

937—938 után más színtereken is egyre több vereséggel, veszteséggel járnak a magyar kalandozók. 940-ben Itáliában verték meg őket, 942-ben a Spanyolországból hazatérőket a frankok tépázták meg. A legnagyobb valószínűség szerint 943-ra tehető következő, bajorországi kalandozás megítéléséhez tudnunk kell azt, hogy a magyarok ekkor már évtizedek óta fennhatóságuk alatt tartották a mai Ausztria keleti részét, az Enns folyótól keletre eső területet. A Traun folyó völgyében, a Wels város melletti ütközet a bajorokat és karantánokat vezető Berchtold herceg győzelmével végződött. A forrásszövegek jelentős német győzelmet sejtetnek. Egyik forrásunk a magyarok teljes hadseregének bajorok általi megöléséről, egy másik Berchtold nevezetes győzelméről, egy további arról ír, hogy a magyarok közül csak kevesen menekültek el. Az ütközet színhelye alig néhány tíz km-rel esett nyugatabbra a magyar szállásterület Enns folyónál meghúzható nyugati határától. Vagyis a magyaroknak alig-alig sikerült behatolniuk Bajorország területére, s máris súlyos vereség árán tudtak csak visszatérni saját földjükre. Csalhatatlan jele ez annak, hogy Szászországon kívül más német területek is egyre jobban felkészültek a várható magyar támadások ellen. Komolyan fenyegetett az a veszély, hogy a szász, illetve bajor győzelmek elzárják a nyugat felé vezető utat a kalandozó magyarok elől.

A sorozatos vereségek miatt vagy más ok miatt-e, ez ma már nem dönthető el, újabb néhány éves szünet következett a magyar kalandozásokban. Legközelebb csak 947-ben indultak magyar katonai akciók, Németország elkerülésével, Itáliába. Ezt a magyar sereget Taksony vezette, Árpád unokája, s ennek a seregnek sikerült kieszközölnie II. Berengár itáliai királytól a béke fejében bizonyos mennyiségű pénzt. 947 végén meghalt a magyarok ellen győztes Berchtold herceg, s Henrik, Ottó király öccse lépett örökébe. Valószínűleg a bajorországi uralomváltás magyarázza azt, hogy a magyarok a következő évben,

948-ban ismét megtámadták Bajorországot. Legalábbis a kései, humanista történetíró, Aventinus, aki azonban igen korai elveszett forrásokat is felhasznált, ezt engedi sejtetni. Az ütközet pontosan nem ismert helyen, Flozzunnál történt, amelyet a más forrásban a csata helyeként szereplő Nordgowe tartományba helyezhetünk. Nordgowe (vagyis Nordgau) a mai Nyugat-Ausztria Dunától északra eső területével azonos. Így hát ezúttal sem sikerült a magyaroknak mélyen behatolniuk német területre. A következő néhány év magyar—német hadakozásainak kronológiája — még kevésbé, mint az előző éveké — nem tekinthető tisztázottnak. Nem kizárt, hogy mind 949-ben, mind 950-ben határmenti, azaz Enns környéki csatározásokra került sor a magyarok és a németek között. Ezek torkollhattak abba a jelentőségét tekintve nagy horderejű akcióba, amelyet valószínűleg 950-ben Henrik herceg vezetett a magyar szállásterület ellen. A bajorok 907. évi (és pozsonyi vereségükkel végződő) katonai akciója óta ez volt az első eset, hogy német (keleti frank) sereg a magyarok fennhatósága alatti területre lépett. A kortárs Hrotsuitha szerint Henrik az avar (magyar) nép hazájára támadt, s onnan nagy zsákmánnyal és értékes foglyokkal tért vissza. Widukind is tud arról, hogy Henrik a magyarokat fegyverrel kétszer legyőzte. A távoli Flodoard pedig már egyenesen arról emlékezik meg, hogy 950-ben Ottó király a magyarokat alávetettjeivé tette. 951-ben újra hadra keltek a magyarok, de Németországot teljesen elkerülték. Itáliából az Alpokon átkelve Aquitániára támadtak, nagy zsákmányt szedtek, majd ugyancsak Itálián át értek haza. Ebből az útirányból világosan kitetszik, hogy a 951. évben a magyarok nyugati (Rajnán túli) kalandozása számára már csak az Itálián át vezető út maradt nyitva, de az is csak nagyon rövid időre. 951-ben Ottó király kiterjesztette fennhatóságát Észak-Itáliára, s a hatalom itteni gyakorlásába bevonta öccsét, Henrik bajor herceget is. Nagyon valószínű, hogy az egyik német forrásban november 20-ra vonatkozóan a magyarok bajoroktól elszenvedett vereségéről szóló tudósítás 951-re tehető és akként értel-

mezhető, hogy az Aquitániából hazatérő magyarokat Itália északi részén a közben ott lábukat megvetett bajorok legyőzték. Mindenesetre Ottó 951—952. évi sikerei Észak-Itáliában tragikus következménnyel jártak a nyugati irányú magyar kalandozások számára. A Kárpát-medencéből, illetve a mai Kelet-Ausztriából nyugatra vezető utak sok száz km szélességben, azt lehet mondani, hogy a Balti-tengertől az Adriai-tengerig elzáródtak a magyarok előtt, úgyszólván eleve kilátástalanná téve ezáltal a további nyugati irányú katonai akciókat.

Ám hogy ez mégsem így történt, s hogy az augsburgi csatára egyáltalán sor kerülhetett, az azzal a belső lázadással van igen szoros összefüggésben, amely 953-ban robbant ki Ottó ellen. Az itáliai rendezéssel elégedetlenek, élükön Ottó fiával, Liudolf sváb herceggel, Ottó vejével, Vörös Konrád lotaringiai herceggel felkeltek Ottó ellen. A hercegeket személyes mozzanatok is Ottó ellen fordították. Liudolf neheztelt nagybátyjára, Henrik bajor hercegre, aki csaknem Ottóéval vetekedő és királyi jellegű hatalommal rendelkezett. Megrendült továbbá Liudolf helyzete apjának 951-ben kötött második házassága révén. Konrádot pedig az idegenítette el Ottótól, hogy II. Berengárral kötött megegyezéseit a király nem ismerte el. 954-ben a lázadó hercegek fordultak segítségért a magyarokhoz. Azt a magyarok elé Ottó király és Henrik herceg által csak éppen az imént állított és igen szilárdnak látszó falat tehát a király és a herceg belső ellenzéke bontotta le, vagy legalábbis akkora rést ütött rajta, hogy a magyarok azon keresztül újra német földre léphettek. Karintián át vonultak Bajorországba, majd Frankoniába, mindenütt nagy pusztítást vittek véghez. Ottó király értesült a magyarok bajorországi betöréséről, fegyvereseket gyűjtött és a magyarok ellen vonult. A magyarok azonban kitértek Ottó elől, maga a király fia, a lázadó Liudolf sem szorgalmazta az összecsapást az őt támogató magyarok, valamint apja fegyveresei között. Liudolf vezetőket adva a magyarok mellé tovább irányította őket nyugat felé. A magyarok március 1-én keltek át a Rajnán, március 19-én pedig

Wormsban a másik lázadó herceg, Konrád adott nagy ajándékot a magyaroknak, s innen kezdve egy ideig Konrád vezette a magyarokat saját egyházi és világi ellenfelei ellen, majd Maastrichtnél elváltak útjaik. A Rajna mentén északra tartó magyarok Gladbachot fenyegették, a mai Belgium területén Gembloux-t, Tournai-t pusztították. Amikor a lobbes-i monostorba eljutott a magyarok közeledtének a híre, egy szerzetest küldtek ki onnét, hogy lépjen egyezségre velük. Meg is egyezett a magyarokkal, bizonyos pénzösszeg fejében kezeseket kapott tőlük. De a barátok hitetlenkedésük miatt — hogy ti. milyen hitük lehet a hitetleneknek — erődítési munkálatokba fogtak. Nem volt a szerzetesek segítségére a lotaringiai katonaság, amely erődítményekbe zárkózott. Így hát magukra maradva egy hegyet erősítettek meg. Április 2-án, húsvétkor tűntek fel a magyarokat jelző lovak és sisakok, csatára került sor, a monostorbeliek halottakat és foglyokat vesztettek, de a további veszteségeknek egy közbejött hatalmas zápor vette elejét. A magyarok egy templomot így is felgyújtottak, és állítólag árulás folytán kézbe kaparintották az egyház elrejtett kincseit is.

Április 6-án vonultak fel a magyarok Cambrai városa alá, majd megkezdték az ostromot, ellenállás nélkül felgyújtották a külvárosi épületeket és elragadták a polgárok javait. A városlakók a városfalak mögé húzódtak. A magyarok egy idő után belefáradva az ostromba, a várostól nem messze sátrat vertek, megpihentek és étkeztek, hogy újult erővel folytassák majd a harcot. A magyar sereg vezérének, Bulcsúnak egy rokona (öccse vagy unokaöccse) azonban kevesedmagával elhagyta a tábort és a falak kikémlelésére ment. Egy Odo nevű cambrai-i vitéz társaival üldözni kezdte őket. Bulcsú rokonát hamarosan tömeg vette körül, s mivel az büszkeségből, társaival ellentétben, nem gondolt menekülésre, meggondolatlanul egyenlőtlen küzdelembe bocsátkozott. Sorsa nem lehetett kétséges: fejét levágva megölték, s fejét a városfal tetejére tűzték. Megtudva ezt Bulcsú, haragra gerjedt, rokona halálát megbosszúlandó még nagyobb dühvel fordult a város ellen. Hosszú és kemény

csata kerekedett, amelyben a magyarok nem tudták a döntést kicsikarni. Felhagytak hát az ostrommal, s megegyezést ajánlottak, hogy a fej kiszolgáltatása fejében minden zsákmányukról, foglyukról lemondanak, és békét kötnek. A cambrai-iak azonban cselt gyanítva visszautasították az ajánlatot. Ezen még inkább feldühödtek a magyarok, égő nyilakat lőttek ki a városra. A tűz már a templom tetőzetét érte el, de eloltották, s ez a kicsiny siker megnövelte a védők erejét. A magyarok, látván az ostrom eredménytelenségét, elálltak attól, de amit még a váralján korábban sértetlenül hagytak, most azt is elemésztették, foglyaikat megölték, majd a közeli Szent Géry monostorra támadtak, azt gondolván, hogy sok pénz van benne. Az egyháziak és a nép azonban ellenállt, így nem értek el eredményt. Gondoltak felgyújtására is, de az ólomtetőzet miatt nem ítélték a tervet kivitelezhetőnek. Már éppen távozni akartak, amikor a harangtoronyban ülő egyik pap nyilat lőtt közéjük. Ez újra felbőszítette a magyarokat, még nagyobb erővel törtek a monostorra, többszöri kísérlet után végül is betörtek oda, sok népet és a papok közül is többet megöltek. A templomot feldúlták, újra megkísérelték felgyújtását, a teteje leszakadt, a megolvadt ólom lefolyt. Foglyokat szedtek, majd hatalmas zsákmánnyal távoztak Cambrai-ból. Innen délre fordultak, s IV. Lajos francia király országára támadtak, mindenütt nagy dúlásokat végeztek, zsákmányt gyűjtöttek, foglyokat szedtek. Laon, Reims, Châlon, Metz vidéke szenvedett sokat dúlásaiktól. Egy kortárs évkönyvíró röviden annyit említ meg, hogy a Rajnán átkelve Galliában Isten egyházai ellen temérdek rosszat tettek. Egy hétig tartották megfigyelés alatt a Metzhez közeli gorze-i monostort, de végül is nem támadták meg. Valamivel későbbi krónikás szerint Franciaországot szánalmasan elpusztították, majd a catalaunumi síkon át Burgundiára törtek. Itt a csaták és a betegségek megtizedelték ugyan őket, de a többieknek Itálián át — tehát a szorosan vett német területeket megkerülve — sikerült hazatérniük. Így érkezett el a magyarság és Európa számára az oly fontos 955. esztendő.

1. A magyarok betörése Sankt Gallenbe

2. Kalandozó magyarok pusztításai

3. Csata a kalandozó magyarok és a német hadak között

4. Kalandozó hadjáratokból származó nyugati pénzek

Kalandozó hadjáratokból származó nyugati pénzek

5. Lél és Vérbulcsú vezérek

Uarti siquidem capitanei vocabulum fuerat Lund: cuius filius kusid ⁊ cupan: qui prope nyr fixere sua castra ibiqz post baptismū monasteriū fundauere.

Quintus capitaneus.

Ed quintus Leel est nominatꝰ. qui messianos scilicet bohemicos de partibꝰ golgate expulit: ibiqz diutiꝰ castrametatus fuisse perhibet. Ex isto quidez zuard orit generatio siue prosapia ⁊ origo.

6. Lél vezér

Sant Vlrich bischoff

len c
vnd
er w
vnd
nach
bera
gott
besch
mit s
ding
:rnid
bud

sim. Zu letst nach vil kronen de
seins alters in dem. lxxxiiij. iar. v
bischoff zu Auspurg in sant Af

7. Szent Ulrich püspök

8. Augsburg a középkor végén

usque ad silvam depredavit. & maximam partem
usque ad hilaram fluvium igne conbussit. augustam
autem civitatem obsedit. que tunc temporis sine tur
ribus circumdata muris firma exsteterat & ipsa
non fuit; Sanctus autem antistes magnam valde mul
titudinem optimorum militum secum intra septa ci
vitatis collocatam habebat. ex quorum agilitate
& audacia civitas fortiter firmata deo iuvan
te consistebat; Qui in exercitum ungrorum ad ex
pugnandam civitatem circumdare viderent. eis obvi
am exire voluerunt; Sed hoc episcopus eis non consentiens.
portam ubi maximus aditus intrandi manebat
firmiter obcludere precepit; Porta autem orienta
lis plage. unde itur ad aquam. sic a densitate
ungrorum bello occupata est. ut ipsi estimarent
se statim posse intrare; Milites episcopi ante portam
viriliter pugnantes. eis resistebant. usque dum
unus ungrorum qui ceteros pugnando ante cede
bat. & ex cuius ductu etiam ante cessionem maxi
mam preliandi in illa hora confidentiam habebant
occisus occubuit; Ceteri denique cum eum terra
tenus mortuum cadere viderent. magno

9. A magyarok 955. évi támadásáról tudósító kódexlap

So ich nun auff die zeyt Otto des kaysers pin ko
men. so wil ich von den dingen sagen. die zů sei
nen zeytten zů augspurg geschechen send. Do sich d'
kayser otto beraytet wider berengarium den künig vo
lamparden. als wider ain wietrich vnd geitigen. vn
der alle gerechtikait vmb gelt gab. Doch so forcht
im der selb wietrich. wan er die machtikait des kay
sers wol wisset. vnd durch ratt des herzogen vo luth
tringen. kam er zů dem kayser vnd begeret frid. Do

10. Az augsburgi csata

11. Az augsburgi csata

12. Lél kürtjével agyonüti a német császárt

13. Az ún. „Lehel kürtje" (X. századi elefántcsont kürt)

14. Taksony fejedelem

15. Botond és a görög harcos párviadala Konstantinápoly kapuja előtt

16. Géza fejedelem

A Lech-mezei csata

Az új év első hónapjai aligha jelentettek megkönnyebbülést Ottó király számára a közügyekben. A teljes béke nem állt helyre Németországban. Bajorország megmaradt a lázadásban, sőt — Ottó minden igyekezete ellenére — Herold salzburgi érsek is az ellentáborba lépett át. A király fivére, Henrik gyorsan elfogatta őt, és Mühldorfban az Inn folyó mellett egyházi bíróság összehívása és ítélete nélkül megvakíttatta. Miközben Heroldot Tirolba száműzték, s székhelye és egyháza javai Henrik hűbéreseinek kezére mentek át, több bajor gróf nyílt lázadásban tört ki. A tavasz folyamán azonban Mühldorfnál vereséget szenvedtek, s többen életükkel fizettek a csatatéren lázadásukért. Ottó elhagyva Szászországot a húsvét időszakát fivérével, Henrikkel töltötte, majd a lázadó Regensburg ellen fordult. Bár az elmúlt év zavarai során a város nagyrészt leégett, most mégis erős ellenállást tanúsított Ottó és Henrik fegyvereivel és ostromgépeivel szemben. Mivel azonban a regensburgiak külső segítséget sehonnan sem kaptak, s éhínség fenyegette őket, meg kellett adniuk magukat a királynak. Ottó nem kezdett vérengzésbe az engedetlen város ellen, előkelőbbjeit száműzte, népessége azonban bántatlan maradt. A regensburgi ostrommal végződött a Liudolf és Konrád által kirobbantott, Németországnak sok kárt okozó, komoly ember- és anyagi áldozatokat szedő polgárháború. Súlyosbította a lassan rendeződő belső helyzetet, hogy Szászországban viszály ütötte fel a fejét, s Hermann herceg száműzött unokaöccsei a szászokkal

keletről határos szláv fejedelmekkel léptek szövetségre, s katonai akciók zajlottak le a szászok és a szlávok között már az év első felében.

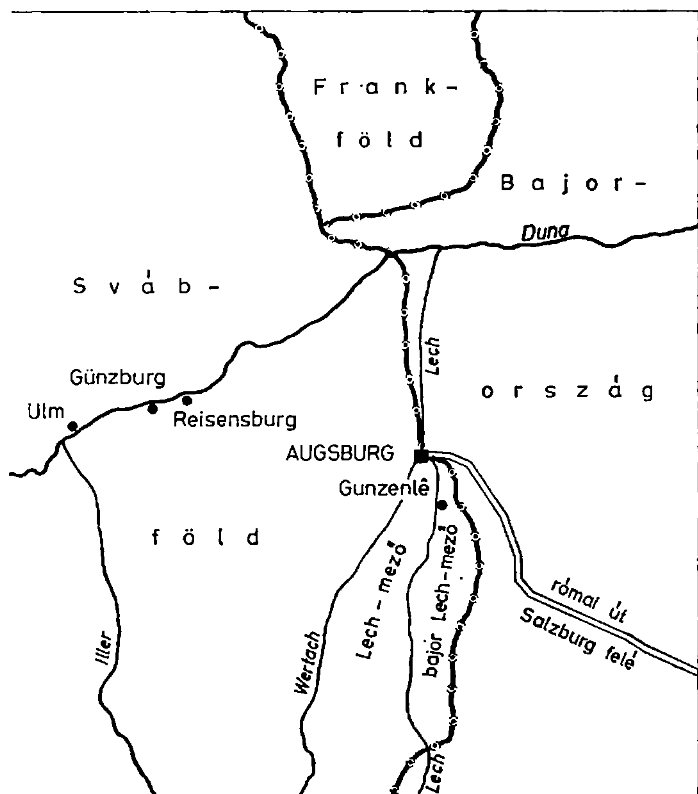
Németország számára azonban az igazi veszedelmet a magyarok jelentették. Widukindtól tudjuk, hogy „Oddo [Ottó] király, amikor július elseje körül Szászországba bevonult, szembetalálkozott a magyarok követeivel, akik, mintegy a régi hűség és barátság kedvéért látogatták meg, valójában azonban, mint egyesek hitték, azért, mivel a polgárháború kitörésére számítottak. Néhány napig magánál tartotta őket, majd miután némi ajándékkal megajándékozva békében elbocsátotta őket, testvérének, tudniillik a bajorok hercegének [Henriknek] hírhozóitól meghallotta, hogy »Íme, a magyarok özönével megrohanják határaidat, és elhatározták, hogy veled harcba bocsátkoznak«." Ottó nyomban felmérte, hogy nincs idő a tétlenkedésre, „mintha az elmúlt háborúban semmiféle fáradalmat nem szenvedett volna, megkezdte a felvonulást az ellenséggel szemben, a szászok közül csak keveset véve maga mellé, mivel már fenyegetett a szláv háború". Nem tudjuk pontosan okát adni, hogy mi indokolja a magyarok 955. évi hadra kelését és betörését Németországba, továbbá azt — ha hitelt lehet adni a hírnek —, hogy eredeti elképzelésük szerint is Ottóval kívánták összemérni fegyvereik erejét. Bizonyos, hogy a magyarok megmozdulásában nagy szerepet játszott előző évi tapasztalatuk, amikor a megosztott német előkelők egyik tábora hívta be őket a birodalomba, lehetővé téve ezáltal áthatolásukat az Ottó és Henrik által eléjük emelt kerítésen. Nem alaptalanul számítottak a magyarok arra, hogy a német belviszályok 955-ben is megteremtik számukra a felkérésre történő bevonulás eshetőségét, ami legalábbis hadjáratuk első szakaszában sértetlenséget biztosít számukra. Ilyen felkérés 955-ben nem érte őket, legalábbis nem a királlyal legközelebbi rokonságban álló hercegek részéről. Legfeljebb arra gondolhatunk, hogy az a Scheiern gróf, aki Ottó ellenzékéhez tartozott, és bajor területen 955-ben vezette a magyarokat, kezdeményezőleg hathatott a magyar

támadás megindítására, noha egyetlen olyan forrásunk sincs, amely ezt kifejezetten sugallaná. Az is szerepet játszhatott a magyarok elhatározásában, hogy vérszemet kaphattak a 954. év zsákmányban és fogolyban nem szűkölködő hadi vállalkozásától, s arra gondolhattak, hogy a német belviszonyok tartósan zavarossá válása során a kalandozó hadjáratok „hét szűk esztendeje" után újra a „régi szép idők" térnek vissza. Végezetül nem szabad felednünk: a magyarok joggal gondolhattak arra, hogy Ottó király saját országában szorult helyzetben van, ami az ellenfél helyzetét mindig csak könnyebbé teszi. Márpedig a magyaroknak volt törlesztenivalójuk Ottóval szemben.

A magyar seregek betörése Bajorországba július közepe tájára tehető. Az augsburgi püspöknek, a X. század végén szentté avatott Ulrichnak (Udalrik) még ugyancsak a X. század vége előtt keletkezett életírása — a 955. év Widukind mellett legrészletesebb információt adó forrása — elmondja, hogy „pusztítva elfoglalták Noricum vidékét a Duna folyótól egészen a Fekete-erdőig, amely a hegyvidékig terjedt". Eszerint tehát a Duna és az Alpok pereme között az egész bajor térségen áthaladtak a magyarok. Flodoard is megemlíti a magyarok Bajorország elleni támadását, de ő tudni véli, hogy eredeti úticéljuk Franciaország lett volna. A magyar sereg átkelvén a Lech folyón, Svábföldre lépett, s elvonult Augsburg mellett; ma a városon belül levő, akkor a várostól délre eső Szent Afra-templomot ekkor hamvasztották el a magyarok. A sváb tartományt egészen a Dunától az Iller folyóig felprédálták. A magyarok viszonylag rövid idő alatt nagy területeket átfogó pusztító akciói csak akként magyarázhatók, hogy kisebb egységekben szanaszét járva — a magyar kalandozások történetéből jól ismert módon — zsákmányoltak és pusztítottak.

Augusztus elején gyülekezhettek össze az addig elszórtan portyázó magyar csapatok, hogy ostrom alá vegyék a környék legjelentősebb városát, a gazdag zsákmányt ígérő Augsburgot. A város nem volt felkészülve kemény ostromra. A 954. év elején a német belháború során a királlyal szemben lázadó

Arnulf bajor őrgróf támadása komoly veszteségeket okozott a városnak, amelyeket még nem sikerült kihevernie. Ulrich életirata szerint Augsburg „akkor alacsony, tornyok nélküli falakkal volt körülvéve, és önmagában nem volt erős". A védelem javát szolgálta, hogy a magyar pusztítás következtében a környékbeli lakosság egy része — közötte fegyverforgató népesség — a város oltalma alá helyezte magát, egyszersmind tevékeny részt vállalt maga is a város védelmében. Úgy tűnik, a magyarok még a tényleges ostrom előtt folytonos rohamokkal, lerohanásokkal kísérelték meg bevenni a várost. Egyrészt a kései magyar krónikás, Kézai Simon is említést tesz arról, hogy a magyarok Augsburg városát éjjel és nappal hirtelen rohamokkal zaklatták. Másrészt Ulrich életírásából arról értesülünk, hogy amikor a város védői ki akartak menni és a magyarokkal szembe akartak szállni, ezt Ulrich megtiltotta, és a kaput eltorlaszoltatta. A védők kitörési vágyát aligha az ostromra felvonult magyar sereg egészének látványa ingerelte, hanem az a körülmény, hogy a magyarok kisebb egységekben zaklatták a várost. Ennek sikertelenségét látva a magyarok taktikát változtattak, s nagy tömegben rontottak a városfalra, hogy áttörvén a védelmet rázúduljanak a városra. A behatolás helyéül a város keleti kapuját választották, amely a Lech folyóhoz vezetett. A támadási irány kiválasztásában biztosan ez játszott döntő szerepet; itt ugyanis a Lechbe szakadó magas terasz csúcsán állt a fal, tehát a város e pontján a természet is segített a védőknek, s a magyarok arra gondolhattak, hogy éppen ezért emberekkel talán kevésbé őrzik. A védelem szervezésében a város főpapja, Ulrich járt az élen. Ulrich püspök Ottó király feltétlenül megbízható híve volt, aki hosszú püspöksége alatt nem csupán Augsburg történetében játszott jelentős szerepet, hanem kivette részét a birodalmi ügyekből is. Életirata természetesen idealizált képet fest 955. évi szerepléséről, hiszen amikor azt írja, hogy éppen eme „ütközet idején a püspök, magára véve a stólát, lóra ült, és sem pajzzsal, sem páncéllal, sem sisakkal nem vértezve magát, miközben minden-

A Lech-mező és tágabb környéke
(Karl Leyser és Hans Einsle alapján)

felől csapkodtak körülötte a nyilak és a kövek, érintetlenül és sértetlenül maradt", a személyes bátorságot, az ostrom idején való vitézi helytállást kívánta bemutatni, amely bátorította a védőket. Ugyanakkor a szerző nem véti szem elől, hogy Ulrichot mégsem öltöztetheti teljes harci felszerelésbe, mert hiszen az életirat még szentté avatása előtt készült, így hát annak

Rómában Ulrich életszentségét kellett bizonyítania. Márpedig a kor viszonyai közepette nem szolgálta volna Ulrich szentté avatási ügyét a püspök lovagi öltözetben kifejtett tényleges hadi cselekményeinek bemutatása.

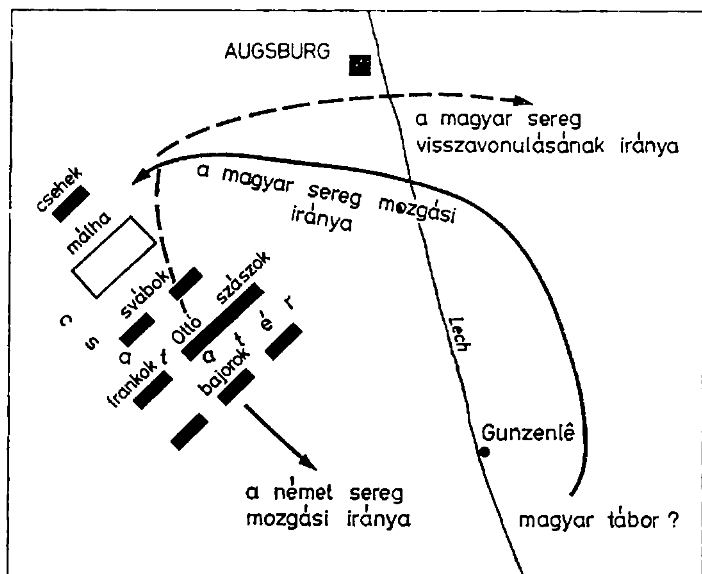
Az augsburgi keleti kapu magyarok általi megrohamozásáról, amely legkésőbb augusztus 8-án volt, ugyancsak Ulrich életirata tájékoztat. Eszerint a magyarok a keleti kaput „olyan embersűrűséggel állták el, hogy maguk is azt hitték, hogy azonnal be is vonulhatnak. A püspök katonái a kapu előtt vitézül harcolva ellenálltak nekik mindaddig, amíg a magyarok közül egy, aki a csatában a többiek elől kivált, és akinek a vezetésébe és kiválóságába vetették minden bizalmukat az ütközet idején, levágva el nem terült. A többiek végül is, amikor látták ezt holtan a földre zuhanni, nagy félelem és síránkozás közben elragadták, és visszatértek a táborba." Nem tudjuk pontosan, hol terült el a magyarok tábora. Mutat nyom arra, hogy e tábor a bajor Lech-mezőn volt, a Gunzenlê domb vidékén, vagyis nyugatról a Lech folyó, keletről pedig a Salzburg felé vezető régi nagy római út között. Nem csodálhatjuk, ha az augsburgi belviszonyokról tájékoztató Ulrich életírása továbbra is elsősorban a szent életű püspök cselekedeteit tartja szem előtt, bár e beállítás megbízhatóságában, azokat a sztereotipiákat leszámítva, amelyek egy szentté avatás előtti püspök legendájában mindenképpen szükségesek, alapvetően nem kételkedhetünk. „Amikor pedig az ütközetnek vége lett, visszatérve körüljárta a várost, és elrendelte, hogy a város épületeit a csata körzetében megfelelő állapotba hozzák, és az egész éjszaka folyamán építsék azokat, és javítsák ki a sáncokat, amennyire telik az időből. Ő pedig, az éjszaka egész idejét imádságban átvirrasztva, a városban összegyűlt szerzetesnőket felszólította, hogy egy részük bent a városban keresztekkel tartson körmenetet, alázatosan kiáltva az Úrhoz, másik részük pedig a földre borulva a legnagyobb buzgósággal kérje Isten szent anyjának, Máriának a kegyelmét a nép védelme és a város megszabadítása érdekében. Ő pedig a hajnali istendicséret

előtt az éjszaka egy töredékét sem fordította teste pihentetésére, úgyhogy a hajnali dicséret elvégzése után, mihelyt a hajnal beköszöntött, az üdvöt adó ostyaáldozatot is bemutathatta. A szent szolgálat befejezése után mindenkit megerősített az utolsó út szentségével, és alázatos intelemmel arról beszélt nekik, hogy az igaz hitben kitartva ne habozzanak az Úrba helyezni reményüket."

A felvirradt új nap, augusztus 9-e az augsburgi ostrom döntő napjának indult. Az éjszaka leple alatt a magyarok minden oldalról teljesen ostromgyűrűbe fogták a várost, ráadásul szakítottak a város rohammal való bevételének taktikájával. Különféle eszközöket hoztak a magyarok magukkal, hogy a falakat felszakítsák és lerombolják, s így — ostromgépek alkalmazásával — biztosítsák behatolásukat Augsburgba. A védők is elhelyezkedtek a kelő nap első sugarainak megjelentére az összes bástyán. A védők nagy száma és elhelyezkedése meglepte a magyarokat. Már éppen kezdődött volna a város megvívása, „a magyarok közül egyesek korbáccsal fenyegetőzve kényszerítették a többieket az ostromra", akik féltek a falak alatt tömörülni, amikor váratlan esemény történt. Arnulf fia, a magyarokhoz pártolt, áruló Berchtold hírül hozta, hogy Augsburg közelébe érkezett Ottó király. A német uralkodó még július közepe táján, a magyar betörés hírére, az ulmi királyi udvart jelölte ki a magyarok elleni erők gyülekezési helyéül. Valószínű, hogy már augusztus 9-e előtt is volt kapcsolat követek révén Ulrich püspök és a király között, így Ottó tudhatott a város szorult helyzetéről. Figyelembe véve az Ulm és Augsburg közti légvonalbeli 75 km-es távolságot, Ottónak és seregének legkésőbb augusztus 7-én reggel útnak kellett indulnia Augsburg felé. Mivel teljes hadi- és útifelszereléssel vonultak, napi 25 km-nél nagyobb távolság megtételére aligha voltak képesek. Az első nap végén Günzburg—Reisensburg vidékéig juthattak el, s itt vertek tábort. Ulrich életírása szerint az áruló Berchtold éppen Reisensburg várából jött az Ottó Augsburg felé mozdulásáról szóló hírrel, vagyis Reisensburgnál,

ahol a sereg útvonala elkanyarodott a Dunától, nyílott alkalma Berchtoldnak elszakadnia a királyi seregtől, s azt egy nappal megelőzve hírül adnia a magyaroknak Ottó érkezését. A magyarok a német király serege közeledtének hírére elálltak Augsburg ostromától. Mint Ulrich életirata közli, amint a magyarok királya a hírt meghallotta, „megfúvatta az egész sereg előtt ismeretes kürtjét, amelynek hangjára az egész hadsereg abbahagyta a város ostromát, és sietve gyülekezett a [magyar] király megbeszélésére. A király pedig megbeszélve velük a dolgot, Isten ajándéka folytán elállt a város ostromától, és elindult a dicsőséges király [Ottó] ellen, azzal a számítással, hogy őt levervén, győztesként visszatér, és a várost és az egész országot szabadon birtokába veszi."

Ottó király serege augusztus 9-e éjszakáját már Augsburg közelében töltötte. Ezen az éjszakán Ulrich püspök testvére, Dietpald gróf az Augsburgban levő harcosokkal kilopózva a városból Ottó király csapatához csatlakozott. „Miután [Ottó] tábort ütött Augsburg városának határában — írja Widukind —, a frankok és bajorok serege is eléje vonul. Erős lovassággal jött a táborba Konrád [volt lotaringiai] herceg is; ennek megérkeztekor a katonák nekibátorodva már nem óhajtották halogatni az ütközetet. Mert Konrád természettől fogva bátor lelkületű volt, és ami a bátraknál ritka dolog, a tanácsban is derék, és akár lovasként, akár gyalogosan megy az ellenségre, feltartóztathatatlan harcos, békében és háborúban becses szövetséges." Kölcsönösen folytak a felderítések és portyázások, tudtak egymás helyéről a szemben álló csapatok. Ottó táborában kihirdették a böjtöt, s másnapra, Szent Lőrinc napjára, augusztus 10-re tűzték ki a harcot. E nap kora hajnalban a német harcosok, akik nyolc légiót alkottak, egymásnak eskü alatt ígértek segítséget, felemelt zászlókkal vonultak ki a táborból. „A sereget — írja Widukind — egyenetlen és nehéz terepen vezetik, hogy az ellenségnek ne adjanak alkalmat arra, hogy zavarják a csapatokat nyilaikkal, amelyeket kíméletlenül használnak a cserjések védelme alatt. Az első, második és har-

A csata lefolyása
(Karl Köstler és Hans Einsle alapján)

madik légiót a bajorok alkották, akiknek az élén Henrik herceg tisztjei voltak, mivel maga a herceg nem vett részt ebben a háborúban, ugyanis betegség gyötörte testét, amelyben meg is halt. A negyedik légiót a frankok képezték, akiknek vezére és gondviselője Konrád herceg volt. Az ötödik légióban, amely a legnagyobb volt, és amelyet királyi légiónak is neveztek, vonult maga az uralkodó, a sok ezer katona közül kiválogatott vitézektől és a serény ifjúságtól mintegy sánccal körülvéve... A hatodik és hetedik légiót a svábok alkották, élükön Burcharddal [sváb herceggel], akinek a felesége a király testvérének a leánya volt. A nyolcadik légióban csehek voltak, ezer válogatott vitéz, akiknek fegyverei jobbak voltak, mint a szerencséjük. Ennél a légiónál volt minden málha és útipoggyász, mintha

ez lenne a legbiztonságosabb, minthogy ez képezte az utóvédet." A birodalmi sereg a gondtalanság érzetével haladhatott előre, hiszen mind a felderítők jelentései, mind a várost elhagyó és a német hadsereghez csatlakozó augsburgiak elmondása alapján joggal hihették azt, hogy a magyarok a Lech túlsó, jobb partján vannak.

Ám váratlan fordulat történt. Mint Widukindtól tudjuk: „másként következtek be az események, mint ahogy [a németek] gondolták. Mert a magyarok semmit nem késlekedve átkeltek a Lech folyón, és megkerülve a hadsereget, nyilaikkal az utolsó légiót kezdték el ingerelni. Hatalmas kiáltozással indították meg a támadást, és miután némelyeket levágtak, másokat foglyul ejtettek, hatalmukba kerítve az egész poggyászt, a légió többi fegyvereseit futásra kényszerítették. Hasonló módon támadták meg a hetedik és hatodik légiót, és miután legnagyobb részüket szétszórták, megfutamították őket. A király [Ottó] pedig, amikor megtudta, hogy az ütközet kedvezőtlenül alakul, és hogy a hátvédcsapatok veszélyben forognak, odaküldte Konrád herceget a negyedik légióval, aki a foglyokat kiszabadította, a zsákmányt kiütötte kezükből, és az ellenség portyázó csapatait messzire elűzte. Az ellenfél portyázó csapatainak a szétszórása után, győztes hadijelvényekkel tér vissza Konrád herceg a királyhoz. Míg a győzelem dicsőségéhez hozzászokott veterán katonák húzódoztak, ő csudálatos módon újonc és a harcban csaknem járatlan katonasággal aratott diadalt." A németek első sikerének láttán Ottó király is harcba avatkozott. Az előre felállított hadrend ekkor már nyilván felbomlott, a magyarok kénytelenek voltak — miután meglepetésszerű támadásuk nem érte el a kívánt eredményt — a számukra kedvezőtlen közelharcba, kézitusákba bocsátkozni. Ez természetesen a nehézfegyverzetű német seregnek kedvezett, a magyar harcmodor és fegyverzet alkalmatlan volt az ember ember elleni küzdelem eredményes megvívására. Noha — mint Widukind írja — „az ellenség [a magyarok] közül a bátrabbak először ellenállnak, azután amikor látták,

hogy társaik hátat fordítanak, megrémülve, és a mieink közé keveredve, elpusztíttatnak. A többiek közül pedig egyesek fáradt lovaikon bemennek a közeli falvakba, és ott fegyveresektől körülfogva a falakkal együtt elégnek. Mások a közeli folyón [a Lechen] átúsztatva, mivel a túlsó part nem tudja befogadni a vízből kilépőket, a folyó elsodorja őket, és elpusztulnak." Ulrich életírása az augsburgi városlakó nézőpontjából villant fel képet a Lech-mezőről menekülő magyarokról: bár ott „hihetetlen nagy szám pusztult el belőlük, mégis még akkora seregük maradt, hogy azok, akik Augsburg városának bástyáiról látták őket jönni, azt gondolták, hogy nem is ütközettől megtépázva vonulnak vissza, míg végre felismerték, hogy azok a város mellett elvonulva, a Lech folyó túlsó partjára igyekeznek nagy sietve". A németek a Lech jobb partjára is tovább üldözték a magyarokat, ahol feltehetően azok tábora volt. Ezt Widukind és Ulrich életírása egybehangzóan megerősíti. Az előbbi szerint a németek még „ezen a napon megrohanták a táborukat, és az összes foglyot kiszabadították". Az utóbbi arról ír, hogy „a király pedig üldözőbe véve őket [a magyarokat], leöldöste azokat, akikkel összetalálkozott, és a napnak esti órájában megérkezett Augsburgba. Ott töltötte a püspökkel [Ulrichhal] az éjszakát, és őt a vigasz nagy megkönnyebbülésében részesítette testvére, Dietpald miatt, aki az ütközetben megöletett, meg még más rokonai miatt is, akik ugyanott pusztultak el." Ez az adat önmagában arra hívja fel a figyelmet, hogy a németek sok embert vesztettek. A csata áldozatai között volt Konrád herceg is. Sorsát Widukind így adja elő: „Vitézül harcolva, lelkének hevétől és a nap tüzétől, mely túlságosan nagy volt ezen a napon, égető forróságot érez, és miközben megoldva páncéljának kötelékeit, levegő után kapkod, egy, a torkába elölről belefúródó nyíl által ütött seb következtében elesik." Komoly emberáldozatot hoztak a magyarok is, bár hogy nagyobb részük nem maradt holtan vagy súlyos sebesülten a Lech-mezőn, az onnan gyanítható, hogy jelentős tömegüknek sikerült ép bőrrel átmenekülni a Lech túlsó, jobb part-

jára. Sajnos, nincs megbízható támpont annak megállapítására, hogy a szemben álló felek milyen nagyságú haderővel rendelkeztek. Ellenőrizhetetlen hagyomány a németek létszámát 26 ezerre, a magyarokét 128 ezerre tette. Egyebekben megbízható forrás a magyarok százezres nagyságáról szól. Ezt nem kell szó szerint értenünk. Mindenesetre mérvadó kútfők nem mulasztják el kiemelni a magyarok hol hatalmas tömegét, hol igen nagy hadseregét. Ez arra mutat, hogy a magyarok a 955. évi kalandozásra szokatlanul nagy csapattal indultak. A modern szakirodalomban hangot kapott olyan, analógiás példákkal alátámasztott nézet is, hogy 3-4 ezernél többre aligha szabad becsülni Ottó egész, a Lech-mezei csatában részt vett seregét, s ehhez kell viszonyítani a magyarok kétségtelen túlerejét. A Lech-mezei csata 955. augusztus 10-én tehát a németek teljes győzelmével véget ért ugyan, de nem jelentette egyszersmind a magyarok elleni minden további hadi cselekmény beszüntetését.

Ottó király sürgősen elrendelte gyors futárjai útján, hogy — mint Ulrich életirata tartalmazza — „a folyók összes révjeit és gázlóit vegyék őrizet alá az ellenség elpusztítása céljából". Ottó tehát augusztus 11-én reggel a megvert és megfutamított magyarok további üldözésére, menekülési útjaik elzárására és megsemmisítésükre készült. Egy megbízható forrás arról tudósít, hogy a Lech-mezei csatát követően még egy ütközetet vívtak a csehek a magyarokkal. Erre bizonnyal augusztus 11-én, a Lech-mező keleti részén került sor. Ezek a csehek nem lehettek az előző napi ütközetben Ottó király egyik légiójaként jobbára megsemmisített csehek, rajtuk csakis a 950 óta Ottónak meghódolt Boleszláv cseh herceg seregét kell értenünk. Ez a csapat nem vett részt az augusztus 10-i csatában, viszont Boleszlávról tudjuk, hogy részese volt a magyarok 955. évi németországi kudarcának. Ez a csata a csehek győzelmével, a magyarok vereségével végződött. Az újabb csatát vesztett magyarok fejvesztett menekülésbe kezdtek. Ám ekkorra már tökéletesen működött az Ottó által elrendelt zár a visszavonulás irányába

eső folyókon. Ulrich életírása tudósít arról, hogy „az ellenséget pedig, amely éjszaka érkezett a révekhez, a hajósok részint a folyókba süllyesztették, részint megölték. Akik mégis partot értek, azok gyilkolták le, akik a partokat őrizték. Egyetlen utat, egyetlen kerülő utat sem tudtak maguknak találni anélkül, hogy ne várt volna rájuk nyilvánvalóan az Isten bosszúja." Amikor Widukind arról ír, hogy az augusztus 10-i csatát követő napon Ottó király meglátogatta a bajorok területét, akkor világos tanújelét adja annak, hogy módszeresen folyt a keleti irányban menekülő magyarok üldözése, gyűrűbe fogása és legyilkolása. A magyarok számottevő tömegei tehát nem a Szent Lőrinc-napi Lech-mezei csatában, hanem az azt követő egy-két napi üldözést és bekerítést kísérő vérengzés során vesztették életüket. A németek megrabolták a fogságba esett magyarokat. Eberhard, Ebersberg vár birtokosa „elvévén a javát az aranyláncoknak, amelyek a nyak díszeiül szolgálnak, és a ruhák alján függő csengőknek, amelyek arany csengettyűk, s három font aranyat kehely készítésére, ezüst keresztet, mely a király pajzsára volt erősítve, és más ezüst holmit egyházi díszek céljára adott". E leírás a kalandozó magyarok díszeiről is tájékoztat.

Szomorú sors jutott osztályrészül a magyarok vezéreinek. Megbízható forrás augusztus 10-hez kapcsolja királynak mondott vezérük, Pulszi (azaz Bulcsú) elfogását, s a csehekkel megvívott háborúhoz Lele nevű királyuk (vagyis Lél) fogságba esését. A jól informált Widukind a magyarok három vezérének elfogásáról tud. Bulcsú és Lél mellett a harmadik vezér nevét több nyugati kútfő ránk hagyományozta. Van olyan krónika, amely szerint Súrt, a magyarok királyát, valamint Lelit (Lélt), a magyarok hercegét az ebersbergi vár alatt, tehát bajor területen fogták el. Másik forrás szintén együtt említi Leliust (Lélt) és Assurt (Súrt). Bűnhődésüket illetően egybehangzóak az információk: Regensburgban bitófán végezték életüket. Ennek dátumául Ulrich életírása csak annyit közöl, hogy a csatához és az üldözéshez képest „nem sok nap múlva"

történt ez, míg egyetlen hiteles forrás ennek az eseménynek pontos idejét augusztus 15-ben jelöli meg. A németek tehát nagyon gyorsan végrehajtották a maguk ítéletét a magyarok fővezérein. Noha a foglyok lemészárlása nem volt szokatlan jelenség a X. század folyamán, s példákat szolgáltat erre a szászok és szlávok e korbeli hadakozásának története is, a magyar vezérek felakasztása mégis rendkívüli esetnek mondható. Kalandozó magyarok főemberei a korábbi évtizedekben is jutottak már német királyok kezére; így 924-ben Henrik király, 938-ban pedig maga I. Ottó tartott fogságában egy-egy magyar vezért vagy előkelőt, de mindkét alkalommal lehetővé tették kiváltásukat, az első esetben kilenc évi béke, a második esetben nagy váltságdíj fejében. Ottó minden bizonnyal tudta, hogy a magyarok nagyon érzékenyek vezéreik sorsát illetően (amint ezt a 954. évi cambrai-i eset is bizonyítja), s tudatosan folyamodott a kemény büntetéshez, azt remélve, hogy ezzel elretteníti a magyarokat a további akcióktól. Ulrich életirata világosan megírja, hogy a magyarok főembereinek felakasztása „népük gyalázatára" történt.

A 955. évi hadjárat magyar vezéreiről nyert ismeretet bővíti a XVI. századi (de korai tudósításokat is feldolgozó) német humanista, Aventinus híradása. Eszerint a magyarokat Bultzko király (Bulcsú) vezette, s négy kiskirály is jelen volt még: Schaba (Csaba), Lelius (Lél), Sura (Súr) és Toxus (Taksony). Az Aventinus által említett öt vezér közül három más, feltétlen hitelű forrásban is szerepel (Bulcsú, Lél és Súr). Hogy Csaba X. századi kalandozó magyar vezér volt, annak Anonymusnál a Balkánon letelepedett Csaba-magyarja nép történetében — úgy tűnik — nyoma maradt. Taksony a honfoglaló Árpád fejedelem unokája, a talán még 955-ben is a nagyfejedelmi méltóságot viselő Falicsi (Fali) unokatestvére volt, 955. évi kalandozásának lehetőségét megadja az a biztos adat, amely szerint a 947. évi itáliai kalandozásnak — a feltétlen hitelű Liudprand által a magyarok királyának titulálva — maga Taksony volt a vezetője. Amennyiben elfogadjuk az Aventinusnál megőrzött

névsort a Lech-mezőre ténylegesen kivonult magyar sereg vezetőiül, bizonyos következtetés adódik a csatában részt vett magyar sereg jellegét illetően is. Úgy tűnik, a seregvezetők egy-egy különálló törzs élén álltak, vagy egy-egy törzs vezető személyiségei voltak. Taksony a nagyfejedelmi törzset képviselte, annak seregét (még pontosabban: bizonyára csak seregrészét) vezette. Bulcsú és Lél törzsfői mivoltához nem fér kétség, a törzsfőknek megfelelő hét kapitány listájában szerepelnek a magyar krónikában. Újabban megfogalmazott feltevés szerint Súr egy nyugat-magyarországi törzs vezetője lehetett. Csabáról nincs közvetett adat, amely törzsi vezetői voltát bizonyítaná. Őt akár önálló törzs képviselőjének, akár valamelyik, Augsburgnál felvonult törzs egyik vezetőjének tekintjük, mindenképpen úgy tűnik, hogy a 955. évi vállalkozásban négy (esetleg öt) törzs vett részt. Olyan vállalkozás volt tehát, amely messze túlnőtt a törzsi kereteken, de alkalmasint mégsem tekinthető az egész magyar törzsszövetség hadereje akciójának. Ez utóbbi körülményt az erősíti meg, hogy a dél felé vezetett kalandozások 955 után szemmel láthatóan zavartalanul folytak tovább, míg a nyugati irányúak egy csapásra abbamaradtak. Ez a körülmény lehetővé teszi annak valószínűsítését, hogy 955-ben a Kárpát-medence nyugati (és talán középső) részének törzsei indultak kalandozni, míg az innen távol maradó két (esetleg három) törzs azon törzseket jelenthette, akik immáron évtizedek óta nem nyugatra, hanem délre, délkeletre, Bulgáriába és Bizáncba jártak portyázni, s ennélfogva ők a magyar szállásterület keleti, délkeleti részén elhelyezkedő törzsek lehettek.

Az augsburgi csata — mint egy egész földrész, Európa közepe számára sorsdöntő történelmi nap — históriája nem ért véget magával a csata napjával, 955. augusztus 10-zel, illetve a magyar vezérek rövid néhány nappal később bekövetkezett kivégzésével. Igazi jelentőségét mutatja, hogy évszázadokig a történelmi tudatot elevenen befolyásoló, minden kor történészeit állásfoglalásra késztető esemény volt. A csata történeti utóélete

magával Ottóval kezdődik, akit — s ebben Augsburgnak oroszlánrésze van — Nagy Károly császár óta elsőként illettek a Nagy melléknévvel. Ottó nem habozott győzelmének gyors népszerűsítésével. Tudomásunk van anyjához, fivéréhez és fiához küldött követeiről, de nem szenved kétséget, hogy a proklamációt mindenhová elküldték. Ennek szavai nem maradtak ránk, de bizonyos, hogy ebben Ottó saját győzelmét isteni erőnek tulajdonította. Hálaadó istentiszteleteket rendelt hát minden templomban a Mindenható tiszteletére. Widukind írja: „ujjongás és a legnagyobb vigasság kíséretében tér vissza [Ottó] győztesként Szászországba: népe a legnagyobb örömmel fogadja. Mert ily nagy győzelem kétszáz év óta nem örvendeztetett meg egyetlen királyt sem." Itt Widukind egyenesen Martell Károlynak a VIII. században Poitiers-nél a szaracénok felett aratott győzelme jelentőségével von párhuzamot. A győzelem méltatására német területen egyre nagyobb gondot fordítanak. Isten segítsége az ottói proklamáció nyomán általánossá vált. Egy 955 végén kelt levélben arról olvashatunk, hogy a barbárok pogány népe úgy megszorongatta a kereszténységet, hogyha nem győzték volna le csatában — Isten maga is a keresztényekkel harcolt —, mindannyiukat leigázta volna. Flodoard rövid leírásába két fordulatot is becsempészett a Bibliából. Regino folytatójának 967 előtti feljegyzésében — „az oly óriási számban betörő magyarok azzal dicsekedtek, hogy a földön semmitől sem riadnak vissza, amíg az ég le nem szakad, vagy a föld őket el nem nyeli" — Vergiliustól és Liviustól ismert képekre bukkanhatunk. Widukind becses — és általunk is gyakran idézett — csataleírása teli van sallustiusi reminiszcenciákkal. Widukind és az Ulrich életirata szerzője nem voltak résztvevői az augsburgi csatának, az legfeljebb fiatal koruk nevezetes eseménye lehetett; amikor művüket írták, már nem csekély időköz választotta el őket 955-től. Életteli és nagyjából megbízható leírásuk arra mutat, hogy a Lech-mezei csata emléke még évtizedekkel utóbb is élénken élt az emlékezetben Németországban. Fentebb már utaltunk azokra az adatokra, amelyek

azt tanúsítják, hogy a Nyugat elleni magyar támadások 955 utáni elmaradása miként domborította ki a X—XIII. századi nyugat-európai krónikairodalomban az augsburgi ütközet korszakos jelentőségét, hogy tudniillik Ottó országába szorította vissza és megfélemlítette a magyarok népét, s ily módon az egész Nyugatot megszabadította a magyarok szolgaságától. A felismerés közvetlenül a 955 utáni években megtörtént. Liudprand már néhány évvel a csata után biblikus ihletettségű szavakkal adott hálát az isteni könyörületességnek és Ottó hatalmának, hogy a magyarok még csak mukkani sem mernek. A nyugati frank Flodoard már 966 előtt akként tudósít, hogy Ottó nem engedte többé a magyarokat birodalmába jönni. Egyáltalán nem véletlen, hogy a 955. év magyar vonatkozású eseményei utat találtak minden német nyelvterületen íródott történeti alkotásba (évkönyvbe), de általában hiányzik az ide vonatkozó tudósítás a francia, olasz és kiváltképpen az angol forrásokból. Ez arra mutat, hogy saját történelmében a németség ítélte nagy jelentőségűnek, fordulópontnak az augsburgi csatát, míg a francia, olasz és angol közvélemény nem tekintette annak.

Többféle nyomot hagyott az augsburgi csata a magyar történeti emlékezetben is. Sajnos, a magyar krónikaszövegek — legalábbis ma ismert formájukban — nem korábbiak a XIII. századnál, így ennél korábbi rétegek kielemzése a későbbi forrásokból nem kis nehézségekbe ütközik. Nem adván itt most számot arról a bonyolult szövegrekonstrukciós munkáról, amelyet a forráskritika, a filológia, a stílusvizsgálat végzett XIII—XIV. századi latin nyelvű krónikáinkon a korai szövegek felderítése és kimutatása érdekében, elégedjünk meg annyival, hogy a ma rendelkezésünkre álló XIII—XIV. századi krónikás anyag is több — különböző korban, különböző indítékból keletkezett — rétegét őrzi az augsburgi csatának, illetve az azzal kapcsolatos értékítéletnek.

Tartalmát tekintve igen korai lehet az, amit teljesebb formájában a XIV. századi krónikakompozíció örökített ránk:

eszerint „kiszálltak a magyarok, elpusztították Németország egyes részeit és Augsburg városához értek. Ulrich püspök a polgárokkal és a sváb főurakkal védekezett, de a magyarok ostromolták a várost, megátalkodottan nem akartak a város alól tágítani: ezért hát a védők követeket küldöttek az említett császárhoz [a krónika téves közlése szerint I. Konrádhoz], siessen hamar a város segítségére; a császár ezt nem is mulasztotta el. A magyarok vigyázatlanul jártak el a város vívása körül, a német és itáliai [!] sereg váratlanul rontott rájuk; akkor se futhattak volna, ha akarnak: egyfelől akadályul volt a Lech folyó, mely ama napokban a patakoktól csodálatosan megáradt, másfelől az említett seregek vették körül őket, akár a fal. Megszorította tehát őket az ellenség, egy részüket elfogta, másokat kegyetlenül levágott. Elfogták ezen a helyen Lélt és Bulcsút, a jeles kapitányokat, s a császár színe elé vezették őket. Megkérdezte a császár, miért olyan kegyetlenek a keresztényekhez. Felelték: »Mi a magasságbeli Isten bosszúja vagyunk, ő küldött minket rátok ostorul: ha abbahagyjuk üldözésteket, akkor elfogtok és megöltök bennünket.« Mondotta a császár: »Válasszatok magatoknak olyan halált, amilyent akartok!« Szólott erre Lél: »Adjátok ide kürtömet! Hadd fújjam meg előbb, aztán felelek.« Odaadták kürtjét, s amikor nekikészült a kürtfúvásnak, a császár közelébe lépett, s oly erővel vágta homlokon a császárt, hogy — mondják — a kürt eltörött, a császár pedig belehalt ebbe az egyetlen ütésbe; mondotta neki Lél: »Előttem jársz és szolgám leszel a másvilágon!« Azt hiszik ugyanis a szittyák [= magyarok], hogy akiket életükben megöltek, a másvilágon nekik szolgálnak. Nyomban lefogták és Regensburgban bitófán végezték ki őket." Az itt leírt kürtjelenet egyike a X. század magyar kalandozásai kapcsán keletkezett kisepikus alkotásoknak. Az ezt keretező történetnek vannak valós mozzanatai is (Ulrich püspök, a Lech folyó, Augsburg város nevének említése, a magyarok veresége stb., valós mozzanat lehet továbbá, hogy a kora középkori steppén a kürt hatalmi jelvény volt), de a szorosan vett monda

annak igazolására szolgál, hogy noha a magyarok alulmaradtak Augsburgnál, végül mégis a magyar vezérnek sikerült a másvilágon szolgájává tennie a németek császárát, aki ekkor természetesen nem Konrád volt, s nem is viselt császári méltóságot. Az itt magyar fordításban olvasható szöveg bizonnyal XIV. századi megfogalmazású; hogy a XIII. századi krónikás anyagban némileg másfajta történet volt, arra Kézai Simon, az 1282—1285 táján alkotott krónikás a tanú, aki egyszersmind a középkori emberekre kevéssé jellemző racionalizmusról tesz tanúbizonyságot. Kézai elmondja, hogy Lélt és Bulcsút, amikor át akartak kelni Regensburgnál a Dunán, „elfogták, és a császárhoz küldik. A császár akasztófára ítélte és Regensburgban bitófán végeztette ki őket. Némelyek ugyan mesésen azt állítják, hogy másként végezték ki őket: amint a császár elé állíttattak, egyikőjük a császárt kürtjével agyonütötte volna. De bizony e mese a hihetőséggel ellenkezik, és aki ilyent hisz, elméje gyenge voltát árulja el. Ugyanis a bűnös személyeket összekötött kézzel viszik a fejedelmek színe elé. Igaz azonban, a krónikák könyvei is tartalmazzák, hogy vakmerően becsmérelve a császárt, méltatlanul szóltak, mondván, hogy ha] őket megöleti, népéből egyetlen fogoly sem élhet, hanem vagy örök szolgaságra vettetik, vagy mindenféle ítélet nélkül megöletik. Ami meg is történt. Mivelhogy a magyarok hallották, hogy így a császár az övéiket megölette, 20 ezer német foglyot — mind asszonyokat, mind gyermekeket — legyilkoltak."

Hogy a magyar hagyomány egy másik vonulata sem tudta elfogadni a magyarok augsburgi kudarcát, azt kétféle — Kézainál szűkebb, a XIV. századi krónikakompozícióban bővebb — szövegezésben ránk maradt híradás mutatja. Ez utóbbit idézzük: „Egy másik magyar sereg Augsburg városától távol táborozott, jó negyvenezer fegyveres férfiú volt benne; meghallották, milyen keményen megszorították, elfogták, megölték társaikat: visszavonultak valami szigetre, és lesték, mikor oszlik meg a császár serege; mikor azután a császár hadinépének nagyobbik

fele a Rajna felé indult, a magyarok a mezőségben körülvették, s azután nyilazással először lovaikat ölték meg, naphosszat sem megállni, sem megfutni nem engedték őket. Végre is, miután nem mozdulhattak, megadták magukat: ezekkel váltották meg Regensburgban fogva tartott társaikat." Kézai némileg másként zárja a történetet: szerinte a magyarok mindazokat, akiket elfogtak, társaik végtisztességeként lefejezték, ezeknek a száma nyolcezer lándzsás lovagra rúgott, majd a magyarok a Dunán Ulmnál átkeltek. Abban viszont már újra egyezik a két magyarországi latin nyelvű krónika, hogy e bosszú után nagy európai portyára vezetik a magyarokat, ahonnan sok zsákmánnyal és diadallal tértek meg országukba. Mondani sem kell, hogy mindez a képzelet szüleménye. 955-ben nem volt „másik" magyar sereg, amely elkerülte volna a németek pusztítását, nemhogy még maga mert volna vállalkozni az „egyik" sereget ért vereség megbosszulására, s nem adatott meg a magyaroknak a német foglyok tömeges lemészárlása sem.

Ugyanakkor a magyar krónikás hagyomány egy nehezen érthető passzusa sejteti, hogy a Lech-mezei vereségnek Magyarországon másfajta megítélése is létezett. Elmondja a krónika, hogy Taksony idejében a galliai kalandozásról visszatérő magyar sereg egy része a türingiai Eisenach városánál súlyos vereséget szenvedett, „a szász herceg hét kivételével valamenynyi magyart megölette. Hetet megtartott közülük és fülüket levágva küldte őket vissza Pannóniába. »Menjetek magyarjaitokhoz — mondotta — és ilyenformán mondjátok el nekik, többé ne jöjjenek e gyötrelmek helyére!« ... A hét fületlen magyarra pedig, amiért élve tértek vissza és nem választották társaikkal együtt a halált, mondják, a község ilyen ítéletet tett: elveszítették mindenüket, ingatlanukat és ingóságaikat, feleségüktől, gyermekeiktől elválasztották őket, és elküldötték gyalogszerrel, saru nélkül, minden tulajdon holmi nélkül, rászorították őket, hogy világéletükben mindig együtt járjanak koldulva sátorról sátorra. E szégyen miatt Lázároknak nevezték ezt a hetet, ezeket az elítélteket emlegeti így a nép, nem pedig

ama hét első kapitányt." Az e formájában bizonyára XIV. századi megfogalmazású szöveg több „téves kapcsolást" tartalmaz. Egyrészt a németektől elszenvedett vereség után fületlenül hazatért hét ún. „gyászmagyart" összekeveri a hét honfoglaló magyar kapitánnyal, s azok hetes számát a levitézlett vesztesekre viszi át. Másrészt a Lázárok emlegetése bizonyossá teszi, hogy a krónikás kortévesztő módon fűzte be a XII. század második felétől kezdve Magyarországon is kimutatható (de csak pár évtizeddel korábbi alapítású), betegápolással foglalkozó lazarita rendet a X. századi magyar történelembe. Nem feladatunk most ennek a szálnak a végigbogozása, hogy ti. a lazaritákra való hivatkozással annak bemutatása lehetett egy korábbi szerző célja: a vereségből hazatért hét magyar ugyanolyan elesett és szegény volt, mint amilyenek voltak a lazarita rend házaiban ápolt szegények. Nem lehetetlen, hogy az összekapcsolás alapját az a körülmény képezte, hogy Szent Lázár ispotályának szegényei, énekes, kántáló diákok, házról házra járó koldusok énekeltek még a XIII—XIV. században is az augsburgi csatáról. További „téves kapcsolás" az, hogy a magyar krónika ezt a nehezen értelmezhető passzust nem a 955. évi augsburgi ütközethez, hanem egy korábbi vereséghez kapcsolta.

Szerencsénkre ennek a kétségtelenül magyar eredetű és a magyar hagyományban csak erősen átértelmezett formában megmaradt mondának más töredékei nyugat-európai krónikás alkotásokba is utat találtak, így ezek segítenek át az értelmezési nehézségeken. Az első németországi alkotás, amely a 955. évi Lech-mezei csata kapcsán említi azt, hogy ott hét kivételével az összes magyart megölték, egy XII. század közepi krónika, a Magyarországon is megfordult Freisingi Ottó munkája. Egy évszázad múltán Albericus francia cisztercita rendi szerzetes, átvéve Freisingi Ottótól annak rövid információját a csatában megmaradt hét magyarról, a 957. év alatt új információt közöl: „És azon hét magyar közül, akik megmaradtak, az egyik király lett. Ezek földjükre visszatérve az egész népet,

amely nem ment velük háborúba, szolgaságba taszították, akik pedig ettől a héttől születtek, azok most nemes férfiak Magyarország földjén, jóllehet nemességük nagy szolgaságnak van alávetve." Bizonyosra vehető, hogy Albericus tudósítása magyar hagyományra megy vissza, de már nála is keverednek különböző mozzanatok, egyrészt ő is összekeveri — valószínűleg magyarországi szóbeli forrása nyomán — a honfoglaló hét vezért az augsburgi (mondai) hét „gyászmagyarral", másrészt ugyan tőlük eredezteti Magyarország nemességét, viszont helyzetüket nem saját korának bárói, hanem szerviensei alapján körvonalazza. Nem tagadható, hogy az augsburgi csatából megmenekült hét magyar mondai történetében a magyar hagyomány a vereség megsemmisítő voltát ismerte el (volt tehát a magyar tradíciónak olyan ága, olyan vonulata is, amely reálisan tudomásul vette és nem szégyellte megörökíteni a kudarcot), mégha a megmaradottak hetes számában a honfoglaló magyar vezérek — azaz a magyar törzsek — hetes számának lehetett is döntő szerepe. A két monda azonos motívumból való építkezése természetessé tette az idők folyamán a két monda bizonyos elemeinek összemosását, amely enyhítette a késő Árpád-kori magyarság elítélő állásfoglalását a csatában életüket fel nem áldozó, szégyenszemre veszteseként hazatérő harcosokkal szemben. E mondai köntösbe foglalt értékítélet mellett azonban már korán kialakult és a későbbiek során még tovább erősödött az a magyar álláspont, amely nem vitatta el ugyan a németektől a Lech-mezei diadalt, de annak súlyát hol a német császár megölésével és a magyarok szolgájává tételével, hol a vereséget megbosszúló magyar seregek életre keltésével próbálta kisebbíteni. Mindenesetre az Albericusnál töredékesen megőrzött mondának két ponton is olyan fontos tanulsága van, amely már a szorosan vett csatától annak következményeihez vezet át bennünket.

Augsburg következményei

A magyarok 955. évi Lech-mezei vereségének legkisebb hatása Európa nyugati szegélyén volt érezhető. Mert igaz, hogy többé magyar sereg nem lépte át eleve a pusztítás bevallott célzatával a Rajnát, de a belviszályoktól sújtott, helyi háborúkba bonyolódott, apró államocskákra szétszabdalt francia területeken szinte alig érezték meg, hogy egy tényező kihullott a Galliát dúló, még mindig fölös számú tényező sorából. Sokkal nagyobb Augsburg jelentősége a német történelem szempontjából. Utaltunk arra, hogy a csata korszakos jelentőségét már a kortársak felismerték, s az idő múltával, a történelmi távlat növekedésével csak fokozódott az esemény fontossága. Természetesen elsősorban a katonai tettet dicsőítették, hogy Ottónak sikerült egységessé formálódó birodalmát megszabadítania attól a veszedelemtől, amely immár fél évszázad óta lehetetlenné tette a normális életet, s objektíve a zűrzavar keltői, az önzés és a viszály bajnokai malmára hajtotta a vizet. De már kevéssel a csata után erős a felismerés, amely politikai értelemben tekinti korszakhatárnak Augsburgot. A német történelem számára a legfontosabb nyeresége 955-nek az lett, hogy megteremtődött egy olyan új birodalmi egység alapja, amely immár lassan lehántotta a széthulló Karoling-birodalomra emlékeztető vonásait, megerősítette az alakuló új államiság szász, majd egyetemes német jellegét, s miközben a Rajnától nyugatra a széttagolódás és a zűrzavar ülte tartós diadalát, addig a Rajnától keletre fokozatosan megerősödött e

képződmény. Részint lecsitultak a belső ellentétek, megnőtt a királyi (rövidesen császári) hatalom súlya, részint a sorait belülről rendező állam immár nem csupán saját országa és határai megvédésére volt képes, hanem készen állt fennhatósága idegen területekre való kiterjesztésére is. Itáliai hadjáratai meghozták Ottó számára a császári címet, a keleti területeken a különféle szláv képződmények elleni harcok messze keletebbre vitték a német politikai érdekek határát, s mind itáliai, mind keleti politikájával hosszú évszázadokra kijelölte a császári Németország diplomáciájának és katonapolitikájának irányait.

Ha egész Európa jövőbeli sorsát érintő befolyásában kisebb is Augsburg hatása a magyar történelemre, mint a németre, a magyar történelemben is korszakos jelentőségű Augsburg. Rögtön le kell azonban szögezni: hatása nem az egész magyar törzsszövetségben érvényesült. A kontrasztot jól mutatja az a körülmény, hogy míg Augsburg utolsó felvonása volt a nyugatra irányuló kalandozó hadjáratoknak (s ettől kezdve a viszszaszoruló magyar törzsek legfeljebb utóvédharcokat, határmenti csetepatékat vívtak a németekkel), addig a dél felé vezetett portyázások olyan természetességgel folytak tovább 955 után is, mintha mi sem történt volna 955-ben. Előbbi megállapításainkkal összhangban azt mondhatjuk: Augsburg azokat a törzseket érintette sorsdöntő módon, amelyek a korábbi években, évtizedekben — és 955-ben is — nyugatra indítottak katonai akciókat, míg a rendszeresen délre járó törzsek életében egyelőre nem hozott változást a Lech-mezei csata. A Kárpát-medence keleti felében élő törzsekről a XI. század elejéig alig van értékelhető információnk. Tudunk arról, hogy 959-ben (az ez évi akcióhoz kapcsolható Botond és a görög vitéz mondai párviadala), 961-ben, 968-ban és 970-ben vezettek a magyarok kalandozó hadjáratokat a Balkánra, olykor a bizánci császárvárosig is eljutva. A déli irányú portyázásoknak a 970—971-ben Arkadiupolisznál elszenvedett súlyos vereség vetett véget. Kései szláv forrás szavaiból következtethetünk arra, hogy a 950 táján Konstantinápolyban megkeresztelkedett és ott

a keresztségben István nevet nyert Gyula kevéssel ezt követően meghalt, s így nem tudta véghezvinni a keleti országrész görög rítusú kereszténnyé formálásának a térítő püspök fogadásával vállalt feladatát. Nem szabad azonban arra gondolnunk, hogy a Gyula által a Kárpát-medence keleti felében elhintett kereszténység semmivé lett volna. Ha kétségtelenül nem is tudott mély gyökereket ereszteni és széles tömegeket megnyerni ott, a Gyula törzs fejének udvarából és szűkebb környezetéből bizonyára nem pusztult ki. A Konstantinápolyban megkeresztelkedett Gyula — törzsének területére kiterjedő és nem egy városban székelő — térítő püspöksége élt tovább a Szent István-i Magyarország hagyomány szerinti tíz püspöksége egyikeként; s míg a többi kilenc egy-egy városról vette nevét, ahol a püspökség székhelye volt, addig az egyetlen erdélyi az, amelyet nem székvárosáról, hanem a fennhatósága alá rendelt terület (Erdély) nevéről neveztek el. Gyula egyik leányáról, Saroltról, aki Árpád-házi Géza nagyfejedelem felesége lett, a Magyarországon járt térítő főpap, Querfurti Brunó akként nyilatkozott, hogy „vezetése alatt kezdődött meg a kereszténység, de pogánysággal vegyült a megfertőzött vallás, s ez a bágyadt és zavaros kereszténység rosszabb kezdett lenni a barbárságnál". A nyugati egyházat képviselő Brunó elmarasztalása a X. század végi magyarországi kereszténységgel szemben azzal lehet kapcsolatos, hogy a keresztény vallást a Kárpát-medence nyugati felében is meghonosítani akaró Sarolt, akinek forrásunk megadja a kezdeményezés érdemét, a keleti (görög) rítusú kereszténységet terjesztette. Nem lehet teljesen kizártnak tartanunk, hogy a veszprémvölgyi apácák számára István nevében görögül íródott oklevél a kereszténységben szintén István nevet kapott Géza oklevele, s ez kapcsolatos a dunántúli részen a Sarolt kezdeményezéséből terjedő görög rítusú kereszténységgel. Talán Veszprémnek a keleti rítussal való bizonyos összefonódása adja magyarázatát annak, hogy bár a kifejezetten nyugati rítusú püspökségek közül vitathatatlanul Veszprém volt a legkorábbi, mégsem ez, hanem az utóbb létesített

Esztergom nyerte el az érseki rangot. A keleti és nyugati egyház fennhatósági területei között hagyományosan a Kárpát-medence közepén húzódó vonal a X. század közepén Gyula megkeresztelkedésével új értelmet nyert, újra elevenné vált, s Gyula, de bizonnyal mindenekelőtt Sarolt képében a keleti kereszténység reményekre jogosító kísérleteket tett akció-rádiuszának a Kárpát-medence nyugati felére való kiterjesztésére. Hogy kísérletei kudarcot vallottak, alapvetően azzal a változással magyarázhatók, amelyek a Kárpát-medence nyugati felében Augsburg után bekövetkeztek.

A felszínen jelentkező legfontosabb változás az Árpádok hatalmának megerősödése lett. Mint láttuk, a X. század közepére a magyar törzsszövetséget összetartó kötelékek meglazultak, az Árpádok a törzsszövetségi hierarchiában megtartották ugyan első helyüket, még talán a szakralitás bizonyos elemeivel is átszőtt nagyfejedelmi rangjukat, de tényleges hatalmuk megcsappant, legfeljebb elsők lehettek az egyenlők között. Mutatnak halvány nyomok arra, hogy a 955 előtti években formálódó új törzsszövetségi egység vezetője Bulcsú volt, akinek mind nyugati, mind déli érdekeltségéről maradtak ránk adatok. Eszerint az új integráció kikristályosodási központja is Bulcsú törzse lehetett. 955-ben azonban éppen a nyugat-magyarországi törzsek és vezetőik szenvedtek súlyos és nagy emberáldozattal járó vereséget. Az így előállott helyzetet ügyesen használták ki az Árpádok. Ők ugyan — ha hinni lehet Aventinusnak — képviseltetve voltak Augsburgnál, de bizonnyal nem a törzs haderejének egészével, hanem csak egy kisebb, Taksony vezette sereggel. Az őket ért veszteségek is kisebbek lehettek, mint azoké a törzseké, amelyek szinte mindenüket feltették a nyugati irányú kalandozó akciókra és a 955. évi vállalkozásra is. Az Árpádok, akiknek szállásterülete talán a Duna—Tisza közén és a Dunántúl keleti (vagy inkább észak-keleti) sávjában volt, 955 után fokozatosan az egész Dunántúlt, illetve az akkor még magyar szállásterületnek számító mai Kelet-Ausztriát fennhatóságuk alá vonták, s ezzel kijelölték a

saját vezetésükkel létrejövő Kárpát-medencei magyar állam bölcsőjének helyét.

955 után a magyar törzsszövetség vezetésében változás következett be, de ennek sem pontos idejéről, sem konkrét okáról, mikéntjéről nincsenek információink. Az új nagyfejedelem — hihetőleg a Konsztantínosz császárnál 950 táján említett Falicsi után — Taksony lett. Ezen a ponton szükségszerűen a XIII. századi francia szerzetes, Albericus magyar forrásra visszamenő információja kell hogy eszünkbe jusson. Szerinte ugyanis „azon hét magyar közül, akik [Augsburgnál] megmaradtak, az egyik király lett". A XVI. századi Aventinustól tudjuk, hogy Taksony résztvevője volt a Lech-mezei csatának. Ha egyáltalán szabad kései források adatait — mint afféle ingatag kártyalapokat — egymásra építve felhasználnunk, akkor most annak a következtetésnek kell adódnia, hogy a magyar mondaanyagban, amely Augsburghoz kapcsolódott, Taksony „királyságának" (nagyfejedelemségének) nyoma maradt. Persze, Taksony nagyfejedelemségéről más kútfőink is megemlékeznek, méghozzá ennél hitelesebb források, de ha Albericus a magyar mondából helyesen őrizhette meg Taksony fővezérségét, akkor nagyobb bizodalmunk van egy másik, idézett adata iránt is, amely a X. század második fele magyar (még pontosabban: nyugati magyar) belviszonyaiba enged bepillantani. Albericus elmondja ugyanis azt, hogy az Augsburgnál élve megmenekültek „földjükre visszatérve az egész népet, amely nem ment velük háborúba, szolgaságba taszították". Nem kevesebbet mond ez, mint azt: 955 után a Kárpát-medence nyugati felén új módon kezdődött meg annak a társadalmi válságnak a megoldása, amely magukat a kalandozó hadjáratokat is életre hívta. Miután többé nem volt lehetőség nyugatra járni a zsákmányszerzés célzatával, még leplezetlenebbül törtek elő a társadalom ellentmondásai, amelyeket a portyázások némileg elfedtek. A magyar társadalom immár nem bízhatta tagjai megélhetését idegen, nála gazdagabb országokra. A kalandozások rendszere minden, a társadalmi (vagyoni, majd

politikai) különbségeket elfedő volta ellenére is élezte az ellentéteket. A főemberek körül kialakult kíséretnek most már nem távoli portyára kellett elkísérnie urát, hanem fegyveres erőszak alkalmazásával abban kellett közreműködnie, hogy az elszegényedő szabad, aki gondosan vigyázott szabadságára (s ehhez a kalandozások lehetőséget is biztosítottak számára), veszítse el szabadságát, azaz — Albericus szavaival élve — szolgaságba taszíttassék. A főember többé nem külországi zsákmány és idegen foglyok megszerzése és értékesítése révén tudta biztosítani változatlan színvonalon életét, hanem az egyébként is a polarizálódás irányában ható társadalomfejlődési folyamatok felgyorsításával, nagy tömegek szolgaságba, függőségbe vetésével. S bármennyire paradox, a szegény szabad is ettől remélhette fennmaradását, ha persze a későbbiekben már nem is szabadként. Többé nem csurrant-cseppent a portyázások szabad rablásából megélhetést biztosító jövedelem, a csak lóhoz értő szabadnak magának kellett, belül az országban, biztosítania létét. Ehhez két történelmi út kínálkozott: vagy felszedi sátorfáját, és belső vándorútra indul, olyan területet keres, ahol egyelőre nem fenyegetik alávetési kísérletek. Ám ez hosszabb távon nem jelenthetett igazi megoldást. A kialakuló erőszakszervezet tartósan nem tűrt meg szabadot a mindinkább magántulajdonosok kezére jutó földön. A már idézett veszprémvölgyi oklevél (talán valamikor a X. század végéről) úgy fogalmaz Géza-István nevében: „szabad rendelkezési joggal is felruházom ezt a monostort avégből, hogy azokat, akik nem akarnak a monostor fennhatósága alatt lakni, a fejedelemasszony és a nővérek rendelete nélkül űzzék ki őket arról a helyről kedvük és akaratuk ellenére". Hosszantartó folyamat ez, hiszen még 1067 táján is a százdi monostort alapító Péter ispán akként rendelkezik, hogy az apátságnak adott Ceda faluból „e naptól távozzanak az egyházi famílián kívül mindazok, akik a szabadság nevére áhítoznak". I. Géza király 1075-ben a garamszentbenedeki apátság érdekében rendeli el, hogy „minden kóborló és menekülő, akár ember, akár igásmarha, akár bármilyen állat

legyen, ha a monostorba vagy a família közé vagy Szentbenedek állatai közé menne, azok ... Szentbenedeknek és apátjának hatalmába kerüljenek". A másik út: helyén marad, megérti az idők szavát, rádöbben, hogy nomádos állattartása nem biztosítja a kiterjedésében mindinkább terjedő földművelés mellett a megélhetést, eddigi ősi foglalkozása szabad űzését, s földművelő lesz. Bizonyára kevesen lehettek olyanok, akik konfliktus nélkül járták végig ezt az utat. A magyarság tömegei számára keserves történelmi lecke volt a tradicionális nomádos-félnomádos gazdaság feladása, s egy gyökeresen új termelési rendszer, az ekés földművelés és az istállózó állattenyésztés elsajátítása. Nem ment egyik napról a másikra. Ha nem is állíthatjuk azt, hogy a X. század első fele Kárpát-medencéjének földművelése merőben import jelenség, abban bizonyosak vagyunk, hogy 955 komplex hatása is benne van a magyarok fokozatosan bekövetkező életformaváltásában. Az alávetésre ítéltek, a szolgaságba taszítás előtt állók ellenállásának megtörése sajátos szervezetet igényelt. Napirendre került az állam kialakulása. Lassan elvált egymástól a fegyveres közhatalom és a termelőmunkára kényszerített vagy kényszerülő tömeg. Bizonyosak lehetünk abban, hogy ugyanezek a folyamatok nem csupán a Kárpát-medence nyugati felében haladtak előre, hanem a keleti részen is. Ezt nem csupán a patriarchális rabszolgaság elemeinek jelenléte valószínűsítheti a X. század közepi Gyula területén, hanem az a körülmény is, hogy e folyamathoz szövetségesül vállalta a keleti egyházat. S mivel Gyuláék a keleti egyházzal léptek kapcsolatba, az Augsburg következtében a Kárpát-medencei magyar szállásterületen nyugat felé mozgó Árpádoknak csakis a nyugati egyház maradt, ha nem akartak a keleti egyházban másodikok lenni Gyula mögött. Úgy is mondhatjuk: nem az Árpádok választották Nyugatot, hanem a történelmi körülmények jelölték ki számukra. Persze, ez a Nyugat nem önmagában a római pápát jelentette, hanem Németországot is, a minapi ellenfelet. Nem csodálható, ha 955 következményei a magyarok tétovaságában még csaknem másfél évtizedig

érződtek. Taksony, alkalmasint Augsburg vesztese, még nem mert Nyugat felé nyitni. Igaz, 963-ban már a frissen püspökké szentelt Zacheust a pápa a magyarokhoz küldte igehirdetésre, s a következő évi római zsinaton Zacheus a pogányok püspökeként szerepelt, de egyetlen forrásunk sem szól amellett, hogy a római pápa magyarországi püspöke mögött Taksony kezdeményezése húzódna meg. Taksony nagyfejedelemségének alig-alig ismert tízegynéhány évére a keleti kapcsolatok ápolása a jellemző. Mintha annak a XII. századi német krónikásnak lenne igaza, aki szerint Augsburg után a magyarok reménytelenségükben cölöpökkel és karókkal erősítették meg országuk nyugati bejáratait a németek ellen. Egyelőre a németek irányában még az elszigetelődés érvényesült. Taksonynak kun (kazár?) felesége volt, fia, Géza számára a keleti magyar törzsfő, Gyula leányát, Saroltot nyerte el feleségül. Nagyfejedelemsége alatt a magyar szállásterület keleti határai voltak szélesre tárva: a volgai Bolgárországból izmaeliták, Etelközből besenyők jöttek a Kárpát-medencébe.

Az Árpádok uralta nyugat-magyarországi rész nem tudott igazán megújulni az egyház segítsége nélkül. A vázolt okok miatt a kapcsolatfelvétel csakis a nyugati egyház és az Árpádok között jöhetett létre. Ehhez pedig békejobbot kellett nyújtani Németországnak. Mindehhez viszont olyan nagyfejedelem kellett, akit személyében nem köt 955 emléke. Ez Taksony fia, Géza volt, aki nem vett részt a Lech-mezei csatában, s a presztízsszempontokat a tényleges érdekek mögé tudta helyezni. Nem véletlen, hogy a Nyugatra nyitás egyszerre jelentette összeköttetés létesítését mind a pápával, azaz a római egyházzal, mind a császárral, vagyis Németországgal. 972-ben kezdődött el a magyarok nyugati irányból való megtérítésének folyamata, s 973 márciusában 12 magyar főember jelent meg Quedlinburgban Ottó császár előtt. Ez az Ottó az augsburgi győztes volt. Ettől kezdve a Kárpát-medence nyugati felében építkező magyar állam (Géza alatt még inkább csak az Árpádok törzsi állama) szorosan kapcsolódott a római egyházhoz és a német

császársághoz. Egyikhez sem a hűbériség kötelékével, mint egyik-másik északnyugati vagy északi szomszédja, de mindkettőtől — szuverenitása megőrzésével — nagy segítséget kapott ahhoz a feladathoz, hogy az egész Kárpát-medencei magyar szállásterületen az Árpádok akarata érvényesüljön. Az Árpádok törzsi állama sorra legyőzte a keleti térség törzsi államainak vezetőit (Gyulát, Ajtonyt), akik a görög egyházzal és a keleti császársággal, Bizánccal jártak frigyben. Ennek eredményeképpen az Árpádok állama kiterjedt a megannyi törzsi állammal sikeresen megvívott harc után a Kárpát-medence egészére, a nyugati és keleti egyház tradicionális dunai határvonala semmivé lett, a nyugati egyház a Keleti-Kárpátokig (alkalmanként még azon túlra is) kiterjesztette fennhatóságát. Az Augsburgnál a németekkel szemben pogányként vesztes magyarok nem is olyan kései utódai, a Lech-mezei vesztesek utáni második-harmadik nemzedék már szoros szálakkal kötődött államberendezkedése formájában, kultúrája új gyökereiben Nyugathoz. Ám ez már egy másik „sorsdöntő történelmi nap" előzménye és következménye, azé, amikor az ezredfordulón Szent István Nyugatról kapta koronáját.

Irodalmi tájékoztató

A kötet fejezetei szerint csoportosított bibliográfiai áttekintésben az alábbi rövidítéseket használtuk:

AUSz AH	=	Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica.
BK	=	*Moravcsik Gyula* (ford.): Bíborbanszületett Konstantín, A birodalom kormányzása. Bp. 1950.
Chalmeta	=	*Pedro Chalmeta:* La Méditerranée occidentale et Al-Andalus de 934 à 941: les données d'Ibn Ḥayyān. Revista degli Studi Orientali, 1976. 337—351.
CSHB	=	Corpus scriptorum historiae Byzantinae.
Czeglédy	=	*Czeglédy Károly:* Új arab forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. Magyar Nyelv, 1979. 273—282.
Fejezetek	=	*Makk Ferenc* (szerk.): Fejezetek a régebbi magyar történelemből I. Kézirat. [Egyetemi jegyzet.] Bp. 1981.
G	=	*Albinus Franciscus Gombos:* Catalogus fontium historiae Hungaricae I—III. Budapestini 1937—1938.
KK	=	Képes Krónika. Hasonmás kiadás. Bp. 1964.
Marquart	=	*J. Marquart:* Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903.
MEH	=	*Györffy György* (sajtó alá rend.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1975.[2]
MGH	=	Monumenta Germaniae Historica.
MHK	=	*Pauler Gyula—Szilágyi Sándor* (szerk.): A magyar honfoglalás kútfői. Bp. 1900.

MŐT = *Bartha Antal—Czeglédy Károly—Róna-Tas András* (szerk.): Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp. 1977.

PCC = Patrologiae cursus completus ... Accurante *J.-P. Migne*. Parisiis, 1841—1864.

SRH = *Emericus Szentpétery:* Scriptores rerum Hungaricarum ... I—II. Budapestini 1937—1938.

Előszó: A német krónikairodalom álláspontjának formálódására l. Continuatio chronici Reginonis: G 782.; Ortilo de Lilienfeld: G 1753—1754. (kétes hitelű); Otto Frisingensis, Chronica: G 1763.; Bonizo: G 421. A magyar krónikás anyag szépítő törekvéseit l. SRH I. 308—309. (= KK 95—96.).

Magyar kalandozások: A kérdéskör hatalmas irodalmából csak néhányra van itt lehetőség utalni: *Szabó Károly:* A vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig. Pest, 1869; *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900; *Rudolf Lüttich:* Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert. Historische Studien 84. Berlin, 1910; *Gina Fasoli:* Le incursione ungare in Europa nel secolo X. Firenze, 1945; *Lucien Musset:* Les invasions: le second assaut contre l'Europe chrétienne (VIIe—XIe siècles). „Nouvelle Clio". L'histoire et ses problèmes N[0] 12 bis. Paris, 1965; *Szabolcs de Vajay:* Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862—933). Mainz, 1968; *Györffy György:* Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások. MŐT 123—156.; *Kristó Gyula:* Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. *František Palacký* álláspontját l. Geschichte von Böhmen. Grösstenteils nach Urkunden und Handschriften I. Prag, 1836. 195. A *Palacký*tól származó gondolat megtalálható pl. az utóbbi évtizedek jugoszláv történetírásában is, jóllehet e munkák már méltatják azt az objektív szerepet, amelyet a magyar honfoglalás a szlávságot fenyegető német gyűrű szétszakításában játszott: Historija naroda Jugoslavije. Zagreb, 1953. 158.; *Nada Klaić:* Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb, 1971. 273. A Kárpát-medence magyar honfoglalás előtti etnikai viszonyairól a legújabb magyarországi szakirodalomból említhető: *Szőke Béla Miklós:* A Kárpát-medence a magyar honfoglalás előestéjén. Valóság, 1979. 12. sz. 1—12.; *Erdélyi István:* A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt. A mi világunk 70. Bp. 1980; *Szádeczky-Kardoss Samu:* A Közép-Duna-medence Árpád előtt. Fejezetek 18—20., 33.; valamint *Bóna István* nagyszabású összefoglalása a tízkötetes Magyarország története I. kötetében, Bp. 1984. A honfoglalásról *Györffy György* és *Kristó Gyula* fentebb — a magyar kalandozások kapcsán — idézett munkái mellett

újabban l. *Fodor István:* Verecke híres útján ... Magyar História. Bp. 1975. 231—246.; *Bartha Antal:* A honfoglalás. A mi világunk 58. Bp. 1979. A honfoglalás és a kalandozások éles elválasztására példa *Marczali Henrik:* A vezérek kora és a királyság megalapítása. A magyar nemzet története I. Bp. 1895. művének fejezetbeosztása, ahol A honfoglalás című fejezetet A kalandozások kora követi. A kezdeti magyar marxista történetírás álláspontját *Molnár Erik* fogalmazta meg: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp. 1949.[2] 113—118. A honfoglalás előtti és utáni kalandozó akciókat egységként tárgyalja *Kristó Gyula:* Magyar kalandozások — kalandozó magyarok. Fejezetek 37—53. A 926. évi portyázó akcióra vonatkozóan a legrészletesebb — és a kalandozó magyarokról szinte egyetlenként életteli, emberközeli — képet nyújtó forrás a Casus S. Galli: G 448—451. (= MEH 234—243.), további fontos részletekkel ismertet meg Vita S. Wiboradae martyris: G 2620—2622., illetve 2622—2625.; Flodoardus, Annales: G 926.; Flodoardus, Historia: G 929.; Gesta episcoporum Mettensium: G 1050.; Permutatio facta inter nobiles viros: G 1967.; Annales Ratisponenses: G 187.; Chronicon episcoporum Mindensium: G 555. A magyarok Sankt Gallen-i tartózkodásának részletes feldolgozása: *Johannes Duft:* Die Ungarn in Sankt Gallen. Mittelalterliche Quellen zur Geschichte des ungarischen Volkes in der Sanktgaller Stiftsbibliothek. Zürich—Lindau—Konstanz, 1957. A 933. év magyar kalandozásairól idézett források közül 36 ezres magyar seregről szól Flodoardus, Annales: G 927.; 50 ezres sereget említ pl. az Annales Palidenses: G 169.; százezres magyar hadról olvashatunk pl. a Notitia de bello-ban: G 1713. A riadei magyar vereségről mérvadó híradás Widukindusé: G 2662. (= MEH 251.). A 934. évi nyugati portyáról szóló egyetlen rövid híradás az Annales Mettenses brevissimiben található: G 158. A 934. évi hadjáratról beszámoló arab forrás, Maszúdí német fordítása: *Marquart* 61—63. (= MEH 101—103.), a bizánci forrás görög szövege: CSHB Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon magister, Georgius monachus. Ex recognitione *Immanuelis Bekkeri.* Bonnae, 1838. 913—914. A 937. évi hadjárat eseményei az alábbi források alapján rekonstruálhatók: Widukindus: G 2662. (= MEH 251.) [Widukindus 932-re vonatkoztatható adata: G 2661. (= MEH 250.)]; Annales S. Maximini Trevirensis: G 154.; Flodoardus, Historia: G 928—929.; Flodoardus, Annales: G 927.; Hugo Flaviniacensis: G 1201.; Annales S Columbae Senonensis: G 119.; Clarius monachus: G 699.; Translatio SS. Saviniani, Potentiani et Abtini: G 2265.; Annales Heremi: G 140.; Herimannus Augiensis: G 1142.; Heimo presbyter: G 1126.; Chronicon Bezuense: PCC Patrologiae [Latinae] tomus CLXII. Parisiis, 1854. 892. hasáb; Vita S. Deicoli: G 2331—2332.; De fundatione monasterii Luxovien-

sis: G 831.; De S. Marcello martyre: G 835.; Miracula S. Apollinaris: G 1633.; Chronicon Cavense: G 544.; Leo Marsicanus: G 1449. (= MEH 244—245.); Fragmenta chronici Neapolitani: G 936. A 942. évi kalandozásokról l. Liudprandus, Antapodosis: G 1474. (= MEH 233.); Maszúdí: *Marquart* 63. (= MEH 103.); a nemrég ismertté vált arab forrás kritikai kiadása: Al-Muqtabas (V) de Ibn Ḥayyān. Edición por: *P. Chalmeta.* Madrid, 1979, magyar vonatkozású részének francia fordítása: *Chalmeta* 342—344., magyar fordítása: *Czeglédy* 275—276. Anonymus találó jellemzései: SRH I. 91., 107. (= MEH 169., 177.). Az eurázsiai népek kalandozásairól *Lucien Musset* fentebb idézett kötete mellett l. *Lucien Musset:* Les invasions: les vagues germaniques. „Nouvelle Clio". L'histoire et ses problèmes N⁰ 12. Paris, 1965; *Simon Róbert:* Az iszlám keletkezése. Bp. 1965; *René Grousset:* L'empire des steppes. Attila. Gengis-Khan. Tamerlan. Paris, 1980[4]; *А. Я. Гуревич:* Походы викингов. Москва, 1966; *Johannes Brøndsted:* The Vikings. Penguin Books 1960 (legújabban magyar fordításban is: A vikingek. Bp. 1983); *P. H. Sawyer:* The Age of the Vikings. London, 1962; *Ю. В. Бромлей—В. Д. Королюк:* Славяне и волохи в великом переселении народов и феодализация Центральной и Юго-восточной Европы (К вопросу о соотношении внутренних и внешних факторов). Юго-восточная Европа в эпоху феодализма. Кишинев, 1973. 24—33., különösen 26—27.; Становление раннефеодальных славянских государств. Киев, 1972. A soissons-i váza esete: Gregorius episcopus Turonensis, Libri historiarum X.: MGH Scriptores rervm Merovingicarvm tomi I pars I. Hannoverae, 1965.[2] 72—73. (= *Mezey László:* Krónikások — krónikák I. Bp. 1960. 88—89.). Konsztantínosz Porphürogennétosz híradásai: BK 152—153., 142—143., 64. (= MEH 117.).

A Kárpát-medence a X. század első felében: A korszak magyarjainak viszonyairól l. *Bartha Antal:* A IX—X. századi magyar társadalom. Bp. 1973.[2] 119—193. A magyar főnököket említő arab forrást l. MHK 167. (= MEH 86.). A 881. évi kalandozás adata: Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti: MGH Scriptores XXX/2. Lipsiae, 1934. 742. A bizánciak 895. évi segítségkérése a magyaroktól: *Moravcsik Gyula:* Bizánci krónikák a honfoglalás előtti magyarságról. Antik Tanulmányok, 1957. 286—287. (= MEH 106.). A 906-ra tehető esemény: Widukindus: G 2660. (= MEH 246., 248.). A Konrád király halála utáni magyar reagálást l. Liudprandus, Antapodosis: G 1472. (= MEH 229.). Konsztantínosz császár tudósítása: BK 178. (= MEH 121.). A törzsek létezésére a X. század közepi magyaroknál l. *Kristó Gyula:* Törzsek és törzsnévi helynevek. MŐT 211—223. A kalandozó hadjáratok résztvevőinek megítélésében mutatkozó ellen-

tétes nézeteket l. *Molnár Erik* idézett munkája 116—118., illetve *Györffy György:* MŐT 143. Az életmód kérdéséről legújabban l. *Kristó Gyula:* A X. század közepi magyarság „nomadizmusának" kérdéséhez. Ethnographia 1982. 463—474. (a korábbi, egymásnak sokszor ellentmondó irodalom ismertetésével). Az életmód megítélésében fontos szerepet játszó írott források: Konsztantínosz: BK 140—141.; Ibn Ḥayyān: *Chalmeta* 343. (= *Czeglédy* 276.); Dzsajhání: MHK 169., 172. (= MEH 88.); Maszúdí: *Marquart* 61. (= MEH 101.). A magyarok X. századi földművelésének régészeti bizonyítékait l. *Müller Róbert:* Adatok a honfoglaló magyarok földműveléséhez. Ethnographia 1971. 249—261. A magyar nyelv török és szláv jövevényszavainak az életmódot érintő tanulságait l. *Bálint Csanád:* A magyarság és az ún. bjelo brdói kultúra. Cumania IV. Archaeologia. Kecskemét, 1976. 246—248.; *Fodor István:* Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet. MŐT 79—114.; *Molnár Erik* idézett munkája 170—174. A fehér ló mondáját l. SRH I. 288. (= MEH 130.). Kézai Simon tudósítását pedig SRH I. 192. Tacitus információja: P. Cornelii Taciti libri qvi svpersvnt. Edidit *Erich Koestermann.* Tom. II. fasc. 2. Lipsiae, 1962. 14. (= Tacitus összes művei 1. Bp. 1970. 48.); Regino megjegyzése: G 2039. (= MEH 208.); Bölcs Leó tudósítása: MHK 39. (= MEH 112.); a kalandozó magyarok lovaira tett megállapítások: Liudprandus, Antapodosis: G 1471. (= MEH 228.); Widukindus: G 2662. (= MEH 252.). A földművelő szlávokról l. MHK 176—178. (= MEH 92., 94.). Regino tudósítása: G 2039. (= MEH 206.). A modenaiak félelmét jól mutatja a Deprecatio Mutitensis: G 843—844. A honfoglalók fegyverzetéről összefoglalóan l. *Kovács László:* A magyar honfoglaláskori fegyvertörténeti kutatások állásáról. Hadtörténelmi Közlemények, 1975. 515—529., valamint tömören a további irodalom megjelölésével *Bálint Csanád:* A honfoglaláskor. Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I/1. Szerk. *Hajdú P.—Kristó Gy.—Róna-Tas A.* Kézirat. [Egyetemi jegyzet.] Bp. 1976. 137—141. Bölcs Leó tudósítását a türkök fegyverzetéről és haditaktikájáról l. MHK 34—35., 37—38. (= MEH 110., 111—112.). A X. század első fele törzsszövetségi vezetőiről l. Konsztantínosz: BK 176., 178. (= MEH 120—122.); Anonymus: SRH I. 106—107. (= MEH 177.); *Szabolcs de Vajay* idézett könyvének III. táblája; *Heckenast Gusztáv:* Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 53. Bp. 1970. 39. és 39. oldal 82. jegyzet; *Györffy György:* A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Archaeologiai Értesítő, 1970. 209—214.; *Czeglédy* 280.; *Györffy György:* A 942. évi magyar vezérnévsor kérdéséhez. Magyar Nyelv, 1980. 311—316. Konsztantínosz híradását a maga fejedelmeinek nem engedelmeskedő törzsekről l. BK 178.

(= MEH 121.). Bölcs Leónak a szkítákat, illetve a bolgárokat és türköket szembeállító megjegyzései: MHK 32—34. (= MEH 109—110.). Bölcs Leó munkájának forrásértékéről *Moravcsik Gyula*: Bölcs Leó taktikája mint magyar történeti forrás. Századok, 1951. 334—353. Konsztantínosz tudósítása a bizánci uralkodók leveleinek címzéseiről: CSHB De cerimoniis aulae Byzantinae libri duo I. E recensione *Io. Iac. Reiskii.* Bonnae, 1829. 690., 691. A helynevek történeti forrásértékéről l. *Kristó Gyula:* Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. AUSz AH LV. Szeged, 1976. 7—14. Regino a honfoglalás kori Kárpát-medence viszonyairól: G 2039. (= MEH 206.). A „kettős honfoglalás" elméletének újabb kifejtését l. *László Gyula:* A „kettős honfoglalás". Gyorsuló idő. Bp. 1978. Az elmélet kritikáját l. *Kristó Gyula:* Nyelv és etnikum. A „kettős honfoglalás" elméleti alapjaihoz. Szegedi bölcsészműhely '82. Szeged, 1983. 177—190. Az onogurokról l. *Moravcsik Gyula*: Az onogurok történetéhez. Magyar Nyelv, 1930. 4—18., 89—109.; *Szádeczky-Kardoss Samu:* Kuvrat fiának, Kuberek a története és az avar-kori régészeti leletanyag. Antik Tanulmányok, 1968. 84—87. A Wandali~Wangari szövegjavításra l. *István Bóna:* Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpathenbecken. Probleme, Angaben und Möglichkeiten. Studia Turco—Hungarica V. Turkic—Bulgarian—Hungarian Relations (VIth—XIth Centuries). Bp. 1981. 109. A vangarok határairól l. *Olajos Teréz:* Adalék a /H/ung/a/ri/i/ népnév és a késői avarkori etnikum történetéhez. Antik Tanulmányok, 1969. 87—90. A magyarok különböző néven történt megnevezésére l. *Németh Gyula:* A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930. 176—178. A Kárpát-medence nyugati felére vonatkozóan l. *Ágnes Cs. Sós:* Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München, 1973. A frank uralom alatti Dunántúlra és a frank fennhatóság ottani megszűntére vonatkozó források: Conversio Bagvariorum et Carantanorum: MHK 310. (= MEH 199.); Annales Fuldenses: G 133. (= MEH 212.); Poveszty vremennih let: *Hodinka Antal:* Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 40. (= MEH 125.); Continuatio Annalium Iuvavensium maximorum altera: G 754.; Excerpta Aventini: G 916.; Annales Alamannici: G 91. stb. Az ómorva történelem teljes forrásanyagát nyújtja: *Lubomír Havlík* (szerk.): Magnae Moraviae fontes historici I—V. Pragae—Brunae, 1966—1977. A déli, Nagynak nevezett Morávia kérdésére l. *Imre Boba:* Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources. The Hague, 1971; *Püspöki Nagy Péter:* Nagymorávia fekvéséről. Valóság, 1978. 11. sz. 72—82. A déli morvákról szól Konsztantínosz: BK 172., 176. (= MEH 119., 121.); Szent Naum legendája: *Király Péter:* A Naum-életírás a magyarokról. Századok, 1976. 844.; *Kristó Gyula—H. Tóth Imre:* A legrégibb Naum-legenda és a magyar hon-

foglalás. AUSz AH LVIII. Szeged, 1977. 16., 18—19. A Kárpát-medence i bolgár fennhatóság kérdéséről l. *Kristó Gyula:* A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 94—110.; *Kristó Gyula:* Az alföldi bolgár uralom kérdéséhez a IX. században. AUSz Dissertationes slavicae XIV. Szeged, 1983. 27—37. A modern román történetírásnak a dákoromán kontinuitáselmélet szellemében fogant újabb, Erdéllyel kapcsolatos alkotásai közül megemlíthető: *C. Daicoviciu—E. Petrovici—Gh. Ştefan:* Zur Frage der Entstehung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes. Nouvelles Études d'histoire. Bucarest, 1960. 91—134.; *Miron Constantinescu* (szerk.): Erdély története I. Bukarest, 1964. passim; *Ştefan Pascu:* Voievodatul Transilvaniei I. Cluj, 1972.[2] különösen 19—92.; Relations between the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania. Bucureşti, 1975, különösen 201—217. A magyar történetírás az elmúlt évtizedekben alig néhány tanulmányt szentelt a dákoromán kontinuitáselméletnek (s ezen belül korszakunk erdélyi viszonyainak), ezek is jobbára az elmúlt évek termékei: *Makkai László:* Egy kis szakmai ördögűzés. Történelmi Szemle, 1975. 751—754.; *Bartha Antal:* A dákoromán kontinuitás problémái. Magyar Tudomány, 1977. 145—156.; *Kristó Gyula:* Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. Századok, 1978. 623—661. A mai szlovák történetírás alkotásai közül l. *L'udovít Holotík:* Otázky koncepcie dejín Slovenska. Historický Časopis, 1982. 17.; *Matúš Kučera:* Pater patriae. Zo starých českých a slovenských dejín. Bratislava, 1981. különösen 183—189.; *Ján Dekan:* Vel'ká Morava. Doba a umenie. Bratislava, 1979; *Bohuslav Chropovský:* K etnogenéze Slovákov. Historický Časopis, 1982. 26.; Nemzetiség a feudalizmus korában. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 64. Bp. 1972. *Ján Dekan* és *Peter Ratkoš* tanulmányai: 72—82., 102—119. A korábbi évek szlovák történeti irodalmának Nagy-Moráviát és a szlovák etnogenezist érintő megállapításaival több tanulmányában *Györffy György* vitatkozott: Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. Történelmi Szemle, 1972. 292—310.; Néppé válás Európában és az Északi Kárpátokban. Kortárs, 1982. 296—302. A Kárpát-medence etnikai tarkaságáról a magyar krónikairodalom is megemlékezik: SRH I. 303—304. (= KK 93.). Az Intelmek idézett helye: SRH II. 625. (= István király emlékezete. Bp. 1971. 32.). A testőrség idegen etnikumokból való toborzására l. *Györffy György:* Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. 85—92.; a kalandozó vezérek nevéről *Kristó Gyula—Makk Ferenc—Szegfű László:* Adatok „korai" helyneveink ismeretéhez. AUSz AH XLIV. Szeged, 1973. 75—76. Konsztantínosz a magyarok kétnyelvűségéről: BK 174. (= MEH 120.).

Az augsburgi ütközet előzményei: A bizánci kalandozásokról l. Az ifjú Baszileiosz élete: *Moravcsik Gyula:* Két X. századi hagiografiai munka a magyarokról. Magyar Nyelv, 1935. 19—20.; Lukasz életírása: PCC Patrologiae Graecae tomus CXI. Parisiis, 1863. 461. hasáb; Szümeón Logothetész: CSHB Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, idézett kiadás 917. (valamennyi, a X. századi magyar történelemre vonatkozó görög nyelvű forrás magyar fordítását tartalmazza *Moravcsik Gyula:* Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descendentium. Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai című, egyelőre kéziratos munkája, amelyet magunk *Moravcsik Gyula* özvegyének lekötelező szívessége révén használhattunk, amelyért neki e helyütt is köszönettel tartozunk); Ióannész Szkülitzész: *Moravcsik Gyula:* Görögnyelvű monostorok Szent István korában. Szent István-Emlékkönyv I. Bp. 1938. 392. Konsztantínosz Bulcsú bizánci útjáról és Falicsiról: BK 178. (= MEH 121—122.). Ibn Ḥayyān Bulcsúról és Gyuláról: *Czeglédy* 279., 280—281. A Bulcsú és Gyula megkeresztelkedéséről idézett szláv forrás: *Thallóczy Lajos:* Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon. Századok, 1896. 200., 201. A nyugat-európai viszonyokról adott jellemzés: *Félegyházy József:* Az egyház a korai középkorban. Bp. 1967. 399. A franciaországi állapotokról l. *Walther Kienast:* Der Herzogstitel in Frankreich und Deutschland (9. bis 12. Jahrhundert). Historische Zeitschrift, 1966. 532—580.; *Charles Petit-Dutaillis:* La monarchie féodale en France et en Angleterre (X[e]—XIIIe siècle). Paris, 1971.; *А. З. Манфред:* История франции в трех томах I. Москва, 1972.; a magyar nyelvű szakirodalomból: *Georges Duby—Robert Mandrou:* A francia civilizáció ezer éve. Bp. 1975. A Rajnától keletre eső frank területek helyzetéről idézett sorok *Eberl*nek alább, a Lech-mezei csatáról szóló irodalomnál említett könyvéből valók: 72—73. A németországi belső helyzetről l. *Eckhard Müller-Mertens:* Vom Regnum Teutonicum zum Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation. Reflexionen über die Entwicklung des deutschen Staates im Mittelalter. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1963. 319—346.; *Max Spindler:* Handbuch der bayerischen Geschichte I. Das alte Bayern. Das Stammesherzogtum bis zum Ausgang des 12. Jahrhunderts. München, 1981.[2] 277—302.; *Jean-Pierre Cuvillier:* L'Allemagne médiévale. Naissance d'un État (VIIIe—XIIIe siècles). Paris, 1979. 127—230. Adatgazdagsága miatt érdemel még ma is figyelmet *Ernst Dümmler:* Geschichte des ostfränkischen Reiches III. Die letzten Karolinger. Konrad I. Leipzig, 1888.[2]; *Rudolf Köpke—Ernst Dümmler:* Kaiser Otto der Grosse. Leipzig, 1876. Magyar nyelven: *Tokody Gyula—Niederhauser Emil:* Németország története. Bp. 1972. Wi-

dukindus tudósításai Henrik erőfeszítéseiről, valamint a magyarok 937. és 938. évi szászországi hadjáratairól: G 2661., 2662. (= MEH 249., 251—252.). A 935. évi kalandozó hadjáratra l. Flodoardus, Annales: G 927.; Miracula S. Genulphi episcopi: G 1640.; a 940. évire Lupus Protospatarius, Annales: G 1481.; a 943. évire Continuatio chronici Reginonis: G 781.; Annales Sangallenses maiores: G 199.; Widukindus: G 2662—2663.; Continuatio Annalium Iuvavensium maximorum altera: G 754.; a 947. évire Liudprandus, Antapodosis: G 1474. (= MEH 233.); a 948. évire: Aventinus: G 352.; Annales S. Emmerani: G 126., Continuatio Annalium Iuvavensium maximorum altera: G 754.; a 949—950. évi határ menti csatározásokra Annales Altahenses maiores: G 92.; Annales Hildesheimenses: G 140.; Henrik herceg akciójára Hrotsuitha: MGH Scriptores IV. Hannoverae, 1841. 326.; Widukindus: G 2663.; Flodoardus, Annales: G 927.; a 951. évire Flodoardus, Annales: G 927.; Martyrologium Frisingense: G 1577.; a 954. évire Ortilo de Lilienfeld: G 1753.; Continuatio chronici Reginonis: G 781.; Widukindus: G 2663.; Vita S. Brunonis archiepiscopi: G 2322.; Chronicon Gladbacense: G 561.; Vita S. Wicberti: G 2626.; Folcuinus, Gesta: G 933.; Gesta episcoporum Cameracensium: G 1045—1047.; Flodoardus, Annales: G 927.; Annales Mettenses brevissimi: G 158.; Miracula S. Gorgonii: G 1642.; Thietmarus: G 2202. stb.

A Lech-mezei csata: Az ütközet igen nagy nemzetközi irodalmából a következők említendők: *Karl Köstler:* Die Ungarnschlacht auf dem Lechfeld. Augsburg, 1884; *Dietrich Schäfer:* Die Ungarnschlacht von 955. Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften. Berlin, 1905; *H. Bresslau:* Die Schlacht auf dem Lechfelde. Historische Zeitschrift 1906. 137—151.; *Dietrich Schäfer:* Die Ungarnschlacht von 955. Historische Zeitschrift, 1906. 538—551.; *W. von Wallmanich:* Die Ungarnschlacht auf dem Lechfelde. München, 1907; *Barthel Eberl:* Die Ungarnschlacht auf dem Lechfeld (Gunzenlê) im Jahre 955. Augsburg—Basel, 1955; *Karl Leyser:* The Battle at the Lech, 955. A Study in Tenth-Century Warfare. History, 1965. 1—25.; *Lorenz Weinrich:* Tradition und Individualität in den Quellen zur Lechfeldschlacht 955. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, 1971. 291—313.; *Hans Einsle:* Die Ungarnschlacht im Jahre 955 auf dem Lechfeld. Ursachen und Wirkungen. Augsburg, 1979. A magyar történelem oldaláról nyilvánított véleményt *Thomas von Bogyay:* Lechfeld. Ende und Anfang. Geschichtliche Hintergründe, ideeller Inhalt und Folgen der Ungarnzüge. München, 1955. Az augsburgi csatáról szóló magyar nyelvű szakirodalom töredéke a gazdag nemzetközi anyagnak. *Marczali Henrik* (Az ágostai csata. Századok, 1894.

867—880.) és *Pauler Gyula* (A magyarok 954. és 955. évi hadjárata. Századok, 1899. 581—594.) folyóiratcikkei — mint könyvrészletek — fentebb idézett monográfiájukban is megjelentek. *Kropf Lajos* kis terjedelmű írása (Az ágostai csata. Századok, 1906. 765—767.) *Schäfer* és *Bresslau* hivatkozott munkáihoz kapcsolódik. Hadászati szempontok alapján vizsgálódik *Molitoris Károly:* A lechmezei csata 955-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 1911. 497—518. A kérdéskör rövid összefoglalása *Györffy György*től: Az augsburgi csata: 955. Élet és Tudomány, 1978. 1539—1541. A csata két alapvető forrása: Widukindus: G 2663—2664. (= MEH 252—254.); Vita S. Udalrici: G 2615—2617. (= MEH 257—261.). További források: Annales Sangallenses maiores: G 199.; Continuatio chronici Reginonis; G 782.; Annales Weissemburgenses: G 212.; Flodoardus, Annales: G 928.; Annales Admuntenses; G 89.; Bernoldus monachus: G 412.; Chronicon Eberspergense: G 552., 553.; Vita S. Brunonis archiepiscopi: G 2322—2323.; Necrologium Weissenburgensis monasterii: G 1678.; Vita Heinrici II imperatoris: G 2439.; Aventinus: G 354.; Liudprandus, Antapodosis: MGH Scriptores III. Hannoverae 1839. 276. stb. A magyar krónikás anyag tudósításai: SRH I. 307—308. (= KK 95.); SRH I. 169—170. (vö. *Szabó Károly:* Kézai Simon mester magyar krónikája. Pest, 1862. 52—53.); SRH I. 308—309. (= KK 95—96.); SRH I. 170.; Lél kürtjéről: *László Gyula:* Lehel kürtje. Bp. 1953. A hét ún. „gyászmagyarra" vonatkozó forrásanyag: SRH I. 293—294. (=KK 89.); Otto Frisingensis, Chronica: G 1763.; Albericus Trium Fontium: G 26. A kérdéskör fontosabb irodalma: *Sebestyén Gyula:* „Gyászmagyarok". Adalékok a középkori énekmondók történetéhez. Ethnographia, 1900. 1—11., 49—62., 111—115.; *Pais Dezső:* Középkori diákjaink és a krónikákbeli hétmagyar—gyiák —lázár mozzanatok. Filológiai Közlöny, 1958. 671—676.; *Mészáros István:* Krónikáink „diák"-jai. Filológiai Közlöny, 1963. 161—170.

Augsburg következményei: Bruno Querfurtensis, Vita S. Adalberti: G 2297.; a veszprémvölgyi oklevél: *Czebe Gyula:* A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV. 3. Bp. 1916. 15—19. (az oklevél Géza-koriságáról legújabban l. *Komjáthy Miklós:* A veszprémvölgyi alapítólevél kibocsátójáról. Levéltári Közlemények, 1971. 33—49.); Albericus Trium Fontium: G 26.; Péter ispán oklevele: *Wenzel Gusztáv:* Árpádkori új okmánytár I. Pest 1860. 24—27.; I. Géza oklevele: *Richard Marsina:* Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislavae, 1971. 54—58. A magyarság vallás-„választásának" sokat tárgyalt kérdéséről legfrissebben l. *J. P. Ripoche:* Bizánc vagy Róma? Magyarország vallásválasztási kérdése a középkorban. Századok, 1977. 79—92. Zacheusról

I. Liudprandus, Liber: G 1475.; Synodus Romana: G 2185—2186. Az idézett XII. századi német krónikás Otto Frisingensis, Chronica: G 1763. Taksony keleti kapcsolatairól l. Anonymus: SRH I. 114—116. (= MEH 181.). Géza uralkodásáról újabban l. *László Gyula:* A magyar pénzverés kezdeteiről. Századok, 1963. 386—397.; *Vajay Szabolcs:* Géza nagyfejedelem és családja. Székesfehérvár évszázadai I. Az államalapítás kora. Székesfehérvár, 1967. 63—100.; *Györffy György:* István király és műve. Bp. 1977. 67—116. Ez utóbbi munka ad összegző képet a térítés kezdeteiről: 67—81. A 12 magyar főember quedlinburgi megjelenéséről l. Annales Altahenses maiores: G 92.

E helyütt fejezzük ki köszönetünket *Bálint Csanád* kandidátusnak lektori véleményében foglalt észrevételeiért.

Képek jegyzéke

A címlapon: Az augsburgi csata (Johannes Klesatel: Ulrich, Simpert és Afra augsburgi szentek legendái, 1454. Bayerische Staatsbibliothek, München. Cgm. 751. 16. oldal verso.)

1. A magyarok betörése Sankt Gallenbe (Wiborada élete, 1451. Stiftsbibliothek Sankt Gallen, Codex 602. 344. oldal.)
2. Kalandozó magyarok pusztításai (Bonfinius: Des Aller Mechtigsten Künigreichs inn Vngern, warhafftige Chronick. Basel, 1545. 113. oldal. Országos Széchényi Könyvtár.)
3. Csata a kalandozó magyarok és a német hadak között (Thuróczy János: A magyarok krónikája. Augsburg, 1488. Országos Széchényi Könyvtár.)
4. Kalandozó hadjáratokból származó nyugati pénzek (Magyar Nemzeti Múzeum éremtára.)
5. Lél és Vérbulcsú vezérek (Képes Krónika. Országos Széchényi Könyvtár. Clmae. 404. 13. folio verso.)
6. Lél vezér (Thuróczy János: A magyarok krónikája. Augsburg, 1488. Országos Széchényi Könyvtár.)
7. Szent Ulrich püspök (Hartmann Schedel: Világkrónika. Nürnberg, 1493. Országos Széchényi Könyvtár.)
8. (és a borító hátlapján) Augsburg a középkor végén (Hartmann Schedel: Világkrónika. Nürnberg, 1493. Országos Széchényi Könyvtár.)
9. A magyarok 955. évi támadásáról tudósító kódexlap (Gerhardus: Vita S. Udalrici, XI. század. Bibliothèque Nationale, Paris. Codex Bibliothecae regiae Parisiensis. Suppl. Lat. 165. Latin 10867. 71. folio.) Phot. Bibl. Nat. Paris.
10. Az augsburgi csata (Hektor Mülich: Chronik Sigmund Meisterlins, 1457. Staats- und Stadtbibliothek, Augsburg. 2⁰ Cod. Halder 1.)
11. Az augsburgi csata (Konrad Müller: Chronik Sigmund Meisterlins, 1479. Bayerische Staatsbibliothek, München. Cgm. 213. 162. folio verso.)

12. Lél kürtjével agyonüti a német császárt (Képes Krónika. Országos Széchényi Könyvtár. Clmae. 404. 17. folio verso.)
13. Az ún. „Lehel kürtje" (X. századi elefántcsont kürt. Jász Múzeum, Jászberény.)
14. Taksony fejedelem (Képes Krónika. Országos Széchényi Könyvtár. Clmae. 404. 17. folio recto.)
15. Botond és a görög harcos párviadala Konstantinápoly kapuja előtt (Képes Krónika. Országos Széchényi Könyvtár. Clmae. 404. 18. folio verso.)
16. Géza fejedelem (Képes Krónika. Országos Széchényi Könyvtár. Clmae. 404. 19. folio verso.)